

STUDIA THEOLOGICA
ET HISTORICA ARADENSIA
anul V nr. 5, 2023

CERINȚE / REQUIREMENTS

Autorii își asumă responsabilitatea pentru conținutul articolelor.
Studiile nepublicate nu sunt returnate.

The authors assume responsibility for the contents of the articles.
The unpublished studies are not returned.

STUDIA THEOLOGICA
ET HISTORICA ARADENSIA

Orice corespondență se va adresa:

FACULTATEA DE TEOLOGIE
310096 ARAD, Strada Academiei
Teologice Nr. 9,
Tel/Fax: 0040-257-285855

STUDIA THEOLOGICA
ET HISTORICA ARADENSIA

Any correspondence will be sent
to the following address:

FACULTATEA DE TEOLOGIE
310096 ARAD, Strada Academiei
Teologice Nr. 9,
Tel/Fax: 0040-257-285855

Universitatea „Aurel Vlaicu” din Arad
Centrul de Studii Teologice-Istorice și de Prognoză
Pastoral-Misionară al Facultății de Teologie Ortodoxă din Arad

STUDIA THEOLOGICA
ET
HISTORICA
ARADENSIA

Editura Universității „Aurel Vlaicu“

ARAD

an V nr. 5, 2023

Președinte de onoare

IPS Dr. Timotei Seviciu, Arhiepiscopul Aradului

Vice-Președinți

PS Conf. Dr. Emilian Crișanul, Episcop-vicar al Arhiepiscopiei Aradului

PS Lect. Dr. Nestor Dinculeană, Episcopul Devei și Hunedoarei

Redactor șef

Pr. Prof. Dr. Cristinel Ioja

Colegiul Academic

Acad. Prof. Dr. Ioan-Aurel Pop (Academia Română); Prof. Dr. Ioan Bolovan (Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, Membru corespondent al Academiei Române); Pr. Prof. Dr. Mihai Sășăujan (Facultatea de Teologie Ortodoxă „Justinian Patriarhul”, București); Pr. Prof. Dr. Ion Vicovan (Facultatea de Teologie Ortodoxă „Dumitru Stăniloae”, Iași); Pr. Prof. Dr. Florin Dobrei (Facultatea de Teologie Ortodoxă „Ilarion V. Felea”, Arad); Pr. Prof. Dr. Ioan Tulcan (Facultatea de Teologie Ortodoxă „Ilarion V. Felea”, Arad); Pr. Prof. Dr. Constantin Rus (Facultatea de Teologie Ortodoxă „Ilarion V. Felea”, Arad); Pr. Prof. Dr. Vasile Vlad (Facultatea de Teologie Ortodoxă „Ilarion V. Felea”, Arad)

Redactori

Pr. Lect. Dr. Filip Albu

Pr. Conf. Dr. Caius Cuțaru

Pr. Conf. Dr. Lucian Farcașiu

Pr. Lect. Dr. Adrian Murg

Pr. Lect. Dr. Ștefan Negreanu

Secretari de redacție

Protos. Lect. Dr. Nicolae Tang

Pr. Lect. Dr. Tiberiu Ardelean

DTP Toma S.Muntean

Editura Universității „Aurel Vlaicu” Arad

ISSN 2668-8387

ISSN-L 2668-8387

CUPRINS

EDITORIAL

Sigilografia ecleziastică – o știință auxiliară a istoriei bisericești _____ 7

PS Dr. Timotei Prahoveanu

Revelație și izvor de inspirație _____ 9

STUDII _____ 17

Prof. Univ. Dr. Ion Gumenăi

Biserica Ortodoxă din Basarabia. Procese de uniformizare și de rusificare
în prima jumătate a secolului al XIX-lea _____ 17

Dr. Laurențiu-Ștefan Szemkovics

Decorație conferită episcopului Aradului în 1926 _____ 36

Pr. Lect. Univ. Dr. Cosmin Panțuru

Însemnările olografe din cărțile de cult ale Parohiei Mintia/Bejan
(Jud. Hunedoara) și semnificațiile lor _____ 44

Pr. Conf. Univ. Dr. Ovidiu Panaite; Monah Dumitru Fărcaș-Bărăian

Protomonahismul siriac între preoția inimii și mistica pneumatică __ 56

Dr. Augustin Mureșan; Dr. Maria Alexandra Pantea

Două sigilii școlare: sigiliul Institutului Regal al Școlii Preparandiale Române
și sigiliul Institutului Pedagogic Teologic Greco-Oriental Român din Arad _ 75

Pr. Prof. Univ. Dr. Florin Dobrei

Confruntări confesionale în sud-vestul Transilvaniei la mijlocul secolului
al XVIII-lea _____ 86

Dr. Augustin Mureșan

O analiză preliminară cu privire la hramul unor biserici din Protopopiatul
Șiria în lumina izvoarelor sigilografice (secolele XIX-XX) _____ 102

Dr. Augustin Mureșan; Protos. Lect. Univ. Dr. Nicolae M. Tang

Hramul Mănăstirii Hodoș-Bodrog în lumina unor izvoare sigilografice _ 118

ARTICOLE _____	131
Prof. Univ. Dr. Anton Ilica 200 ani de învățământ teologic la Arad _____	131
Prof. Univ. Dr. Anton Ilica Episcopia Ortodoxă din Arad și Oradea-Mare în perioada Primului Război Mondial _____	148
Drd. Alin-Florin Ciotea Protopopul Simion Bica (1812-1888), absolvent de seamă al Institutului Teologic din Arad _____	153
Drd. Alin-Florin Ciotea George Chirilescu (1839-1882), vrednic slujitor al românilor ortodocși din Chitighaz – Ungaria _____	158
RECENZII _____	163
†Gurie Georgiu, Florin Dobrei (coord.), <i>Acad. pr. prof. dr. Mircea Păcurariu (1932-2021) – o viață pusă în slujba lui Dumnezeu și a neamului românesc</i> , Editura Renașterea/Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Cluj-Napoca/Deva, 2021, 384 p. (Pr. Prof. Univ. Dr. Constantin Necula) _	163
Pr. Prof. Dr. Cristinel Ioja, <i>Ilarion V. Felea (1903-1961). Preotul, Teologul, Mărturisitorul</i> , Editura Universității „Aurel Vlaicu” din Arad, 2022, 436 pp. (Pr. Prof. Univ. Dr. Ioan Tulcan) _____	165
Nicolae M. Tang, Alin-Florin Ciotea, Marius-Gheorghe Danciu, Alexandru-Silviu Obrad (coord.), <i>Chipuri de absolvenți ai Institutului și Academiei Teologice din Arad</i> , Editura Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2022, ISBN: 978-973-752-891-9, 313 pp. (Pr. Prof. Univ. Dr. Florin Dobrei) _____	168
Pr. Conf. Univ. Dr. Lucian Farcașiu și Pr. Lect. Univ. Dr. Ștefan Negreanu, <i>Paraclisul Facultății de Teologie Ortodoxă din Arad spațiu liturgic-formativ și teologic-cultural</i> , Editura Universității „Aurel Vlaicu” din Arad, Arad, 2022, ISBN 978-973-752-887-2, 242 pp. (Pr. Lect. Univ. Dr. Tiberiu Ardelean) __	170

EDITORIAL

Sigilografia ecleziastică – o știință auxiliară a istoriei bisericești

Sigilografia sau sfragistica este știința auxiliară a istoriei care se ocupă cu studierea sigiliilor sub toate aspectele. Denumirea acestei științe provine de la termenul grecesc *σφραγίς* sau de la cel latin *sigillum*, *-i*, care înseamnă sigiliu, pecete, ștampilă.

Sigiliul desemnează amprenta (impresiunea, impronta) rămasă pe un material determinat în urma aplicării matricei sigilare (a tiparului). Sigiliul este principalul mijloc de garantare și de asigurare a autenticității actului.

Matricea sigilară sau tiparul reprezintă obiectul gravat, confecționat dintr-un material rezistent (fier, oțel, aur, argint, bronz sau diferite pietre prețioase) și care servește la realizarea amprentei sigilare. Tiparul poartă gravate pe suprafața sa, în negativ, texte sau reprezentări.

Sigilografia are drept obiect de cercetare, atât matricele, cât și impresiunile sigilare care sunt studiate din punct de vedere istoric, artistic, tehnic, diplomatic. Tot această știință se ocupă și de modalitățile de aplicare ale sigiliului, de depistarea falsurilor sigilare precum și de conservarea și restaurarea lor.

Aceste caracteristici și definiții generale converg și cu sigilografia ecleziastică care se constituie ca o parte integrantă a sigilografiei generale. În termeni stricți tehnici sigilografia ecleziastică se ocupă cu depistarea, conservarea și valorificarea vestigiilor sigilare bisericești, folosite în decursul timpului de către parohii, cancelariile mănăstirești și centrele episcopale.

În general, tiparele sigilare bisericești sunt de tip „hagiografic”, adică matricea sigilară, are în reprezentare un sfânt, care este patronul bisericii sau comunității respective sau o scenă legată de sărbătorile Mântuitorului sau ale Maicii Domnului, care reprezintă hramul bisericii.

Informațiile pe care ni le transmit tiparele sigilare bisericești sunt complexe și multiple, atât prin imagine cât și prin înscrisul de pe ele. Pe lângă datele și mărturiile despre biserica, mănăstirea, comunitatea sau episcopia respective, se adaugă și expresivitatea simbolului înfățișat pe suprafața lor.

Simbolul este esențial în viața și teologia Bisericii. El descoperă o realitate transcendentă la care este invitat să ia parte fiecare om. Așadar, cea ce găsim reprezentat în câmpul sigilar al unui tipar poate fi mai mult decât revelator atât pentru informația istorică, dar mai cu seamă pentru mesajul teologic și duhovnicesc.

Tiparele sigilare și sigiliile vin să autentifice date istorice deja cunoscute sau să aducă noi informații cu privire la viața și devenirea unui locaș de cult, sau a unei mănăstiri, ori episcopii. Unele dintre ele devin adevărate provocări pentru cercetători, un lucru rămânând cert, anume că simbolurile regăsite pe aceste obiecte sunt legate de istoria și viața Bisericii.

Sigilografia ecleziastică poate deveni un câmp larg de cercetare pentru istoricii ecleziastici, o provocare pentru doctoranzii în acest domeniu, dar și pentru centrele eparhiale, mai ales în amenajarea și constituirea unei colecții de matrice sigilare și colecții sigilare, care ar îmbogăți considerabil patrimoniul cultural și ecleziastic al Bisericii noastre, precum și tezaurul sfragistic al poporului nostru.

Convergent cu această fascinantă disciplină auxiliară ar trebui acordată atenția cuvenită și altor discipline auxiliare, la fel de fascinante și provocatoare, cum ar fi: vexilogia, heraldica, medalistica, metrologia, numismatica, genealogia, codicologia, paleografia, epigrafia, grafologia, cronologia, miniaturistica, toate acestea transbordate în câmpul istoriei ecleziastice, cu un real folos științific, în slujba adevărului istoric, care nu este altceva decât prezența reală a lui Dumnezeu în istorie, în lume, în creație.

Protos. Lect. Dr. Nicolae M. TANG

REVELAȚIE ȘI IZVOR DE INSPIRAȚIE

PS Dr. TIMOTEI Prahoveanul

Episcop-vicar al Arhiepiscopiei Bucureștilor

Abstract

The testimonies of those who knew Father Hilarion Felea, his entire spiritual, pastoral-missionary and liturgical work, philanthropy, mercy towards the poor, war orphans and widows as well as his cultural confessional work illustrate a life of a priest and theologian unfolded in the horizon of prayer, giving, sacrifice and confession, a life unfolded in the horizon of the holiness of Jesus Christ.

Keywords

Diary, faith, theology, Arad, Father Hilarion Felea.

Am avut privilegiul să citesc în facsimil o autobiografie a cunoscutului profesor de Teologie, părintele Ilarion V. Felea. Un scris nu foarte caligrafic, dar lizibil, ca și cum ar fi al unui om care scria mult și nu mai avea răgazul să rotunjească literele cu atenție. Din această autobiografie am aflat următoarele: *m-am născut în comuna Valea Bradului, din regiunea Hunedoara, după spusele mamei mele, în vinerea de Florii din anul 1903, când în calendar este pomenit Cuviosul Ilarion cel Nou. Tatăl meu a fost preot, decedat în vârstă de 62 de ani, la 21 ianuarie 1920, iar mama, Marta, s-a născut în Valea Bradului și a decedat în 1952, în vârstă de 86 de ani. Am fost la părinți nouă copii. Al zecelea, Gheorghe, a murit la vârsta de șase ani.*

Acest facsimil, ne oferă informații despre frații săi, dintre care Ioan, a fost doctor în Teologie, fost duhovnic al Internatului Facultății de Teologie din București, mort în bombardamentul aviației engleze asupra Bucureștilor, la 4 aprilie 1944 și îngropat într-o groapă comună, fără știrea familiei, în cimitirul protestant Giulești II.

Mulți dintre frații preotului Ilarion V. Felea au urmat studii universitare. Una dintre surori, soția preotului Miron Popovici, a fost profesor de matematică și doctor în drept, un alt frate avocat și doctor în drept, o altă soră, Elisabeta, a fost căsătorită cu un comisar de poliție, un alt frate licențiat în drept, a funcționat ca maior-magistrat, un alt frate, profesor de muzică în Dumbrăveni, Arad și Cluj. Așadar, o familie de cărturari și oameni apropiați Bisericii.

Ilarion Felea mărturisește că cel dintâi învățător i-a fost Valer Demian, fiul protopopului Vasile Demian din Brad, apoi, învățătorul Petru Mateș din Valea Bradului, fiul cantorului Ion Mateș.

Când a început întâiul Război Mondial, s-a înscris la Gimnaziul ortodox din Brad, unde a avut profesori celebri, dintre care amintesc pe dr. Ioan Radu, Vasile Boneu, Ioan Chere, Vasile Stoia, Ștefan Albu și Pavel Opișă, ultimul zugrăvit drept cel mai iubit și respectat.

În toamna anului 1918, s-a înscris în clasa a V-a a Liceului Andrei Șaguna din Brașov, unde a urmat cursurile până la Crăciun. Unindu-se atunci Ardealul cu Țara Mamă, s-a întors la Brad, unde s-a deschis pentru întâia oară clasa a V-a la Liceul *Avram Iancu*. Acolo a luat Bacalaureatul.

În toamna anului 1922, s-a înscris la Academia de Teologie Andreiană din Sibiu, absolvită în 1926. *Așa au dorit părinții și așa am dorit și eu, să studiez Teologia, să mă fac preot.* Astfel se explică și continuarea studiilor pentru îmbogățirea cunoștințelor, mai întâi la Facultatea de Litere și Filosofie din Cluj (1927-1929), cu subiectul *Arta poetică a lui Horațiu*, apoi la Facultatea de Teologie din București (1930-1932), având licența cu subiectul *Mântuirea din punct de vedere ortodox, catolic și protestant*, în toamna anului 1932. Apoi a susținut examenul de doctorat pe care l-a promovat *cum laudae*, (nota 9,00), în toamna anului 1939, cu subiectul *Pocăința - studiu de documentare teologică și psihologică*, tipărit la Editura Arhidiecezană Sibiu.

De la 15 ianuarie 1927 până la 31 august 1927 a funcționat ca profesor suplinitor la Liceul Avram Iancu din Brad, la materiile fizică, latină și psihologie.

La 23 iulie 1927 s-a cununat în biserica din Crișcior, cu Valeria, fiica învățătorului confesional și apoi notar comunal din Crișcior, Ioan Faur, și a soției acestuia, Elisabeta.

A fost hirotonit diacon și preot de către Mitropolitul Nicolae Bălan în Catedrala Mitropolitană din Sibiu, la data de 25-26 iulie 1927. La 6 august, a fost instalat preot în localitatea natală, Valea Bradului, unde am slujit poporenii până la 31 august 1930, când s-a transferat în cartierul Șega din Arad. A păstorit acolo nouă ani, când a fost mutat ca paroh în *Arad Centru*, unde a slujit până în 1941.

În anul școlar 1937-1938, a fost profesor suplinitor la Catedra de Dogmatică a Academiei Teologie din Cluj. În perioada 1930-1948 a fost profesor de Teologie Dogmatică, Apologetică și Mistică, dar a predat uneori Morala și Omiletica la Academia de Teologie din Arad.

În perioada 1 iulie 1947 - 31 decembrie 1948, a fost Rector al Academiei de Teologie din Arad până când s-a desființat prin Legea învățământului și a fost contopită cu cea din Cluj.

În perioada 7 martie - 20 august 1945, a fost internat în lagărul de deținuți politici de la Caracal. În perioada 1949-1950, a fost condamnat pentru nedeținere, întemnițat în Arad, Timișoara și Aiud. *Am fost scos din învățământul teologic și din bugetul statului pentru atitudine antidemocratică. Am rămas preot al Catedralei și al bisericii revenite din Arad, redactor al Calendarului eparhial, care era de fapt un îndrumător, iar în anii care au urmat 1951-1956, am avut trei percheziții domiciliare și trei arestări.*

A redactat *Calea Mântuirii* (20 de numere) și *Biserica și școala*, a colaborat la *Telegraful român*, *Revista teologică din Sibiu*, *viața ilustrată*, *Duh și Adevăr* și la ziarele din Arad.

Sunt amintite și importante sale lucrări, broșuri de popularizare, *Beția* - Arad 1931, *Icoane alese din viața Ortodoxiei* - Arad 1933, *Drumul Crucii*, *Catehism creștin ortodox* în 4 ediții, peste 40.000 de exemplare, *Sfintele Taine*, *Biserica - împărăția lui Dumnezeu* - Sibiu 1947, tipărite, dar confiscate, *Calendarele cu tâlcuirea sărbătorilor*, *Despre eretici, eresuri și Parabolele Mântuitorului*. De asemenea, a publicat importante studii și cercetări omiletice, *Pocăința* - teza de doctorat, apărută la Sibiu în 1939, *Paisie și paisianismul* - Cluj, 1940, un *Antologhion* pentru cultul divin, 10.000 de exemplare, carte de rugăciuni în peste 50.000 de exemplare și altele.

A redactat programa analitică a Religiei în școala primară, aprobată de către episcopul Andrei Magieru. Pe baza ei s-au tipărit manuale de Religie pentru elevii școlilor primare de la clasele I-VII.

În anul 1958, Ilarion V. Felea mărturisea că, dacă îi va ajuta Dumnezeu, va finaliza *Spre Tabor - colecție de predici*, 4 volume, pregătirea, curățirea, luminarea și desăvârșirea. Mai avea în pregătire calendarul Bisericii cu viețile sfinților și o nouă ediție pentru *Duhul adevărului* și pentru *Religia iubirii*.

Biografia foarte clară ne oferă tuturor cele mai importante date din viața unui preot mărturisitor, a unui teolog devotat cercetării, scrierilor și în același timp un foarte iubit profesor de teologie. Deși nu a avut o perioadă foarte îndelungată a slujirii catedrei, Ilarion V. Felea a rămas în amintirea studenților săi, a colegilor și profesorilor care l-au cunoscut ca un adevărat apostol și un mare teolog.

Opera lui este bogată și, în mare parte, cunoscută, întrucât profesorii de Teologie de la Arad, în special pr. Cristinel Ioja, pr. Ioan Tulcan, pr. Filip Albu s-au străduit să o pună în lumină. Această dragoste a unor următori peste mulți ani la aceeași Academie de Teologie, devenită Facultatea de Teologie, este de-a dreptul remarcabilă.

Cinstirea înaintașilor este un lucru de un real, firesc și de o rară noblețe.

Preotul Ilarion V. Felea a trăit într-o perioadă în care clericii erau cinstiți. Între cele două Războaie Mondiale, în locul de unde provenea părintele Ilarion, oamenii aveau o deosebită apropiere față de Biserică. Două repere fundamentale ale societății de atunci erau Biserica și Școala. Țăranul român și, în general, credinciosul, indiferent că locuia în oraș sau în sat, dorea să rămână la umbra Bisericii. Biserica era locul spre care oamenii se îndreptau nu rareori, ci adeseori, iar preotul, era duhovnic și era sfătuitorul cel mai prețios.

Deosebit de importantă este ziua de început a preoției sale. La puține zile după hirotonie, după ce primise Taina Diaconiei și Preoției, prin mâinile Mitropolitului Nicolae Bălan, în capela universitară din Sibiu, părintele a fost instalat la parohie praznicul Schimbării la Față. Iată cum ne descrie el, în câteva cuvinte, neputând să le așternem pe toate, ci doar o parte dintre acestea, ziua preoției sale: *ziua de 6 august a fost pentru parohia noastră Valea Brad din protoieria Zarandului o adevărată zi de sărbătoare. Dimineața la ziua 7, enoriașii comunei, îmbrăcați în haine de sărbătoare se prezintă la casa noului preot Ilarion Felea. Doi voinici flăcăi purtau drapele împodobite cu cununi de flori. Tânărul paroh îi întâmpină cu cuvintele: bine ați venit, dragii*

mei! La care credincioșii îi răspund într-un glas: trăiască părintele nostru! Cei veniți la casa preotului pleacă spre biserică, înconjurând pe noul paroh, în frunte mergând flăcâii cu drapele și cântăreții care cântau troparul Binecuvântat ești, Hristoase Dumnezeu nostru! Înainte convoiului erau tineri și copii care rupeau ramuri de salcie și salcâm, aruncându-le jos, asociind astfel evenimentul cu intrarea Domnului în Ierusalim.

De asemenea, clopotele și toaca băteau, vestind tuturor venirea mirelui lor. Credincioșii au pregătit și înfrumusețat biserica cu flori, frunze verzi și cununi.

A urmat slujba Liturghiei. Părintele a distribuit credincioșilor ziarul *Lumina satelor*, cărți de rugăciuni și cântări, iar lucrarea lui care a urmat atât în parohia unde a fost instalat, cât și mai târziu, la Arad, a fost pe măsura așteptărilor. Credincioșii l-au iubit și l-au susținut. Părintele mărturisea că era înduioșat când i-a văzut rătăcind și s-a înduioșat mai mult când, cu lacrimi de bucurie, l-au întâmpinat prin strigăte și chiote, ca și când Dumnezeu s-ar fi pogorât printre ei. El dorea ca ziua *Schimbării la Față* să fie o zi de viață nouă pentru parohia aceea, iar oamenii să se schimbe și să urmeze lui Hristos.

Părintele a fost aplecat spre cunoașterea sufletului omenesc, a avut tact pastoral și mulți dintre cei care i-au fost încredințați l-au urmat cu toată ființa lor.

Cu deosebit interes am parcurs aproape în întregime *Jurnalul* părintelui Ilarion V. Felea, numit de către autor *Ziuar personal*, notând încă de la începutul preoției sale, 6 august 1927, la sărbătoarea *Schimbării la Față*, până la sfârșitul anului 1956, cele mai importante momente și evenimente la care a luat parte.

Dacă notările în *Jurnal* din partea a doua, respectiv finalul, sunt foarte succinte, partea întâi, cel puțin primele notări, sunt scrise cu acrivie. Probabil ziua cea mai intens trăită din jurnalul său (1927-56) este a instalării. Frumusețea cuvintelor și zugrăvirea atmosferei din satul Valea Bradului, protoieria Zarandului, și celelalte care au urmat după Sfânta Liturghie fiind grăitoare.

După prezentarea momentelor liturgice, ante-liturgice și, propriu-zis, săvârșirea Sfintei Liturghii, au urmat, după cum mărturisește, trei îmbisericiri ale unor copii, primele lui slujbe vădind atenția pentru copiii acelei parohii.

A urmat, apoi, agapa de acasă, unde au participat invitații, și a vorbit părintele Virgil Perianu, apoi fratele părintelui Ilarion, Victor, care era inspector școlar (minoritar). A vorbit și părintele Ilarion în memoria tatălui său, care fusese preot, pentru care nutrea Ilarion V. Felea nutrea sentimente profunde. Mărturisea că a fost un adevărat apostol și alerga să aducă mângâiere în casa celor necăjiți, chiar și în cadrul familiei sale numeroase.

Era un om serios și, acest fapt făcând să fie perceput ca fire rece, mai ales că nu-și dezvăluia cu ușurință dragostea, dar bucuria lui era de nedescris: când își vedea copiii crescând, plângea de fericire.

Când venea acasă de la slujbe, îngenunchea și se ruga. Părintele Ilarion spunea că aici era succesul lui în parohie și familie, pe care a îngrijit-o cu multe dificultăți, dând copiilor posibilitatea să urmeze școli înalte.

Ilarion V. Felea mărturisește că a găsit în familia lui *icoana vie* care să-l călăuzească și să-l inspire în viață.

În fiecare zi, erau trecute importante activități pe care le împlinea. Într-o zi de peste săptămână, pomenea la diferite slujbe sau cuminecări pentru bolnavi, copii, pentru cei adormiți. Sunt anumite perioade în care activitățile părintelui nu apar, ori pentru faptul că a fost reținut și anchetat atunci sau pentru faptul că s-or fi pierdut paginile respective.

În septembrie 1927, amintește de adormirea în Domnul a preotului Ioan Perianu de la Crișcior. Mărturisea că dragi și scumpe au fost legăturile de afinitate și iubire sufletească creștinească care i-au legat. Preotul era un suflet ales, clădit pe piatra credinței neclintite, a iubirii sfințitoare și înțelepciunii cumiți și sfătoase. Fusese preot 50 de ani, îl cununase pe părintele Ilarion V. Felea, i-a fost duhovnic lui și tatălui său, și cel care *pontificase*, după cum rostește părintele, în panegiricul rostit la îngroparea neuitatului său tată.

Amintește că a slujit la înmormântarea părintelui Ioan Perianu și l-a dus pe brațe, alături de alți preoți pe care-i menționează, până la mormânt.

Urmează, apoi, în anumite momente, notări mai succinte sau mai extinse. Am putea să ne oprim la fiecare pagină a *ziuarului* părintelui Ilarion V. Felea pentru că ce a notat arată, pe de o parte, atenția față de cele sfinte, iar, pe de altă parte, deschiderea față de ceilalți: credincioși, oameni ai Bisericii, cărturari sau oameni importanți pe care i-a cunoscut sau de care a auzit.

Pe lângă prezența aproape în fiecare zi în biserică sau la casele credincioșilor, era un om dedicat culturii și lecturii, organiza șezători, mergea la întâlniri, se bucura să întâlnească în diferite locuri mulți țărani, să asculte

cântări executate de tineri și vârstnici, nota aproape la fiecare înmormântare tema predicii pe care o rostise. Într-o zi, în Ajunul Crăciunului, la Crișcior a slujit două înmormântări. Una din predici s-a axat pe cuvintele *fericiți cei ce plâng, că aceia se vor mângâia* și alta, la o femeie vârstnică, o predică cu tema *fericită este calea în care mergi astăzi suflete*.

În zilele care au urmat a fost oficiată, bineînțeles, Liturghia. Chiar în ziua de Crăciun, în 1927, a ținut și ședința Adunării parohiale pentru votarea bugetului bisericii pe anul 1928. În ziua a treia de Crăciun slujise și la două sfeștanii și la un Sfânt Maslu.

Gândul pe care l-am simțit citind *Jurnalul (Ziuarul)* părintelui Ilarion V. Felea a fost acela al datoriei împlinite. Acest lucru se observă cu ușurință de la prima însemnare a *Jurnalului* până la cea din urmă.

Preocupat de cele sfinte, atent, meticulos, ordonat, Ilarion V. Felea a fost un adevărat Apostol. Gândul pe care doresc să-l pun la inima slujitorilor Bisericii, tuturor deopotrivă, teologilor, elevilor seminariști, dar și celor, care sunt apropiați Bisericii, să țină în fiecare zi o pagină de jurnal, să scrie când săvârșesc Liturghia, să nu uite anumite evenimente, să le amintească pentru că ele pot reconstitui *fresca* vieții bisericești dintr-o anumită perioadă, din regiunea lor și din întreaga Biserică.

Dacă fiecare preot ar ține un astfel de jurnal, dacă fiecare ar avea aceeași dăruire în slujire, ne-am întâlni cu marile realizări ale slujitorilor Bisericii, după cuvintele pe care adeseori părintele Cleopa le spunea: *dați-mi preoți buni și voi schimba fața pământului!*

STUDII

SThHA

An V (2023)/5/ pp. 17 - 35

BISERICA ORTODOXĂ DIN BASARABIA. PROCESE DE UNIFORMIZARE ȘI DE RUSIFICARE ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

Prof. Univ. Dr. Ion GUMENĂI

**Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Republicii Moldova,
Chișinău**

Abstract

The topic seen from a diachronic point of view includes the pastorate of the diocese nominated by Gavriil Bănulescu-Bodoni, Dimitrie Sulima and Irinarh Popov. It is precisely the period when both the policy of the tsarist authorities and the actions of the diocesan leaders tried to completely transform the Institution of the Orthodox Church in Bessarabia into an instrument similar to the Russian Orthodox Church, which was primarily to fulfill the function of Russification. The black-and-white treatment of the role of the Orthodox Church for the history of Bessarabia did not allow highlighting all the nuances related to the role of this institution and its leaders for the spiritual-cultural life in the region. For these reasons, we propose an analysis the behavior of the three leaders of the church-administrative unit established in 1813, and their balance between the local Orthodox tradition and the requirements and pressures from the leadership of the Russian Empire. These eventually led to the establishment of a hybrid "body" – a Romanian-Russian church (we refer to the existence in the Orthodox Church

in Bessarabia of a majority of Romanian believers and a Russian imperial church and administrative leadership). It is necessary a meticulous analysis of the actions undertaken by either Bodoni or Popov, both in terms of sympathies with the Romanian parishioners and in terms of personal interests and the fulfillment of instructions from the Holy Synod of St. Petersburg as an exponent of the autocrat regime.

Keywords

Bessarabia, Orthodox Church, Bodoni, Sulima, Popov.

În anul 1812 Basarabia a fost anexată la Imperiul Rus¹. Deci un teritoriu cu o populație majoritar ortodoxă a fost încorporat de către un imperiu ce avea ca religie dominantă, de asemenea, Ortodoxia, lucru care firește se deosebește de o situație când o forță superioară alipește un teritoriu cu o populație eterogenă din punct de vedere confesional. Dar Biserica Ortodoxă Rusă – Instituția – exponent principal al religiei ortodoxe a Imperiului Rus și Țarul Alexandru I prin aprobarea în 1813 a înființării arhiepiscopiei Chișinăului și Hotinului, condusă de Gavriil Bănulescu-Bodoni contravenea flagrant canoanelor uzuale și deja bine cunoscute a Bisericii Ortodoxe care recunoaște îndatorirea Bisericii unei națiuni, de a se organiza etnic și de a se conduce independent de Biserica altui neam. Este cunoscut că se prevede aici obligația ca

„nici un episcop să nu cuprindă altă eparhie, care nu a fost mai de demult și dintru început sub mâna lui sau a celor dinaintea lui. Iar dacă cineva a cuprins o eparhie străină și în chip silnic a pus-o sub stăpânirea lui, pe aceasta să o dea înapoi, ca să nu se calce canoanele părinților, și nici sub cuvânt de lucrare sfințită, să se furișeze trufia stăpânirii lumești”².

¹ În perioada de ocupație a Țărilor Române de ruși (1806-1812), țarul Alexandru I (1801-1825) a emis un decret imperial în 1808, prin care se înființa un exarhat pentru Mitropoliile Moldovei și Ungrovlahiei. Punând acest exarhat în subordinea Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Ruse din Sankt Petersburg se urmărea întreruperea legăturilor canonice ale mitropoliilor românești cu Patriarhia Ecumenică din Constantinopol. În funcția de exarh a fost numit mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni. Cf. Nicolae CHIFĂR, *Cultura românească în Basarabia sub ocupație țaristă*, pe <https://analeteologie-iasi.ro/arh/1999/2chifar2%20cultura%20basarabia.pdf>.

² <http://nomocanon.com/canoanele-sinoadelor-ecumenice/>. Chiar și denumirea noii entități religioase create denotă artificialitatea acestuia. Este cunoscut că a Chișinăului episcopia s-a chemat datorită centrului său, iar a Hotinului a fost necesar de a fi adăugat în denumire,

Autoritățile imperiale, deși preluau în supunere o majoritate ortodoxă, pentru a nu avea surprize și pentru a fi siguri de funcționarea sistemului, au trecut la uniformizarea administrației și a conducerii ce urma să o repete întocmai pe cea a Imperiului Rus, începând chiar cu majoritatea ortodoxă. De fapt, încadrarea tuturor structurilor ecleziastice în cele imperiale și ruperea, în cazul în care existau, a legăturilor cu reprezentanții diferitor curente religioase din afara imperiului, a constituit sarcina numărul unu în politica religioasă a Imperiului Rus din Basarabia, imediat după înglobarea acestui teritoriu imperiului.

Unica deosebire în structura de administrare a Bisericii Ortodoxe din Basarabia, în comparație cu Biserica Rusă, este existența Dicasteriei, care însă nu se menține un timp îndelungat, deoarece la 18 mai 1832, printr-un decret imperial, este transformată în Consistoriul Duhovnicesc. Acest lucru este explicat chiar în actul emis, unde se arată că măsura este efectuată pentru uniformizare cu restul imperiului³.

pentru a argumenta prezența în acest teritoriu a unei episcopii mai vechi. Și deoarece un astfel de centru nu a existat, iar la Hotin s-a considerat că s-a aflat un timp reședința Mitropoliei Proilaviei, acest nume a și fost adăugat în titulatura noii eparhii. Dar încălcarea a fost nu numai de ordin administrativ, dacă este posibil așa de spus, dar și de ordin de conținut, și ideologic. Tocmai neînțelegerea acestui segment destul de sensibil și complicat, face ca interpretarea rolului jucat de către Biserica Ortodoxă pentru populația ortodoxă română să fie interpretată până astăzi duplicitar. Dacă la aceasta adăugăm și interpretarea de către unii istorici a vieții spirituale din Basarabia doar în alb și negru fără a face o nuanțare și o diferențiere de palitre, vom avea ceea ce există la moment, adică o serie de lucrări care denotă rolul de importanță majoră pe care a avut-o Biserica Ortodoxă în menținerea identității naționale, lucrări care sunt corecte, și paradoxal studii care demonstrează rolul nefast pe care l-a avut Biserica Ortodoxă în procesul de deznaționalizarea a populației autohtone românești din Basarabia care de asemenea sunt adevărate.

³ *Полное Собрание Законов Российской Империи, Собрание 2-е, том 7, Санкт Петербург, Тип. 2-го Отд-ния Собств. ее императ. величества канцелярии, 1832 с. 318.* Astfel, se crease noua eparhie care avea următoarea structură administrativă. În fruntea eparhiei era Gavriil Bănulescu - Bodoni, cu titlul de exarh și mitropolit, fiind ajutat de Dimitrie, episcop al Benderului și Akkermanului. La 30 septembrie 1813 a fost fondată Dicasteria Duhovnicească, activitatea căreia urma să fie reglementată de Regulamentul duhovnicesc din toată Rusia, ucazurile Sf. Sinod, dispozițiile și rezoluțiile acestuia. Aceasta a fost înlocuită cu Consistoriul (diferența de fapt fiind numai în denumire). Consistoriul Duhovnicesc sprijinea activitatea arhiepiscopilor. Cancelaria consistoriului era alcătuită din patru șefi de birou, un casier, un registru, un arhivar, șase funcționari de cancelarie și 26 copişti, numărul acestora variind. Protopopii de circumscripție – principalii ajutoari ai arhipăstorilor în cârmuirea bisericească – erau responsabili de selectarea candidaților la preoție și diaconie; ei cercetau cazurile de abuzuri ale clericilor, apărau interesele preoților în fața laicilor. În fiecare protopopiat exista câte un revizor eparhial, iar protopopii aveau

Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni în momentul creării noii structuri ecleziastice pentru a nu aduce prea multe repulsii din partea locuitorilor Basarabiei scria către Sfântul Sinod că dorea înființarea unei mitropolii ținând seama de: „deprinderea clerului și poporului basarabean de a avea mai mult respect și încredere față de scaunul mitropolitan”⁴.

Tot odată Gavriil Bănulescu-Bodoni s-a orienta și la problema organizării clerului, în urma vizitelor făcute constatând că în multe locuri, în zile de sărbători și duminici preoții preferau să se ducă, în loc de biserică la iarmaroace, care se țineau în aceste zile, lucru generat de numărul preoților la o parohie pe de o parte, iar pe de alta printre clerici era obișnuit un fel de „vagabondaj” – trecerea preoților dintr-un sat în altul –, obicei care avea temeii în faptul că mulți preoți erau fără parohii. Din aceste considerente mitropolitul propunea Sfântului Sinod, stabilirea unui număr fix⁵ de doi preoți pentru fiecare biserică. De fapt, în acest caz Bodoni nu face altceva decât hibridizează într-un fel sistemul de repartizare a parohiilor din Țara Moldovei cu cea din Imperiul Rus unde numărul de clerici pentru parohii era strict reglementat.

Nici starea materială a clerului nu era mai bună. Izvorul principal de existență, pe vremea mitropolitului Gavriil, era taxa de la credincioși pentru săvârșirea diferitelor slujbe. Din această cauză ierarhul este nevoit să sistematizeze și să fixeze o anumită plată pentru serviciile religioase prestate de către preot. Conform noii reglementări se percepea

„pentru citirea stâlpilor de evanghelie 20 parale; citirea psaltiriei 1 leu; îngroparea mare 1 leu; îngroparea mică 20 parale; cununia tinerilor 1 leu; cununia văduvilor 1 leu, 20 parale; liturgia 10 parale; sfințirea mică 10 parale; Te-Deum sau paraclism 10 parale; molitva la naștere 5 parale; molitva la 8 zile după naștere

unul sau doi asistenți. Vezi: Octavian Moșin, *Viața Spirituală din Basarabia în perioada țaristă (1812-1918)*, <http://documentar-ortodox.blogspot.com/2012/10/viata-spirituala-din-basarabia-in.html>.

⁴ Cf. *Труды бессарабского церковного историко-археологического общества*, Том 1, Кишинев, 1909. Pe de altă parte însă este necesar de luat în calcul și faptul că Gavriil Bănulescu-Bodoni, dorea ridicarea la rang de mitropolie, a noii structuri bisericiești, și datorită propriilor dorințe și orgolii, știut fiind faptul că acesta a fost Mitropolit al Poltavei și Kievului, membru al Sfântului Sinod, exarh al Moldovei și Țării Românești.

⁵ Cf. N. POPOVȘCHI, *Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși*, Tipografia Eparhială „Cartea Românească”, Chișinău, 1931. De fapt, ordonarea numărului de preoți la parohii este menționat de către N. Popovschi ca fiind cel mai progresist lucru efectuat de către Bodoni, în comparație cu dezordinea și debandada existentă anterior.

3 parale; botezul 10 parale; și molitva de 40 zile după naștere 6 parale”⁶.

Menționăm și faptul că Gavriil Bănulescu-Bodoni, a fost acela care spre a ridica nivelul intelectual al preoțimii locale (o versiune oficială), a invitat preoți din eparhiile rusești, pe care-i așeza în locul preoților români. De exemplu la Catedrala din Chișinău, din 18 clerici, câți erau în anul 1812, 16 au fost aduși din Rusia⁷.

Este evident că pe lângă transformările de ordin administrativ, care s-au realizat într-un termen scurt, prin înființarea Episcopiei Chișinăului și Hotinului, au intervenit și o serie de acțiuni de ordin ideologico-propagandistic. Urma ca credința tradițională a basarabenilor să fie înlocuită cu masivitatea ortodoxă rusă. Și ne referim în acest sens la multitudinea Sfinților și mucenicilor ruși, la tradițiile complicate și labirintice ruse, la obiceiurile neclare și neînțelese de către marea majoritate a populației locale.

Acest lucru nu s-a lăsat așteptat și în introducerea la una din primele cărți tipărite la Tipografia eparhială de la Chișinău Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni scria:

„În sfârșit, noi de cuviință socotim să anunțăm tuturor a lor noștri supuși iubiți de către Hristos, din eparhia noastră că noi prin tipărirea acestei cărți, după instrucțiunile date nouă, urmând întru toate după cum este spus a traducerii cărților de rugăciune, tipărite în Rusia, am inclus conform datoriei noastre în această carte și pe toți sfinții ce sunt cinstiți de către Preaînaltul Imperiul Rus Ortodox. Deoarece datoria noastră acum când Milostivul Dumnezeu a binevoit cu mâna a tot cinstitorului Împărat Alexandru I să ne izbăvească de asuprirea agrariană și să ne unească la alte de Dumnezeu păzite țări ortodoxe a puterii ruse, a noastră spun Datorie acum alături de alte popoare creștine ortodoxe în Rusia locuitoare este să sărbătorim și să prăznuim Sfinții ce i-au servit lui Dumnezeu în Rusia”⁸.

⁶ Constantin N. TOMESCU, „Diferite știri din arhiva Consiliului Eparhial”, în *Arhiva Basarabiei*, Chișinău, IX (1937), nr. 1-4, p. 19.

⁷ Grigore COSTIN, *Un reprezentant de frunte al clerului românesc basarabean: mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni (1746-1821)*, http://www.dacoromania-alba.ro/nr49/un_reprezentant.htm.

⁸ Mai mult chiar insistând la deschiderea unei tipografii eparhiale și la publicarea de cărți religioase în limba moldovenească, Gavriil Bănulescu-Bodoni va fi nevoit să ceară Sfântului

Din alt punct de vedere, punerea în față a țarului Alexandru I și egalarea acestuia cu sfinții creează premisele dezvoltării a unui „cult” al țarului și familiei sale, specific aceluiași spațiu rus-slav. Mai mult, la tipografia eparhială va fi publicată, în 1817, *Rânduiala Panihidei, ce să face pentru răposății Marii Domni, Împărați și Împărătese: pentru Țari și Țarițe a toată Rossia, și pentru prea Înalta a Lor familie. S-au tălmăcit pe limba Românească din cea Slave-nească și s-au tipărit în Exarhiceasca Tipografie din Mitropoliia Chișinăului, pentru trebuința și înlesnirea slujitorilor Bisericești Moldoveni din Eparhiia Chișinăului, La anul 1817. Apoi, în 1818, va fi publicată Чин о поминовении царской семьи // Rânduiala panihidei familiei împărătești, ambele broșuri având drept scop ghidarea preoților în cele necesare pentru ridicarea panihidelor în cinstea familiei imperiale⁹. Deci exarhul pe lângă primele încercări de implementare a panetonului sfinților Imperiului Rus, depune eforturi considerabile și pentru legalizarea și cultului Țarului și familiei sale.*

În aceeași cheie a activității sale este și înființarea la Chișinău în 1817 a unei filiale a „Societății Biblice Ruse” prin intermediul căreia au fost tipărite în limba română, în 1817, *Noul Testament*, iar în 1819, *Biblia*. Pentru Biblia românească mitropolitul Gavriil propunea realizarea unei noi traduceri după ediții grecești și slavonești mai vechi sub coordonarea arhimandritului Varlaam Cuza, egumenul mănăstirii Dobrovăț. Deoarece acest proiect era de durată iar Biblia trebuia să apară cât mai repede, s-a recurs la textul Bibliei românești de la Blaj din 1795, făcându-se îndreptările lingvistice de rigoare. Biblia nu a fost distribuită numai în Basarabia ci la cererea mitropoliților Veniamin Costache și Grigorie Dascălul au fost trimise mai multe exemplare în Moldova și Țara Românească. Prin urmare un text românesc apărut în Transilvania este folosit pentru Biblia românească din Basarabia, care este trimisă apoi și în Moldova și Țara Românească¹⁰.

Sinod să publice Evanghelia, Apostolul și trebnicul conform obiceiului moldovenesc. Acesta arată că în Biserica românească Evanghelia și Apostolul nu sunt amplasate în conformitate cu ordinea biblică și nici în conformitate cu începuturile ca în cărțile noastre slave rusești, dar sunt rânduite în conformitate cu citirea lor de la un paște la altul. În afară de această diferență majoră Mitropolitul mai indică o serie de diferențe existente în tradiția ortodoxă bisericească românească și cea rusă, din care cauză solicită tipărirea cărților bisericești, în conformitatea cu canoanele vechi dein acest teritoriu, probabil pentru a nu îndepărta și pentru a nu duce la o opoziție din partea localnicilor. Din păcate aceste cerințe însă au fost respectate doar în perioada vieții lui Gavriil Bănulescu-Bodoni.

⁹ Igor CERETEU, „Contribuții la bibliografia românească veche. Rânduiala panihidei familiei împărătești. Chișinău 1818”, în: *Apulum*, Alba Iulia, nr. 56, 2019, pp. 177-182.

¹⁰ N. CHIFĂR, *Cultura românească în Basarabia*.

Totuși tocmai datorită deschiderii în luna mai 1814 a Tipografiei eparhiale, de către Gavriil Bănulescu-Bodoni, a dus la un aflux de carte tipărită în limba românească ce a permis menținerea tradiției și limbii române în serviciul divin și activitatea bisericilor din multe localități din Basarabia¹¹.

Dar în același timp, produsul tipografic, era folosit în același timp pentru a propaga structura și conținutul religiozității ortodoxe ruse, după cum am arătat mai sus, cât și pentru promovarea imaginii familiei autocratorului rus cât și a familiei sale. Acest lucru este ilustrat cum nu se poate mai bine în introducerea la Biblia tipărită la Sankt Petersburg care are următorul conținut:

„Întru slava Sf(i)nteii și de o ființă de viații făcătoarei și nedespărțitei Troiții a Tatălui și a Fiului și a Sf(ă)ntului Duh. Din porunca prea binelui credincios și însuși stăpânitoriului marelui nostru D(o)mn împărat Alexandru Pavlovici a toată Rossie în ființa soției sale prea bine credincioasă doamnei împărătesii Elisavetei Alexievnei și a maicii sale prea bine credincioasă doamni împărătesii Mariei Feodorovnei și a bine credinciosului D(o)mn țesarevici și Marelui Cneaz Constantin Pavlovici și a soției sale bine credincioasă doamnei Marei Cneaghine Anei Feodorovnei și a bine credinciosului D(o)mn Marelui Cneaz Nicolai Pavlovici și a soției sale bine credincioasă doamni Marei Cnighini Alexandrei Feodorovnei și a bine credinciosului D(o)mn și Marelui Cneaz Alexandru Nicolaevici și a bine credinciosului D(o)mn Marelui Cneaz Mihail Pavlovici și a bine credincioasă doamni Marei Cneaghini Mariei Pavlovnei și a soțului ei, și a binecredincioasă doamni Marei Cneghini Anei Pavlovni și a soțului ei și a binecredincioasă doamni Mariei Nicolaevnei cu blagoslovenie Sf(ă)ntului îndreptătorului a toată Rossiei Sinod”¹².

¹¹ Prima carte religioasă tipărită la Chișinău a fost Liturghierul în anul 1815, înfrumusețat cu gravuri și vignete după modelul vechilor tipărituri românești. A urmat un Catehism (1816), tradus după Catehismul mitropolitului Platon Levsin al Moscovei apărut în 1775. Amintim apoi Molebnicul (Molitfelnicul) (1816), Ceaslovul (1817), Psaltirea (1818), Mineiele (1819), Apostolul (1820), Evanghelia (1820) și Tipicul bisericesc (1821). Tirajul fiecărei cărți era de 1200 de exemplare cu excepția Psaltirii, care a fost tipărită în 1600 exemplare. Vezi: Ștefan CIOBANU, *Cultura românească în Basarabia*, Chișinău, 1993, pp. 37-51.

¹² <http://www.moldavica.bnrm.md/biblielmo?e=d-01000-00-off-0carti-00-1-0-10-0-0-0-direct-10-4-0-0-11-11-ro-50-20-about-00-3-1-00-0-11-1-1-outfZz-8-00&a=d&cl=CL1.2&d=JD4264.3>.

Credem că este necesar de atras atenția și asupra adresării din acest text și anume: „Din porunca prea binelui credincios și însuși stăpânitoriului marelui nostru D(o)mn împărat...” în care după părerea noastră se poate vedea o combinare a textelor anterioare și cu cele noi emise. Ne referim la faptul că Bodoni utilizează și sintagma bine credincios domn împărat, pe când se putea face enunțul doar prin indicarea titlului de împărat. Acesta nefiind încă familiar publicului se folosește sintagma de domn împărat.

Este imposibil de trecut cu vederea și activitatea pe direcția educațională a Mitropolitului. Cu îngrijirea acestuia în 1813 la Chișinău a fost deschis Seminarul Teologic¹³. Și evident că respectiva acțiune este una progresistă, instituția fiind prima de acest gen în Basarabia, cu atât mai mult că aceasta va avea o pondere redevabilă și va fi cunoscută nu numai în spațiul pruto-nistean dar și în tot sudul Imperiului Rus și în țările Peninsulei Balcanice.

Dar tot Seminarul de la Chișinău urma să îndeplinească și funcția de rusificare a clerului și același Mitropolit Gavriil Bănulescu-Bodoni încă la 31 ianuarie 1813 la Întemeierea Seminarului Teologic din Chișinău, destinat în principal copiilor de clerici printre disciplinele obligatorii solicita:

„Cu prioritate și obligatoriu rusa, ca limbă dominantă; limba națională, cea moldovenească, latina, fiind aceasta cea din care se trage și se poate îmbogăți limba națională, greaca, fiindcă în ea sunt scrise dogmele și învățăturile legii creștine, celelalte, la alegere”¹⁴.

Este necesar însă de atenționat că Gavriil Bănulescu-Bodoni, nu a cerut pentru predare în cadrul seminarului a limbii române, limitându-se doar la solicitarea de a se preda „limba națională, cea moldovenească” ca obiect de studiu, limba rusă fiind considerată ca fiind cea de comunicare.

Este evident că eforturile exarhului de a deschide un seminar în cadrul eparhiei este un gest laudabil, dar în același timp trebuie să luăm în considerație și interesul său personal. Ne referim în acest caz la faptul că existența unei instituții teologice în cadrul noii episcopii, ar fi dus la o poziționare a acesteia mult mai superioară și la acordarea unui rang mai înalt. În acest sens a avut loc și aducerea sub ascultarea Episcopiei Chișinăului și Hotinului

¹³ Unii istorici susțin că ideea întemeierii acestei școli a fost emisă de către mitropolitul Gavriil, încă din anul 1812, când era la Iași, când abia se pregătea să se mute la Chișinău și i-a fost sugerată, probabil, de seminarul de aici. Prin ordinul din 20 septembrie 1812, mitropolitul Gavriil hotărăște să deschidă deocamdată 2 clase: una pregătitoare și alta – „gramaticescă (vezi: N. CHIFĂR, *Cultura românească în Basarabia*).

¹⁴ Boris BUZILĂ, *Din istoria vieții bisericești din Basarabia*, Chișinău, 1996, p. 182.

a bisericilor ortodoxe din spațiul dintre Nistru și Bug, lucru care nu ne permite calificarea exarhului ca „unificator al bisericilor ortodoxe române” dintre Prut și Nistru. Și de fapt acțiunile sale î-și vor atinge scopul deoarece deja după moartea sa, la 3 iulie 1821 Alexandru I va aproba pentru Episcopia Chișinăului și Hotinului de a fi o episcopie de categoria a II-a¹⁵.

De asemenea, la inițiativa lui Gavriil Bănulescu-Bodoni, în Basarabia s-a propus organizarea școlilor lancasteriene, în care urmai să se pregătească copiii din păturile sociale inferioare. Tot exarhul este cel care încearcă să organizeze și activitatea misionară a Bisericii Ortodoxe, pentru care lucru în Basarabia este invitat Pavel Karasev, misionar pe care Bănulescu-Bodoni îl cunoștea încă din perioada când se afla în scaunul mitropolitan din Kiev, și care a fost invitat pentru a activa printre rândurile lipovenilor, pentru aducerea acestora dacă nu îndărăt la Ortodoxie, cel puțin la aderare la Biserica Omopistă¹⁶.

Credem că și în acest caz este o preluare a unor experiențe pe această direcție din Imperiul Rus, deoarece lipovenii din Țara Moldovei, atestați încă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, nu au întâlnit o presiune misionară, atitudinea mitropoliților din Țara Moldovei fiind una mai mult loială față de acest curent religios¹⁷. Evident că activitatea misionară era îndreptată nu numai spre segmentul staroverilor dar și a altor curente religioase, precum evreii sau alte minorități.

Credem că este corectă afirmația prin care asemeni după cum Rusia vedea în folosirea lui Gavriil Bănulescu-Bodoni a unui promotor al politicilor sale în spațiul românesc, asemeni și marele arhiereu vedea în susținerea politicii ruse o șansă în plus pentru a-și atinge scopul de a deveni cap al uneia dintre Bisericile ortodoxe românești. Promovarea modelului de organizarea administrativ-ecclesiastic și a vieții monahale aplicate în Rusia, Gavriil Bănulescu-Bodoni, îl vedea ca pe unicul mijloc ce ar putea da rezultate palpabile, ținând cont de faptul că deseori multe aspecte ale vieții și administrației ecclesiastice din principate, în decursul secolului al XVIII-lea și începutul seco-

¹⁵ Dinu POȘTARENCU, *O istorie a Basarabiei în date și documente (1812-1840)*, Editura Cartier, Chișinău, 2008, p. 11.

¹⁶ Иосиф ПАРХОМОВИЧЬ, *Краткий исторический очерк противораскольнической миссии в Кишиневе с 1813 до 1910 года*, Кишинев, 1910, с. 13. Despre succesele lui T. Karasev însă nu putem spune nimic deosebit, dacă nu luăm în considerare trecerea în 1838 a tuturor enoriașilor bisericii „Sfântului Acoperământ” de la Biserica de unică credință (omopistă) la Ortodoxie, fapt atribuit acestuia.

¹⁷ Cf. Ion GUMENĂI, *Comunitățile romano-catolice, protestante și lipovenești din Basarabia în secolul al XIX-lea*, Chișinău, Lexon Prim, 2016.

lului al XIX-lea erau conduse arbitrar și abuziv atât din partea puterii ecleziastice, cât și din partea autorităților statului¹⁸.

Moartea lui Gavriil Bănulescu-Bodoni a iscat o nouă problemă, s-a început lupta pentru scaunul arhieresc din Chișinău. Arhiepiscopul Ekaterinoslavului și a Tauridei Iov (Potiomkin), rudă al contelui Potiomkin, roagă insistent Sfântul Sinod să i se încredințeze Eparhia Basarabiei. Membrii Sinodului, însă, au o altă opinie și la 11 iunie 1821 apare Decretul despre numirea în acest post a lui Dimitrie Sulima, unul dintre ajutorii și discipolii Mitropolitului Gavriil¹⁹. Este necesar de menționat că numirea acestuia, în mare parte s-a datorat și susținerii pe care a avut-o de la namestnicul Basarabiei, I. Inzov, și a scrisorii adresate de către acesta contelui I. A. Kapodistrias, prin care argumenta numirea acestuia prin cunoașterea pe de o parte a situației din eparhie, iar pe de alta prin susținerea pe care o avea din partea tuturor tagmelor din Basarabia.

Dimitrie Sulima²⁰ în linii mari a continuat liniile directorii trasate de către predecesorul său care se axau pe definitivarea organizării și ajustarea eparhiei la modelul administrativ-bisericesc existent în Imperiul Rus, și continuarea politicii de lentă rusificare a toată populația ortodoxă din Basarabia. Dacă este să ne referim la primul liniament, se profilează o primă schimbare

¹⁸ Teodor CANDU, „Gavriil Bănulescu-Bodoni – unele aspecte al politicii monahale în perioada 1806-1812”, în: *Tradiții istorice românești și perspective europene. In honorem academician Ioan-Aurel Pop*, <http://academia.edu/>

¹⁹ <https://orasulmeuchisinau.wordpress.com/2011/03/09/mitropolitul-dimitrie-sulima/>.

²⁰ Daniil Sulima s-a născut în 1772, în localitatea Novaia Vodolga din gubernia Harcov. Numele Sulima, era cunoscut în Malorosia, pentru actele de vitejie din campaniile militare de altă dată. Educația a primit-o în colegiul de la Harkov și la seminarul teologic de la Ecaterinoslav. În 1795 absolvă cursurile seminarului și este numit în aceasta instituție profesor. În 1798 este ridicat la postul de prefect, un an mai înainte fiind uns ca preot. În anul 1800 este ridicat la rangul de protoiereu și transferat la Soborul Boguslavsk din eparhia Kiev. În 1806 este transferat la Soborul amiralității din Nicolaev cu numirea sa în calitate de profesor de drept în școala de navigație din același oraș. În aceeași perioadă este însărcinat cu diferite misiuni în Principatele Române cu precădere la Iași. Către 1811 este ales ca membru al consistoriului. După moartea soției, din același an, Daniil Sulima este prezentat pentru a fi numit în calitate de episcop al Benderului și Akkermanului, vicariat al mitropoliei Moldovei. La 17 aprilie 1817 a fost numit episcop, în luna mai a fost tuns în călugărie cu numele de Dimitrie, la 13 iunie desemnat, iar la 16 iunie hirotonit în calitate de episcop. Și-a continuat activitatea alături de Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni în eparhia creată de acesta pe tot parcursul vieții acestuia. La 11 iunie este ridicat la rangul de Arhiepiscop fiind numit în fruntea Eparhiei Chișinăului și Hotinului, deținând această funcție, până la moartea sa în 1844. https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/20594/%D0%94%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%B9).

chiar în momentul numirii lui Sulima în fruntea eparhiei Chișinăului și Hotinului, când este suprimate funcția de episcop vicar. Această problemă este ridicată din nou în 1834, când Sfântul Sinod îl însărcinează pe arhiepiscop să găsească locul de reședință și sursele de existență pentru un nou episcop vicar. Respectiva problemă însă va fi amânată, iar din 1837, când este înființată Eparhia Hersonului, iar bisericile dintre Nistru și Bug sunt scoase de sub administrarea Episcopiei Chișinăului și Hotinului și sunt puse sub ascultarea noii entități bisericești²¹, reînființarea acestei funcții este scoasă de pe ordinea de zi, dat fiind diminuarea teritorială și numerică a eparhiei.

În 1830, în spiritul predecesorului său, Gavriil Bănulescu-Bodoni, pentru organizarea vieții monahale va introduce obligativitatea vieții de obște în toate mănăstirile. Doi ani mai târziu, la 18 mai, urmare a decretului Senatului din porunca imperială, sunt transformate în Consistorii, Dicasteriile Duhovnicești din eparhiile Chișinăului, Kievului și Cernigovului, iar pentru o mai bună funcționare a acestora în 1841 este adoptat „Regulamentul Consistoriilor Duhovnicești”, care, cu mici modificări în 1883, a devenit principala lege a acestui organ bisericesc²².

Odată cu organizarea activității Consistoriului se trece și la o centralizare și un control mai riguros a vieții religioase. Toată puterea decizională din eparhie se concentra în mâinile arhiepiscopului. Se modifica și rolul protopopilor și blagocinilor. Astfel prin instrucțiunea elaborată la cererea Sfântului Sinod de către Dimitrie Sulima blagocinii inferiori sau de cerc aveau sub supravegherea sa 10-15 biserici. Aceștia la rândul său se supuneau unui blagocin superior sau ținutal ce era ales de către consistoriu din rândul celor mai destoinici protoierei sau preoți, fiind întăriți de către arhierul eparhiot. Astfel blagocinii superiori deveneau veriga de legătură între preoțime și conducerea eparhială, prin intermediul acestora rezolvându-se majoritatea problemelor ce țineau de eparhie pe de o parte și parohii pe de altă parte²³.

Referindu-ne la fețele bisericești a cultului ortodoxă, constatăm și aici o copiere și impunere a modelului rus. Încă din 1823 se prevedea ca în locul preoților decedați să fie numiți fiii lor. Dacă erau minori, li se rezervau parohiile având obligația întreținerii văduvilor și orfanilor de preoți (aceeași obligație o aveau și preoții străini, dacă erau numiți în parohii în care existau văduve sau orfani de preoți). Însuși arhiepiscopul sfătuia pe tineri care

²¹ *Труды Бессарабской Церковно-историко-археологического общества*, Том. V, с. 1-2.

²² Cf. *Устав духовных консисторий*, Санкт-Петербург, Синодальная типография, 1843, 7 с.

²³ N. POPOVȘCHI, *Istoria Bisericii din Basarabia*, pp. 38-39.

urmau să între în cler să ia în căsătorie numai fete „din tagma duhovnicească”²⁴. Astfel clerul ca și în restul Rusiei devenea o pătură socială distinctă care se bucura de anumite privilegii în privința tuturor condițiilor vieții sociale. Baza acestei clase, deci nu era proprietatea sau activitatea economică ci doar privilegiile. Acest segment cuprindea pe toți descendenții clericilor și diaconilor, și chiar dacă renunțau la activitatea teologică, se bucurau totuși la intrare în funcții și servicii de privilegiile clasei duhovnicești.

Starea materială a preoților de asemenea era una bună. Printr-o dispoziție din anul 1829 s-a ordonat ca toate parohiile din Imperiul Rus care avea un preot și un cântăreț să primească în folosință un lot de pământ de cel puțin 33 de desetine de pământ. În Basarabia, în urma acestei legi, bisericile din satele de pe domeniul statului au fost înzestrate cu câte 99, 120 sau 240 de desetine. Nu aceeași situație s-a produs însă și în satele stăpânite de către boieri²⁵.

Activitatea în domeniul instructiv-educativ a lui Dimitrie Sulima a fost la fel de fecundă ca și a predecesorului său. Acesta își continuă preocupările privind învățământul lancasterian, de care se ocupa încă în perioada de aflare în postura de episcop vicar. Ajungând la o înțelegere cu Ministrul Afacerilor Interne, Kociubei, a trimis la Sankt Petersburg trei fețe bisericești din eparhie (Ghinculov, Bobeico și Cunițchii) pentru ca aceștia să preia experiența sistemului educațional lancasterian și pentru întreținerea cărora s-a cheltuit suma de 1675 de ruble²⁶.

Arhimandritul a ținut sub control această formă de învățământ până în 1836 când aceste școli au trecut sub administrarea curatorului districtului educațional al Odesei.

O situație specifică a existat în cazul Seminarului Teologic de la Chișinău care a fost reorganizat în 1823, după *Regulamentul școlilor duhovnicești din Rusia*. Deoarece o bună parte din elevi erau români arhiepiscopul cerea ca atât la seminar cât și în alte școli să fie numiți profesori ce cunoșteau limba română. Pe de altă parte însă aceeași persoană cerea ca în timpul lecțiilor și în pauză elevii să vorbească în limba rusă. Cu toate stăruințele lui Dimitrie Sulima, prin *Regulamentul privind funcționarea seminarelor* din 1840 și care a fost pus în aplicare de Sulima, țarul Nicolae I, obliga ca toate obiectele să

²⁴ Mircea PĂCURARIU, *Basarabia. Aspecte din istoria Bisericii și a neamului românesc*, Editura Trinitas, Iași, 1993, p. 67.

²⁵ M. PĂCURARIU, *Basarabia*, p. 66

²⁶ A. SILIN, „Arhiepiscopul Dimitrie Sulima”, în: *Кишиневские Епархиальные Ведомости*, nr. 20, 1868, p. 454.

fie predate în limba rusă²⁷, iar prin aceasta toate cerințele arhiepiscopului au fost reduse la zero.

Din 1839, datorită conceptului educațional adoptat în Imperiul Rus încep deschiderea școlilor parohiale, ce urmau să fie un sprijin esențial al sistemului imperial educațional care erau puse sub îndrumarea unui preot diacon sau chiar cântăreț. Este evident că și eparhia Chișinăului și Hotinului a fost inclusă acestui proces, Dimitrie Sulima continuând să-și mențină poziția privind predarea în aceste instituții în limba „moldovenească”²⁸.

Dacă este să ne referim la celelalte laturi ale activității culturale ale lui Dimitrie Sulima. Urmându-i lui Bănulescu-Bodoni, continuă o activitatea prolifică în ceea ce privește tipărirea cărților. În timpul păstoririi sale a tradus, tipărit sau a îndrumat apariția unor lucrări precum: *Slujbe, Învățăături, Instrucții, Bucoavne, Catihiseră, Forme de ectenii, tipicuri* ș. a.²⁹

Spre deosebire, însă de predecesorul său, Sulima i-a ca modele tot mai mult și mai mult tipăriturile din Imperiul Rus, publicând și o serie de lucrări a ierarhilor ruși precum Gheorghe Koninski, Partenie Sopkovski sau Filaret Drozdov.

În 1823-1825 este chemat la Sankt Petersburg în Sfântul Sinod, unde pe lângă alte însărcinări, este numit și șeful secțiunii „Societății Biblice” pentru Basarabia. În această calitate primește un număr mare de exemplare a Bibliei și Noului Testament în limbile română, slavonă, bulgară, armeană, franceză, poloneză și turco-armeană pentru a fi repartizate în Basarabia. Exemplarele erau repartizate gratis pentru cei săraci, iar pentru cei înstăriți cu prețul de 2, 85 ruble pentru Biblie și 85 de copeici pentru Noul Testament³⁰.

În timpul lui Dimitrie Sulima a fost ridicată și finisată Catedrala episcopală cu hramul „Nașterii Domnului” și clopotnița, astfel încât a fost îndeplinit încă un vis al predecesorului său. Aceasta a fost ridicată în stil bizantin după planurile arhitectului Melnicov, fiind pictată de către pictorul rus Covsarov. În afară de construcția catedralei, arhiepiscopul, ca de fapt și toți cei ce s-au aflat în această funcție, au participat la reconstrucția sau construcția de noi locașuri de cult, astfel în timpul lui Dimitrie Sulima fiind construite 40 de biserici de piatră noi.

²⁷ N. CHIFĂR, *Cultura românească în Basarabia*.

²⁸ M. PĂCURARIU, *Basarabia*, pp. 64-65.

²⁹ Paul MIHAILOVICI, *Tipăriturile românești în Basarabia de la 1812 până la 1918*, Imprimeria Națională, București, 1940, p. 4.

³⁰ A. SILIN, „Arhiepiscopul Dimitrie Sulima”, pp. 496-497.

Cât privește activitatea misionară. La 12 noiembrie 1836 de către Dimitrie Sulima este primit ordinul Sfântului Sinod privind învățământul primar de la sate cu referire la Gubernia Olanet, care urma să fie aplicat în toate guberniile Imperiului. Conform acestuia acest proces urma să fie început cu atragerea copiilor ortodocși, și apoi prin aducerea și copiilor staroverilor, care urmau să învețe împreună. Drept urmare toți blagocinii urmau să prezinte localitățile și parohiile unde sunt lipoveni, și să fie desemnate fețele bisericesti care vor fi responsabili de asemenea școli. Blagocinul de Orhei Baltaga răspunde că lipoveni sunt în localitățile Sârcovca, Fuzovca, Telenești și Orhei, dar nimeni din personalul bisericesc nu dorește să se ocupe cu problema respectivă.

Ca reacții a episcopului, a fost dispoziția prin care se cerea sau desemnarea persoanelor capabile pentru deschiderea și activitatea școlilor bisericesti primare, sau se presupunea strămutarea respectivelor din parohiile date. Drept urmare au fost desemnați diecii Dimitrii Lușchevici (Orhie), Ivan Muranevici(Sârcova), Zinovii Zalețchii (Fuzovca), Andrei Timoșevschii (Telenești). Din aceștia numai ultimul a terminat cursuri la Seminarul teologic din Chișinău, restul fiind instruiți la nivel de școli primare satești ³¹.

Deci asistăm în situația dată la o transpunere fidelă a modelului imperial, fără a se lua în considerație specificul spațiului interfluviului pruto-nistean, din care cauză vedem și opoziția venită din partea preoților locali care nu cunoșteau nici modul de lucru dar nici limba în care urmau să asigure procesul didactic(populația lipovenească era net de origine slavă și vorbitoare de limbă rusă), de unde și numirea unor preoți care după patronimicele indicate par a fi de proveniență slavă și cunoscători de limbă rusă.

În felul acesta, după cum afirma și Onisifor Ghibu, Biserica basarabeană continuă în mod firesc tradiția moldovenească în toată vremea arhipăstoriei ardeleanului Gavriil Bănulescu, precum și în cea a urmașului acestuia, Dumitru Sulima, care deși rus de origine, a învățat bine limba română, fiind un promotor al ei nu numai în Biserică, ci și în școală. Totuși chiar dacă tradiția românească a continuat, se observă un fenomen latent dar continuu de încadrare a enoriașilor ortodocși autohtoni și din punct de vedere moral, dar mai ales din punct de vedere administrativ modelului ortodox rus.

³¹ Иосиф ПАРХОМОВИЧЪ, *Краткий исторический очерк противо-раскольнической миссии в Кишиневе с 1813 до 1910 года*, Кишинев, 1910, с. 15.

După moartea lui Dimitrie Sulima păstor al eparhiei Chișinăului și Hotinului este desemnat Irinarh Popov³². Pentru Basarabia a fost considerat un reprezentant tipic al regimului de centralism și de birocratism a vieții bisericești din Rusia, instaurat de ober procurorul N. A. Protasov (1836-1855)³³. În timpul acestuia s-a desăvârșit organizarea Bisericii Ortodoxe din Basarabia conform sistemului rusesc. Sub Irinarh, eparhia Chișinăului capătă o organizare mai precisă și definitivă prin reducerea atribuțiilor protopopești, prin concentrarea puterii cărmuitoare în mâinile chiriarhului, prin îndepărtarea totală a păstoritorilor de la participarea la treburile bisericești. Sub arhipăstoria lui, slujbele se oficiau în limba română, însă tendințele de rusificare a vieții bisericești au început să predomină asupra acelor de cultivare religioasă. Mulți protopopi și blagocini moldoveni au fost înlocuiți cu clerici ruși aduși din alte părți ale imperiului.

Din cauza schimbării a unei părți a blagocinilor superiori (înlocuiți fie pentru încălcarea legii, fie pentru mituire și nu în ultimul rând pentru necunoașterea limbii ruse), între aceștia și preoțime apare un evident conflict. Situația tensionată creată, î-și avea originea în faptul că noii blagocini vedeau în preoțime o mulțime lipsită de cultură, sălbătăcită ce urma să fie supusă și

³² Irinarh Popov s-a născut în 1790 în satul Dolgoe, uездul Kursk, în familia unui preot. Din 1804 învață la Seminarul din Kursk, iar în 1814 este admis la Academia Teologică din Sankt-Petersburg. La 1 iulie 1817 este tuns în călugărie, la 6 august este uns ca ierodiacon, iar la 8 august ca ieromonah. În anul următor este numit inspector al Seminarului teologic din Orel, primind în luna septembrie gradul de magistru. Între 1818 și 1831 îndeplinește o serie de misiuni în Italia. Către 1831 este rechemat și numit arhimandrit al mănăstirii Tolgsk din Iaroslav. Doi animai târziu din nou este trimis în misiune peste hotare, de data aceasta în Grecia. Revine în 1835, fiind totodată decorat cu ordinul lui Vladimir de gradul III. La 3 mai 1836 este hirotonit episcop a vicariatului Starețk a eparhiei Tveri. De la 15 septembrie 1836 este episcop de Riga, vicar al episcopiei Pskov. Aici desfășoară o activitate accentuată privind convertirea staroverilor la Biserica Ortodoxă sau omopistă. În același timp însă desfășoară și o politică activă de convertire a letonilor la ortodoxie, fapt care stârnește nemulțumirea din partea marilor proprietari germani din regiune. Ca urmare a denunțurilor și plângerii din partea ultimilor, este nevoit să părăsească Riga fiind concediat. Totuși la 7 octombrie 1841 este numit episcop vicar de Ostrogojsk al eparhiei Voronejului., iar în următorul an este numit episcop al eparhiei Vologodsk. La 12 noiembrie 1844 este numit episcop al Chișinăului și Hotinului la 15 aprilie 1845 fiind ridicat la rangul de arhiepiscop. În 1858 este transferat la catedra episcopală din Kamențk-Podolsk, iar în 1863 la cea din Reazan. A murit la 25 septembrie 1877. <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/34432>.

³³ N. A. Protasov a instaurat o serie de instituții noi și a redus mult din rolul Sinodului, care a devenit un simplu organ al autorității superioare de stat, un așezământ birocratic, care se ocupa numai de probleme administrative ale Bisericii și nicidecum de viața spirituală a clerului și credincioșilor. Cf. M. PĂCURARIU, *Basarabia*, p. 68.

pusă în dependență necondiționată față de acești blagocini. În fapt blagocinii s-au împărțit în două tabere. Prima cu o atitudine mai mult decât ostilă față de preoți și slujitorii bisericești ce propuneau declanșarea unor acțiuni de represiuni față de această pătură duhovnicească, cea de a doua accentuând starea deplorabilă în care se afla clerul, propunea instituirea unor măsuri în dreptate spre îmbunătățirea stării acestora.

Problema principală care este subliniată în rapoartele blagocinilor, și care l-a făcut pe arhiepiscopul Irinarh să atragă o atenție deosebită, este neinstruirea sau lipsa studiilor la o mare parte a clerului. Astfel în districtul patru a uezdului Chișinău din 128 de preoți și slujitori bisericești numai doi aveau studii seminariale, iar în districtul doi din 47 de preoți, doar unul avea absolvită academia teologică și opt aveau studii primare teologice.

Situație similară se putea întâlni și în rândurile copiilor preoților și slujitorilor bisericești. Astfel în același district patru din 140 de copii de gen masculin doar cinci î-și făceau studiile în școli teologice, iar în districtul doi 30 de copii a preoților rămâneau în afara oricăror studii. Arhiepiscopul Irinarh, semnalează că această situație a dus la o stare de încălcare a legii și anume substituirea unor copii de clerici cu alții atunci când venea vorba de ocuparea unor posturi clericale și era nevoie demonstrarea cunoștințelor de carte. Din aceste considerente, chiriarhul însărcina blagocinii cu controlul procesului educațional și cu emiterea unor acte descriptive a candidaților ce pretindeau la locurile vacante³⁴. Irinarh însă nu lua în considerație și nu consemna faptul că copii preoțimii în mare parte evitau studiile tocmai din cauza că acestea se efectuau în limba rusă, care era necunoscută pentru copii.

Cât privește enoriașii, pe lângă faptul că respectivii practic după spusele lui Irinarh nu cunosc nici o rugăciune, aceștia lipsesc în mare parte și de la serviciile divine din cadrul Bisericii, prezența acestora în locașurile de cult fiind foarte redusă. În același timp sunt dur criticate și construcțiile cultice, care sunt descrise ca fiind majoritar construite din lemn, fiind destul de aglomerate și într-o stare deplorabilă³⁵. Credem că acest lucru este făcut intenționat de către arhiepiscopul Chișinăului și Hotinului pentru a accentua necesitatea elementului „civilizator salv” pentru acest teritoriu pe de o parte, iar pe de alta același conducător al eparhiei nu amintește despre faptul că în-

³⁴ Г. Евфимов, „Краткия биографическия сведения о Преосвященном Иринархе Архиепископ Кишиневском и о состоянии при нем Кишиневской Епархии”, în: *Труды Бессарабского Церковно – Историко-Археологического Общества*, nr. 6, 1911, pp. 14-16.

³⁵ Г. Евфимов, „Краткия биографическия”, pp. 23-24.

depărtarea enoriașilor de instituția Bisericii are loc datorită aducerii preoților ruși și introducerea serviciului divin în limba rusă, neînțeles de localnici³⁶.

Totuși Irinarh continuă activitatea edificățională, începută de către predecesorii săi. În 1858 la sfârșitul păstoririi sale în eparhie se numărau 865 de biserici de mir, dintre care 314 din piatră și 551 din lemn, la care se adaugă 38 de paraclise și 34 de biserici în cele 21 de mănăstiri de atunci³⁷.

În perioada păstoriei lui Irinarh au văzut lumina tiparului următoarele cărți: *Catehizis* (1844), *Ectenii* (1849), *Catihizm* (1852), *Penticostar* (1853). Tot în anul 1853 este ridicată problema tipăririi unei Evanghelii după edițiile românești. Peste doi ani apare la Chișinău o *Evanghelie* (1855), care este copia *Evangheliei* tipărite la Buda în anul 1812. Au urmat și alte cărți ca; *Catehizis creștinesc pe larg* (1854), *Rânduiala de rugăciune* (1855), *Scrisoare pastorală* (1855), în 1856 se retipărește *Tipicul* de pe ediția de la Iași de la 1816, *Instrucțiuni către starostii bisericesti* (1857), *Psaltire* (1857), *Instrucția blagocinului* (1858) ș. a.

Irinarh petrecea cu predilecție la mănăstirea Hârjauca, unde, în ziua de 17 Martie 1858, primi vestea despre transferul său la eparhia de Kamenet Podolsk, iar de acolo, la Reazan, unde a murit la 25 septembrie 1877. Este înmormântat la mănăstirea Sfânta Treime din Reazan³⁸.

Deceniul al șaselea al secolului al XIX-lea aduce unele schimbări esențiale pentru Biserica din Basarabia. Sudul Basarabiei revenind principatului Moldovei în urma războiului Crimeei (1853-1856) încheiat cu pacea de la Paris (1856), a însemnat și scoaterea acestui teritoriu din punct de vedere canonic-bisericesc de sub jurisdicția Sinodului Bisericii Ruse și trecerea lui în componența Mitropoliei Moldovei. Din punct de vedere bisericesc acest teritoriu a fost organizat separat într-un „consistoriu duhovnicesc” cu reședința la Ismail. După unirea Principatelor Române, domnitorul Alexandru Ioan Cuza a semnat decretul de înființare a Episcopiei Dunării de Jos la 17 noiembrie 1864. Noua episcopie cuprindea județele Ismail, Bolgrad, Covurului (luat de la episcopia Hușilor) și Brăila (luată de la episcopia Buzăului), județul Cahul intra în componența Episcopiei Hușilor. Înființarea acestei episcopii cu județe din cele trei provincii românești urmărea consolidarea și pe linie administrativ-bisericască a unității românești la Dunărea de Jos.

³⁶ Ion GUMENĂI, „Aspecte privind religiozitatea basarabeană în secolul al XIX-lea”, în: *Basarabia după 200 de ani*, Institutul European, Iași, 2012, pp. 233-255.

³⁷ N. POPOVȘCHI, *Istoria Bisericii din Basarabia*, pp. 53-54.

³⁸ N. FUȘTEI, „Arhiepiscopul Irinarh Popov”, în: *Curierul Ortodox*, nr. 8, 2013, p. 6.

Conducerea eparhiei a fost încredințată eruditului episcop Melchisedec Ștefănescu (cu titlul de arhiereu până la 10 mai 1865). Au fost cumpărate mai multe imobile pentru sediul episcopiei și pentru administrație și a fost înființat un seminar teologic la Ismail cu predare în limba română.

După războiul ruso-româno-turc din anii 1877-1878, în urma Congresului de pace de la Berlin, sudul Basarabiei este din nou anexat Rusiei. Schimbărilor politico-administrative i-au urmat și schimbări administrativ-bisericești. Ortodocșii din județele Cahul, Ismail și Bolgrad au trecut din nou în jurisdicția Eparhiei Chișinăului, iar arhiepiscopul Pavel Lebedev s-a grăbit să refacă și în această zonă sistemul de conducere și administrare bisericească existent în gubernia Basarabia. Preoții care studiaseră la Seminariile de la Ismail, Huși și Socola-Iași au putut să-și mențină parohiile cu condiția ca în doi ani să învețe limba rusă. Seminarul de la Ismail a fost desființat iar pentru instruirea elevilor în școlile parohiale au fost aduse absolvente ale școlilor eparhiale rusești din Chișinău³⁹.

În concluzia celor expuse mai sus, putem să afirmăm că perioada primelor trei episcopi a eparhiei Chișinăului și Hotinului a fost perioada de preschimbare a Bisericii Ortodoxe din Basarabia din una românească în una româno-rusă. Acest lucru poate fi observat chira și la nivelul numirii ierarhilor în fruntea acestei eparhii, când Gavriil Bănulescu-Bodoni este român de origine, Dimitrie Sulima este de neam malorus, dar un cunoscător al tradițiilor locale și în cele din urmă Irinarh Popov, de origine rus, episcop de Riga de unde este strămutat tocmai datorită nemulțumirii venite din partea letonilor în activitatea sa de convertire a autohtonilor la ortodoxie.

Dacă din punct de vedere a credinței și tradițiilor enoriașii au rămas fideli vechilor cutume, cu toate eforturile conducerii eparhiei, atunci la nivel al organizării și funcționării instituției Bisericii, aceasta a fost omogenizată și structurată ca o unitate administrativ-religioasă din restul Imperiului Rus. Irinarh Popov, duce la bun sfârșit procesul de uniformizare structurală a instituției imperiale, ajungându-se astfel la un organism hibrid – a unei Biserici româno-ruse, în sensul românității enoriașilor și a conducerii administrative și de ritual în sens imperial rus. Practic vorbind, această perioadă poate fi considerată drept perioadă premergătoare activității ulterioare a lui Antonie Șocotov și Pavel Lebedev, când Biserica Ortodoxă din Basarabia a fost su-

³⁹ N. CHIFĂR, *Cultura românească în Basarabia*, p. 149.

pusă unei presiuni enorme de rusificare și de transformare într-un instrument de execuție a direcțiilor politice a administrației țariste.

Cât privește parohiile ortodoxe din sudul Basarabiei, acestea datorită revenirii într-un cadru românesc firesc dezvoltării sale, au avut un moment de respiro în fața presiunilor și forțării rusificării sale.

DECORAȚIE CONFERITĂ EPISCOPULUI ARADULUI ÎN 1926

Dr. Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS
Arhivele Naționale ale României, București

Résumé

Dans l'article „Décoration conférée à l'évêque d'Arad en 1926”, on présente, en utilisant la phaléristique, l'héraldique et la sigillographie, l'Ordre „Couronne de Roumanie”, au grade de Grand Officier, qui fut conféré à Grigorie Comsa, l'évêque d'Arad.

Mots-clé

décoration, évêque d'Arad, Ordre „Couronne de Roumanie”, sigillographie, héraldique, phaléristique.

Episcopul Aradului Grigorie Comșa s-a născut la 13 mai 1889 în Comana de Sus, Făgăraș¹ (azi județul Brașov). A fost ales episcop la Arad la 3 mai 1925², a fost tuns în monahism de către arhimandritul Dionisie, luându-și numele de Grigorie, la 22 mai 1925³, a fost hirotonit episcop de către mitropolitul Nicolae Bălan al Ardealului, la 14 iulie 1925⁴, a fost investit ca episcop al Aradului de către regele Ferdinand I⁵, la 20 iunie 1925, iar instalarea

¹ *Biserica și Școala*, anul XLIX, nr. 19, 14 mai 1925, p. 1.

² *Biserica și Școala*, anul LIX, nr. 21, 26 mai 1935, p. 2.

³ *Biserica și Școala*, anul XLIX, nr. 25, 21 iunie 1925, p. 1.

⁴ *Biserica și Școala*, anul XLIX, nr. 24, 14 iunie 1925, p. 7; nr. 25, 21 iunie 1925, p. 2.

⁵ Ferdinand de Hohenzollern, rege al României între 1914-1927; Nicolae CONSTANTIN, *Dicționar de personalități istorice românești*, ediția a III-a revizuită și adăugită, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2011, p. 109; Petru Demetru POPESCU, *Viețile voievozilor, domnilor și regilor poporului român*, Editura Vitruviu, București, 2008, pp. 394-398.

sa în scaunul arhieresc al eparhiei Aradului, s-a făcut în Catedrala din Arad, la 12 iulie 1925⁶. Episcopul dr. Grigorie Comșa s-a stins din viață la 25 mai 1935 și a fost înmormântat la Mănăstirea Hodoș-Bodrog⁷. A avut o bogată activitate pe tărâmul literaturii bisericești⁸, iar pentru bunele servicii aduse ortodoxiei a fost decorat cu: Răsplata Muncii pentru Biserică clasa I⁹ (1923), Ordinul „Coroana României” în gradul de Ofițer¹⁰ (1923), Ordinul Sf. Mormânt în gradul de Comandor¹¹ (1925), Ordinul „Coroana României” în gradul de Mare Cruce (1930) și Ordinul „Meritul Cultural pentru Biserică” în gradul de Cavaler clasa I¹² (1934).

Urmare a raportului lui I. G. Duca, ministrul Afacerilor Străine, cancelar al Ordinilor, nr. 3.817 din 29 ianuarie 1926¹³, regele Ferdinand I a semnat în București, la 5 februarie 1926, decretul nr. 441¹⁴, prin care îi conferea lui Grigorie Comșa, Episcop al Aradului, Ordinul „Coroana României” în gradul de Mare Ofițer¹⁵. Aceeași distincție a fost acordată și dr. Ioan Stroia, episcop militar. Tot prin decretul regal amintit mai sus, Ordinul „Coroana României” în gradele de Ofițer și de Cavaler a fost decernat și altor persoane.

Ordinul
„Coroana României”
în gradul de
Comandor
(avers și revers)

⁶ *Biserica și Școala*, anul LIX, nr. 21, 26 mai 1935, p. 2.

⁷ *Biserica și Școala*, anul LIX, nr. 22, 23, 24, 16 iunie 1935, pp. 2-5.

⁸ Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Dudu Velicu*, dosar nr. 202, f. 258-290.

⁹ *Biserica și Școala*, anul LIX, nr. 21, 26 mai 1935, pp. 2-3.

¹⁰ Preot dr. Pavel VESA, *Episcopii Aradului: 1706-2006*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2007, p. 290.

¹¹ *Biserica și Școala*, anul XLIX, nr. 12, 22 martie 1925, p. 7; anul LIX, nr. 21, 26 mai 1935, pp. 2-3.

¹² *Biserica și Școala*, anul LIX, nr. 21, 26 mai 1935, pp. 2-3.

¹³ Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Ministerul Afacerilor Externe. Cancelaria Ordinilor*, dosar nr. 273/1926.

¹⁴ Publicat în „Monitorul Oficial” nr. 32 din 9 februarie 1926, p. 1539.

¹⁵ Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Ministerul Afacerilor Externe. Cancelaria Ordinilor*, dosar nr. 273/1926.

Apelând la heraldică¹⁶, la sigilografie¹⁷ și la faleristică¹⁸, prezentăm descrierea decorației, precum și reproducerea grafică care provin de la Arhivele Naționale Istorice Centrale din București.

Ordinul „Coroana României” a fost instituit prin legea nr. 1.244 din 10 mai 1881¹⁹, în memoria proclamării regatului, cu scopul de a răsplăti serviciile aduse statului.

Potrivit *Regulamentului pentru punerea în aplicare a legii relativă la instituirea Ordinului Coroana României*²⁰, Ordinul „Coroana României” este o cruce de Malta²¹, cu diametrul de 60 mm pentru Comandori și Mari-Ofițeri, cu brațe egale, smălțuită roșu, cu marginea de smălț alb. În centrul crucii, pe avers, este un medalion rotund, smălțuit roșu, încărcat cu coroana regală, de oțel (făurită din metalul unuia dintre tunurile luate ca trofee de la inamic, în bătălia de la Plevna de la 28 noiembrie 1877)²² ce se termină printr-un glob, în care este înfiptă crucea „Trecerea Dunării”²³. Medalionul este înconjurat

¹⁶ Heraldica este disciplina auxiliară a istoriei care studiază stemele, blazoanele etc.; Florin MARCU, *Marele dicționar de neologisme*, Editura Saeculum I.O., București, 2000, p. 422.

¹⁷ Sigilografia este disciplina auxiliară a istoriei care se ocupă cu studiul sigiliilor și matricelor sigilare. Franceză la origine, această disciplină nu a întârziat să se extindă în toată Europa, pretutindeni unde, încă din Evul Mediu, se impunea obiceiul de a valida documentele cu sigiliu; Jean-Luc CHASSEL, *Les sceaux dans l'Histoire, l'Histoire dans les sceaux*, în *Les sceaux, sources de l'histoire médiévale en Champagne. Actes des tables rondes de la Société française d'héraldique et de sigillographie (Troyes, 2003-Reims, 2004)* sous la direction de Jean-Luc Chassel, Société française d'héraldique et de sigillographie, Paris, 2007, p. 9.

¹⁸ Faleristica este disciplina auxiliară a istoriei care se ocupă cu studiul decorațiilor (ordine, cruci, medalii și semne onorifice). Are conexiuni și cu alte discipline auxiliare ale istoriei, ca: heraldica, sigilografia, vexilologia și numismatica; Dorel BAHNIN, *Sistemul decorațiilor militare – 2000. Sistemul național de decorații*, Editura Economică, București, 2005, pp. 11-12.

¹⁹ Aflată, sub formă de copie, la Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Ministerul Afacerilor Externe. Cancelaria Ordinului*, dosar nr. 642.

²⁰ Decret regal nr. 3.506 din 11 octombrie 1906; vezi actul normativ, sub formă de copie, la ANIC, *Ministerul Afacerilor Externe. Cancelaria Ordinului*, dosar nr. 642.

²¹ Crucea de Malta este o cruce ale cărei brațe se constituie din triunghiuri isoscele unite la vârf și cu bazele scobite în forma literei „V”, creând impresia unei cruci cu opt vârfuri; Silviu ANDRIEȘ-TABAC, „Tipologia crucii heraldice”, în: *Analecta Catholica*, IV, 2008, Chișinău, 2010, p. 112.

²² Coroana regală de oțel datează de la încoronarea primului rege Carol I (10/22 mai 1881).

²³ Crucea „Trecerea Dunării”, instituită în 1878, care este așezată în vârful coroanei regale de oțel, a fost destinată militarilor și civililor care au luat parte la operațiunile din dreapta Dunării, în timpul Războiului de Independență; Dan CERNOVODEANU, „Originea decorației „Trecerea Dunării”, în *Revista Muzeelor și Monumentelor. Muzeu*, XIV, 1977, nr. 3, p. 30-31; Maria DOGARU, „Date noi privind Coroana de Oțel a României”, în *Herb. Revista română de heraldică*, I (VI), 1999, 1-2, pp. 127-134; Dorel BAHNIN, *Sistemul decorațiilor militare – 2000. Sistemul național de decorații*, p. 21.

de o bordură smălțuită alb, pe care este scris cu litere și cifre aurii: * **PRIN NOI ÎNȘINE** * **14 MARTIE 1881** (data proclamării regatului). Pe revers, în medalionul rotund, smălțuit roșu, pe un singur rând: **10 MAIU** (data încoronării). Împrejur, în bordura smălțuită alb: * **1866** * **1877** * **1881** (datele urcării pe tron, proclamării Independenței și proclamării regatului). Cifra regală²⁴, dintre brațele crucii, ca și montura crucii, sunt aurite pentru gradele de Comandori și Mari-Ofițeri. Placa de Mare Ofițer este de argint, cu 8 raze, în mărimile de 85 mm, având la mijloc un medalion smălțuit roșu cu coroana regală de oțel și cu legenda împrejur. Pe lângă placă, Marii Ofițeri mai poartă crucea ca cea de Comandor, care, împreună cu placa, formează gradul de Mare Ofițer. De cruce atârnă, printr-un inel, panglica moară de culoare albastru-închis ce are, pe fiecare margine, câte o dungă de culoarea oțelului, lată de 8 mm la Comandori și Mari-Ofițeri. Panglica la Comandori și Mari-Ofițeri este lată de 45 mm și de o lungime egală cu periferia gâtului.²⁵

²⁴ Cifra regelui Carol I se prezintă sub forma a două litere „C” adosate și intercalate în care este înscrisă cifra romană „I”; C. FLONDOR, Const. MOISIL, „Decorațiunile românești”, în *Enciclopedia României*, vol. 1, 1938, p. 87; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, *Steme din emblemele unor matrice sigilare care au aparținut suveranilor României (1867-1947)*, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, Brăila, 2015, p. 66.

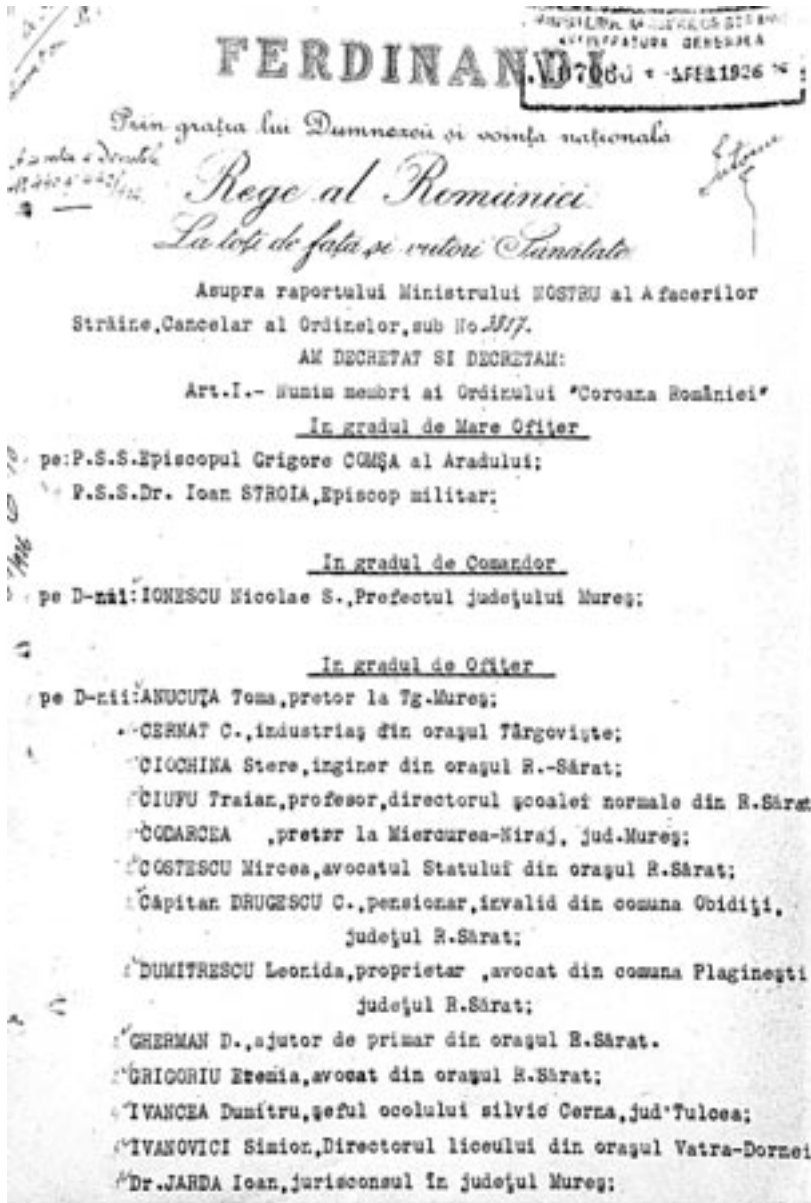
²⁵ P. V. NĂSTUREL, *Medaliile și decorațiunile române. Descrierea și portul lor de către civili, militari, clerici, magistrați și doamne*, Tipo-Litografia Societății „Tiparul”, București, 1901, pp. 20-22; N. T. IONESCU, *Decorațiunile române – ordine, cruci și medalii*, Editura și Institutul de Arte Grafice C. Speter, București, 1915, pl. III; I. G. F. CRICOVEANU, *Codul decorațiunilor și al medaliilor conținând legile, regulamentele și decretul relative la crearea decorațiunilor și a medaliilor de la 1860 și până azi*, tomul VI, Tipografia „Ulpiu Stanculescu”, Giurgiu, 1928, pp. 48-65; C. FLONDOR, Const. MOISIL, „Decorațiunile românești”, în *Enciclopedia României*, vol. 1, 1938, p. 87; Gr. CONSTANDACHE, „Medaliile și decorațiunile militare românești”, în *Buletinul Societății Numismatice Române*, anii XXIX-XXXVI, nr. 83-90, 1935-1942, p. 197; Fl. MARINESCU, „Modificări survenite în sistemul de decorații românești în deceniul patru al secolului XX (II)”, în *Studii și materiale de muzeografie și istorie militară*, tom 9, 1976, p. 148; Maria DOGARU, *Aspirația poporului român spre unitate și independență oglindită în simbol. Album heraldic*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, pp. 148-149; Ștefan CATONE, Neculae ȘERBĂNESCU, Dumitrașcu BEDIVAN, *România: decorații 1859-1991*, Cover, București, 1992, pp. 17-18; Eugen CALIANU, *Decorațiile românești de la Cuza-Vodă la regele Mihai I*, Editura Eminescu, București, 2006, pp. 25-26; Tudor Alexandru MARTIN, Katiușa PĂRVAN, Cătălina OPASCHI, *Onoarea națiunilor (II). Ordine și decorații românești din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României*, Muzeul Național de Istorie a României, București, 2016, pp. 76-80; preot Constantin NAZARIE, *Activitatea preoților de armată în Campania din 1916-1918*, Basilica, București, 2018, pp. 216-222; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, „Distincții conferite clerului român în 1918”, în *Analele Aradului*, anul IV, nr. 4, 2018, Supliment: *100 de ani de la Marea Unire*, pp. 340-343, 352; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, „Pompieri români decorați cu distincții onorifice în 1919”, în *Pompierii Români*, 9/2018, pp. 32-33; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, „Distincții onorifice acordate cle-

rului român în 1918”, în *Crisia*, nr. XLVIII, 2018, pp. 212-214, 219; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, „Distincții onorifice acordate grănicerilor români în 1916”, în *Monitor cultural-educativ*, nr. II/2018, pp. 16-17, 24; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, „Distincții onorifice acordate unor pompieri români în 1919”, în *Pentru Patrie*, septembrie 2018, pp. 36-37; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, *Distincții onorifice conferite grănicerilor români în perioada 1916-1917*, Editura Ministerului Afacerilor Interne, București, 2019, pp. 24-26, 29; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, „Două distincții acordate unor polițiști în 1919”, în *Monitor cultural-educativ*, nr. I/2018, pp. 18-19; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, „Patru decorații conferite unor grăniceri români”, în *Buletin documentar și de informare privind activitatea de prevenire și combatere a corupției*, anul XIII, nr. 1 (24), 2019, pp. 34-35, 44; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, *Decorații conferite clerului român (1916-1919) / Decorations awarded to the Romanian clergy (1916-1919)*, Editura Moroșan, București, 2019, pp. 19-21; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, *Decorații conferite personalului polițienesc în perioada 1917-1919 / Decorations awarded to the Police staff between 1917-1919*, Editura Ministerului Afacerilor Interne, București, 2019, pp. 19-21; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, *Decorații primite de jandarmii români (1916-1919) / Decorations received by the Romanian gendarmes (1916-1919)*, Editura Ministerului Afacerilor Interne, București, 2020, pp. 21-24; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, „Decorație primită în 1918 de Vasile Goldiș, Alexandru Vaida-Voevod, Miron Cristea și Iuliu Hossu”, în *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XIV, 2019, pp. 471-475; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, „Decorație primită de George Pop de Băsești, Teodor Mihali și Ștefan Cicio-Pop (1918)”, în *Analele Aradului*, anul V, nr. 5, Supliment, 2019, pp. 119-129; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, „Decorație de la 1922 conferită notarului de la Prefectura județului Sălaj”, în *Caiete Silvane*, nr. 199, august 2021, p. 38; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, „Decorație conferită lui Feneș Dionisie din Făget (1922)”, în *Restituiri bănățene*, IX, 2021, pp. 247-253; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, „Ordinul „Coroana României” conferit unor comercianți din județul Mehedinți (1922)”, în *Cronica de Severin*, anul X, nr. 339, 19 octombrie 2021, p. 7; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, „Două decorații conferite Episcopului Visarion Puiu (1912, 1924)”, în *Muzeul Presei Românești*, anul I, nr. 4, noiembrie 2021, pp. 14-16; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, „Ordinul „Coroana României” conferit în 1922 unui primpretor din județul Sălaj”, în *Caiete Silvane*, nr. 202, noiembrie 2021, p. 38; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, „Decorație conferită prim-președintelui Tribunalului Buzău (1922)”, în *Analele Buzăului. Buletin științific al Muzeului Județean Buzău*, XIII, 2021, pp. 163-168; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, „Ordinul „Coroana României” acordat în 1922 unui preot și ajutorului de primar al orașului Turnu-Severin”, în *Cronica de Severin*, anul XI, nr. 348, 4 ianuarie 2022, p. 4; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, „Ordinul „Coroana României” acordat în 1922 lui Bedö Béla, prim-pretor la Jibou”, în *Caiete Silvane*, nr. 204, ianuarie 2022, p. 39; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, „Ordinul „Coroana României” conferit unui deputat al Colegiului III Ialomița (1897)”, în *Helis*, anul XX, nr. 1-2-3 (222-223-224), ianuarie-februarie-martie 2022, p. 19; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, „Prin noi înșine”, în *Pentru Patrie*, nr. 9, 2021, p. 50; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, „Decorație acordată în 1922 șefului Serviciului de poduri și șosele din județul Sălaj”, în *Caiete Silvane*, nr. 208, mai 2022, p. 30; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, „Arădeni decorați cu ocazia Încoronării Suveranilor României (1922)”, în *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XVII, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2022, pp. 147-172; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, „Decorație conferită în 1922 unui prim-medic din Zalău”, în *Caiete Silvane*, nr. 210, iulie 2022, p. 42; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, „Decorație din 1922”, în *Caiete Silvane*, nr. 211, august 2022, p. 41; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, „Ordinul „Coroana României” acordat

Placa de Mare Ofițer
a Ordinului „Coroana
României” (avers)

unui proprietar din județul Mehedinți (1895)”, în *Cronica de Severin*, anul XI, nr. 378, 13 septembrie 2022, p. 4; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, „Decorație conferită președintelui Comunității Israelite din Cernăuți (1922)”, în *Studia Iudaica Aradensis*, VII, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2022, pp. 195-196; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, „Ordinul „Coroana României” conferit în 1897 unui profesor de la Liceul „Traian” din Turnu-Severin”, în *Cronica de Severin*, anul XI, nr. 381, 4 octombrie 2022, p. 4; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, „Ordinul „Coroana României” conferit în 1924 unui medic din T. Severin”, în *Cronica de Severin*, anul XI, nr. 382, 11 octombrie 2022, p. 4; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, „Ordinul „Coroana României” acordat în 1906 directorului liceului din T.-Severin”, în *Cronica de Severin*, anul XI, nr. 385, 1 noiembrie 2022, p. 4; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, „Ordinul „Coroana României” conferit în 1904 șefului Oficiului telegrafo-poștal din T.-Severin”, în *Cronica de Severin*, anul XI, nr. 387, 15 noiembrie 2022, p. 4; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, „Decorație acordată în 1922 comandantului sergenților din Arad”, în *Gutenberg Universul Cărții*, anul XIV, nr. 52, septembrie 2022, Editura Gutenberg Univers Arad - România, pp. 24-26; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, „Ordinul „Coroana României” acordat în 1906 ajutorului de primar al orașului T.-Severin”, în *Cronica de Severin*, anul XI, nr. 389, 29 noiembrie 2022, p. 4; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, „Ordinul „Coroana României” conferit lui Bogdan Petriceicu Hasdeu (1882, 1886)”, în *Revista Arhivelor*, XCV (2018), nr. 1-2, pp. 7-13; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, „Ordinul „Coroana României” conferit în 1922 unui proprietar din Baia de Aramă”, în *Cronica de Severin*, anul XI, nr. 393, 27 decembrie 2022, p. 5; Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, Augustin MUREȘAN, *Distincții onorifice conferite grănicerilor români în perioada 1918-1919 / Honorific distinctions awarded to Romanian frontier guards between 1918 and 1919*, Edit Moroșan, București, 2018, pp. 23-24.

Decretul regal nr. 441 dat în București, la 5 februarie 1926 (prima pagină)

S I R E ,

Am onoarea a rugă respectuos pe MAIESTATEA VOASTRA să binevoiască a conferi Ordinele "Steaua" și "Coroana României" în diferite grade, precum și Crucea și Medalia "Serviciul Credincios" cl. I-a și a II-a, persoanelor ale căror nume sunt arătate în aci-alăturatele proiecte de Decrete.

Dacă MAIESTATEA VOASTRA va aprobă această propunere, o rog respectuos să binevoiască a semna zisele proiecte de Decrete, precum și brevetul de Mare Ofițer aferent.

Sunt cu cel mai adânc respect,

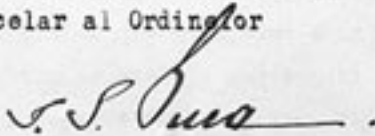
S I R E,

al MAIESTATEI VOASTRE

prea plecat și prea supus servitor

Ministrul Afacerilor Străine

Cancelar al Ordinilor

București

27 Ianuarie 1926

No. 3.817.

Raportul lui I. G. Duca, ministrul Afacerilor Străine, cancelar al Ordinilor,
nr. 3.817 din 29 ianuarie 1926

ÎNSEMNĂRILE OLOGRAFE DIN CĂRȚILE DE CULT ALE PAROHIEI MINTIA/BEJAN (JUD. HUNEDOARA) ȘI SEMNIIFICAȚIILE LOR

Pr. Lect. Univ. Dr. Cosmin PANȚURU

Facultatea de Litere, Istorie și Teologie, Timișoara

Abstract

In the rite of the churches of Mintia and Bejan in Hunedoara county, the cult books printed starting from the last part of the 17th century in important printing centers such as Bălgrad, Buzău, Râmnic, Sibiu, Buda or Blaj were used. It is further proof that these books represented the national and confessional unity of the Romanians on both sides of the Carpathians. Some of the Orthodox books were also used by the local Greek Catholic church. On their pages, various notes are kept by church servants (priests or church singers, or other lay people not identified by profession) that help us understand certain aspects of church life in this parish. Holograph notes written over time help us identify names of clerical and non-clerical personnel that supplement the summary data of the old censuses by personalizing them. It is another reason why they are part of the ecclesiastical heritage, but also of the national one.

Keywords:

holographic notes, worship books, Orthodox church, priests, parish.

Situate în ancestrala provincie Dacia Superior, în sudul Transilvaniei, în vechiul comitat istoric al Hunedoarei, de o parte și de alta a cursului mijlociu al râului Mureș, localitățile Mintia și Bejan și-au împletit de-a lungul veacurilor destinele.

Așezată pe malul drept al aceleiași ape curgătoare, localitatea Bejan a fost populată din vechi timpuri. Mărturie stau în acest sens unele vestigii preistorice – topoare din andezit șlefuite și perforate – aparținând Culturii Coțofeni. În sat s-au descoperit urme de epocă romană între care mina și cariera de la Bejan¹. De-a lungul timpului, numele localității Bejan a cunoscut mai multe variante: Besen (1330), Bosan (1468); Bessanfalwa (1506); Bessan, Besan (1518); Beszan (1850). Toponimul reprezintă un nume de familie Bejan, derivat cu sufixul „-an” de la tema „Bej” – (cf. Beju, Bejancu, Bejat, Bejenescu)². În conscripțiile din 1733, 1750 și 1760-1762, satul Bejan nu era amintit, pentru ca în conscripția din 1805 să fie consemnat cu 36 de de familii.

În paralel, o așezare dacică³ stabilită

„pe malul stâng al râului Mureș, importantă arteră de navigație în antichitate și în apropierea zonei aurifere a munților Apuseni, Micia (sau Mintia de azi), este atestată arheologic ca locuire civilă datând din Epoca Neoliticului (Eneoliticului), alături de o altă așezare civilă de pe lângă castrul auxiliar Micia din epoca romană. Ea s-a dezvoltat în timp, ajungând apoi un important nucleu civil, tipic roman”⁴.

Atestat mai întâi în forma Nempty, numele Mintia evoluează în forma Nymiti (1389); Nempthy (1407); Nemet (1505); Nemethfalwa (1506); Nimtia (1750); Mintiea (1854)⁵.

Cele două așezări au fost atestate documentar în 14 aprilie 1330 printr-un document emis de capitlul Bisericii Transilvaniei din Alba Iulia ca răspuns la o scrisoare a regelui Ungariei, Carol Robert de Anjou⁶.

De-a lungul timpului, cele două unități bisericești, Bejan și Mintia, au cunoscut diferite modele de organizare, ambele constituindu-se succesiv sub

¹ <http://www.soimus.ro/ro/localizare/localitati.htm> (accesat la 20.11.2022).

² Mircea VALEA, Anghel NISTOR, Mihail RUDEANU, *Toponimie hunedoreană – de la daci la români*, Editura Călăuza v.b., Deva, 2002, p. 159.

³ http://www.dracones.ro/?operatie=subiect&locatie=istoria_daciei&fsier=Orase.

⁴ <http://www.hunedoreanul.ro/comunitate/m-3753348>.

⁵ Iorgu IORDAN, *Toponimie românească*, Editura Academiei Române, București, 1963, p. 279.

⁶ *Documente privind istoria României. C. Transilvania*, vol. II (1321-1330), pp. 315-317, nr. 587.

forma parohiei și filiei. Astfel, în 1805, Mintia era parohie (materă) sub jurisdicția administrativă a Protopopiatului Hunedoara - Cercul „Dincoace de Mureș”. Număra 47 familii ortodoxe și deținea o biserică restaurată la 1799. Ca filii arondate Mintiei erau comunitățile din satele Herepeia (27 familii) și Vulcez (24 de familii)⁷.

La aceeași dată (1805) Bejanul nu era parohie de sine stătătoare, ci doar filie (cu un număr de 36 de familii) a parohiei Fornădia (90 familii), alături de Căinel (46 familii). Ea aparținea de Protopopiatul Geoagiu de Jos (viitor Hondol I, respectiv Geoagiu I din 1897) - Cercul „Peste Mureș”⁸.

În 1858, conform conscripției *Verzeichniss über die Zahl der Pfarrgeistlichen und der Christen aus den orthodoxen griechisch orient. Diocese in Siebenbürgen für das Jahr 1858*, Mintia avea statut de parohie și aparținea de Protopopiatul Deva (Devaer); filia ei era Bejan, fiind administrată de un preot. Mintia număra 302 locuitori, iar Bejanul (Beszan) 278 de persoane⁹.

În 1880, cele două unități apar constituite inversat, sub forma parohiei (Bejan) și filiei (Mintia)¹⁰. În anul 1894, parohia era de categoria a III-a, avea aceeași structură, fiind aparținătoare preturii și cercului electoral Deva¹¹. Această nouă reorganizare a avut loc imediat după 1875, localitatea Bejan rămânând majoritar ortodoxă, în timp ce în Mintia existau doar 6 familii ortodoxe urmare constituirii parohiei greco-catolice. Până în 2011, Mintia (până atunci filie a parohiei Bejan) a devenit majoritară, cu un număr de 255 familii și cu 785 credincioși, în timp ce Bejan a rămas minoritar, cu 96 familii și 232 persoane. Din acest motiv, de la 1 mai 2011, Bejanul este filie a parohiei Mintia aflată în jurisdicția Protopopiatului Ortodox Român Deva (între 1968 și 2011 parohia a făcut parte din Protopopiatul Brad), aflându-se până în 2009 sub jurisdicția Episcopiei Aradului, apoi sub cea a Episcopiei Devei și Hunedoarei¹².

⁷ Eugen GAGYI de ETÉD, „Regulatio Diocesis Transilvanicae Disunitae anno 1805”, în: *Transilvania*, an XLII (1911), nr. 2, p. 158-159; Matei VOILEANU, *Contribuțiune la istoria bisericească din Ardeal*, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1928, pp. 62-67; Florin DOBREL, *Istoria vieții bisericești a românilor hunedoreni*, Editura Eftimie Murgu, Reșița, 2010, p. 447.

⁸ E. GAGYI de ETÉD, „Regulatio Diocesis Transilvanicae”, p. 164.

⁹ Pavel CHERESCU, *Biserica și Școala în Mitropolia Ardealului (sec. XIX). Studii de demografie istorică bisericească*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2008, p. 85.

¹⁰ *Calendarul pre anul comun dela Christos 1881*, Tipografia Archidiecezană, Sibiu, 1880, p. 45.

¹¹ Remus ROȘCA, *Lexiconul comunelor bisericești din Archidieceza gr. or. română a Transilvaniei, întocmit pentru trebuințele oficiale*, Tipografia Archidiecezană, Sibiu, 1894, p. 13.

¹² Amănunte despre toate acestea vezi la Cosmin PANȚURU, *Patrimoniul bisericesc al satului românesc. Studiu de caz: Parohia Mintia – Filia Bejan*, Centrul de Studii Banatice / Editura

Am făcut aceste precizări introductive pentru a înțelege în detaliu utilizarea cărților de slujbă în cele două unități bisericești, cu precizarea că o parte din ele au fost folosite și de către fosta Biserică greco-catolică din Mintia (1875-1948). Astfel se face că și în parohia amintită, la fel ca în multe altele, o parte din

„cărțile și periodicele publicate de Andrei Șaguna au ajuns cu adevărat în patrimoniul diferitelor comunități și sacerdoți din jurisdicția Mitropoliei șaguniene și dincolo de hotarele ei juridictionale, canonice și confesionale, ierarhul împlinindu-și astfel scopul dorit”¹³.

Cărțile de cult folosite în parohia în speță au fost tipărite cu caractere chirilice și latine. Însemnările olografe au fost și ele immortalizate pe unele pagini în aceeași manieră, în funcție de perioada în care au fost folosite.

Dintre cărțile de cult întrebuițate până nu demult, în anul 1970 s-au trimis spre păstrare Eparhiei Aradului, cu aprobarea Consiliului parohial, următoarele: *Evanghelie* (1765), *Minologhion* (1781), *Strastnic* (1783), *Octoihul Mare* (1813), *Acatist* (1816), *Apostol* (1828), *Apostol* (1851), *Penticostar* (1859), *Kiriadodromion* (1855), *Liturghier* (1856), *Molitvelnic* (1874) și 3 bucăți icoane pictate pe sticlă¹⁴. Dintre acestea, doar *Evanghelia* (Blaj, 1765) a fost înregistrată în catalogul inventar al Bibliotecii Episcopiei Aradului la cota nr. 13.904¹⁵. În anii 1982-1983, un număr de alte 13 cărți și 13 icoane au fost predate spre conservare în baza Legii nr. 63/1974 și se află în custodia Protopopiatului Orăștie spre păstrare: *Chiriadodromion* (Bălgrad, 1699), *Catavasier* (Buzău, 1743) legat împreună cu un alt *Catavasier* (Râmnic, 1742), *Apostol* (Râmnic, 1747), *Strastnic* (Blaj, 1753), *Minologhion* (Blaj, 1776), *Minologhion* (Blaj, 1781), *Octoih* (Blaj, 1792), *Apostol* (Blaj, 1802, în două exemplare), *Octoih* (Buda, 1811), *Acatist* (Blaj, 1816), *Strastnic* (Blaj, 1817) și *Octoih* (Blaj, 1825).

Pe unele dintre aceste cărți de cult nu există nicio însemnare: *Apostolul* (Blaj, 1802), *Octoih* (Buda, 1811), *Evanghelie* (Blaj, 1817), *Liturghii* (Sibiu,

Partoș, Vârșeț / Timișoara, 2020, pp. 36-44.

¹³ Mircea-Gheorghe ABRUDAN, *Ortodoxie și Lutheranism în Transilvania între Revoluția pașoptistă și Marea Unire. Evoluție istorică și relații confesionale*, Editura Andreiană / Presa Universitară Clujeană, Sibiu / Cluj-Napoca, 2015, pp. 255-256.

¹⁴ Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Bejan - Mintia (în continuare: APOBM), *Adresa parohiei Bejan - filia Mintia nr. 19/18 februarie 1970*, în Ds. arh. nr. 1/1970, f. 18.

¹⁵ APOBM, *Adresa Episcopiei Aradului nr. 263/24 ianuarie 1972*, în Ds. arh. nr. 1/1972, fila 3.

1856), *Biblia sau Dumnezeiasca Scriptură a Legii celei Vechi și a celei Nouă* (Sibiu, 1856-1858), *Testamentul Nou* (Sibiu, 1856-1858), *Cartea Evangheliilor* (Sibiu, 1859), *Penticostar* (Sibiu, 1859) *Molitvelnic* (Sibiu, 1874, 2 exemplare).

Altele dețin informații sumare. Spre exemplu, pe copertile I și II interioare ale *Chiriacodromionului* (Bălgrad, 1699) apar diferite nume de persoane. De asemenea, la sfârșitul *Catavasierului* (Buzău, 1743) legat împreună cu un alt *Catavasier* (Râmnic, 1742) sunt 5 pagini manuscrise, iar pe fila de gardă II a unui *Acatist* (Blaj, 1816), slujitorul bisericesc și-a notat că „*Râmătoarea s-au erit în al 9 august ghier 1891*”.

Pe altele însă, pe filele lor de gardă, pe paginile obișnuite ori în partea interioară a copertilor au rămas însemnări mai mult sau mai puțin prețioase notate în timp de slujitorii bisericii, fie preoți sau cântăreți bisericești, fie mirenii sau alți laici neidentificați ca profesie, dar care ne ajută să deslușim anumite aspecte ale vieții bisericești din această parohie.

1. *Mineiul* sau *Antologhionul* tipărit la Râmnic în anul 1766 și achiziționat pe seama bisericii din Mintia afurisește cu cei 318 Sfinți Părinți participanți la Sinodul I ecumenic de la Niceea (325) pe cel care va înstrăina această carte de cult. Dorința celui ce scrie este de a rămâne pentru totdeauna în proprietatea și folosința comunității din Mintia. „[...] *să rămână la [biserica] și cine o va înstrăina să fie afurisit de 318 sfinți părinți*” - (fila 2).

A doua însemnare conține informații prețioase despre cele patru generații de preoți proveniți din aceeași familie Lupșa din Mintia. Este vorba de Oprea, Petru și Teodosie¹⁶, toți ortodocși. Din 1873 a urmat o perioadă de cca. 1 an și jumătate în care parohia a fost văduvită.

De sărbătoarea Bunei Vestiri a anului 1875, fiul lui Teodosie, Ioan Lupșa, a fost primul preot greco-catolic care a îmbrățișat unirea cu Biserica Romei împreună cu cele 63 de familii din cele 69 inițial ortodoxe, el primind Taina Hirotoniei de la Episcopul Lugojului de atunci, Victor Mihaliy, după cum însuși mărturisește pe filele 13-16: „*Această Sfântă carte de la strămoșulu meu Lupșia Oprea și moșulu meu Lupșa Petru și părintelui meu Teodosie Lupșa, 3 bi., paroh în M[atera] Minthia gr[eco] or[ientali] au fost până în anul 1873. Și în anulu 1875 am trecut la sf[ân]ta Unire cu 63 case și în anu[l] 1876 în 25 martie am primit Taina Preoției prin binecuvântatele mâ[i]ni [ale] pre[a]sfîințitului episcop gr[eco] cat[olic] Victor Michali al Lugojului*”.

¹⁶ Lupșa Oprea (c.1758-1796); Lupșa Petru (1796- c.1833); Lupșa Teodosie (c.1833 - 27 septembrie 1873), la C. PANȚURU, *Patrimoniul bisericesc*, pp. 51-53.

Ultima însemnare atribuie cartea lui Popa Petru. Fiind vorba de alte caractere, așa-zisul deținător nu face parte din familia Lupșa, ci e unul dintre cântăreții bisericii: „Această carte este a lui Popa Petru din Mintia” (fila 202 verso).

2. Referitor la preotul Teodosie Lupșa, pe fila de gardă a unui *Minologhion* (Blaj, 1776), el își notează calitatea de paroh, fără a preciza însă anul în care a primit donația: „Și eu, Teodosiu Lupșa, paroh Maroș Mintia și Bejan, am primit această sfântă Evanghelie la anul Domnului poftindu-se ca să am pomenire în veci”.

3. Avram Suciu, originar din satul vecin Căinel, a fost un alt preot slujitor doar la biserica din Bejan¹⁷. El a donat împreună cu soția sa Sofia, un *Triodion*, tipărit la Buda în anul 1848. Costul a fost de 16 fl. și 12 kr. Motivul gestului său a avut un dublu aspect: pe de o parte, de a ajuta biserica ce nu a deținut până în anul donației (1855) niciodată cartea respectivă atât de utilă desfășurării slujbelor bisericesti, trebuind achiziționată; iar pe de altă parte a avut dorința ca întreaga sa familie să fie pomenită la slujbele bisericesti: „Acest Sfânt și dumnezeiesc Triodion s-au cumpărat de mine, fostul preot Avram Suciu și de a mea soție Sofia de vecinică pomenire nouă și la copiii noștri Lazir Suciu și Vinonia (sau Tiononia) și Ana și cine va ceti sau va sluji la sfânta biserică la Bezanu să își aducă aminte și de noi aici în suscriși ca să ne pomenească la tajnele celi sfinte fiindu că această carte suscrisă v-am dat-o de pomeană la Sfânta biserică din Bejanu fiind că ei n(-)au avutu această carte la biserică pe la anul 1855 niciodată. În această carte se zice și Strașnicu la sfârșitu. S-au scris de mine, cumpărătoriu, la anu 1855, fevru[arie] 17. Avram Suciu - lăcuiitori în Căinel și notari. Cu 16 florini, adecă cu șasesprăce florini și 12 krițari”.

4-5. Tot în același an, care corespunde cu cel al apariției *Kiriadromionului* (Sibiu, 1855), păstrat în 2 exemplare, Avram Suciu nota pe fila de gardă 2 a primului că „Această carte ce se chiamă Cuvântări este ai Sfintei biserici gr[eco]-or[ientale] din Bejani, cumpărată de Comuna Bejani cu 10 f. m. ki. la anul D[omnului] [1]855. Spre subsolul paginii figurează o notare: „Ioan (scris indescifrabil) – cantor?”.

Pe coperta 1 a celui de-al doilea exemplar apare numele și semnătura unui alt preot care a suplinat parohia vacantă: Petru Lupșa¹⁸. Astfel se face

¹⁷ Avram Suciu din Căinel (1854-1864), cf. C. PANȚURU, *Patrimoniul bisericesc*, pp. 54-56.

¹⁸ Petru Lupșa a suplinat parohia doar ocazional, concomitent cu administratorul Petru Gabor din Căinelu de Jos (1873-1878), cf. C. PANȚURU, *Patrimoniul bisericesc*, p. 57.

că „*La anul 1877, 17 april, în Duminica slăbănogului, am fost la biserică la Mintia. Petru Lupșa - paroc administrator din Herepeia*”.

6. Pe fila de gardă I al celui de-al doilea exemplar al *Penticostarului* (Sibiu, 1859) preotul Avram Suciu a „amendat” cu canon material de 4 florini pe stuparul Crișan Toma care a contribuit astfel cu un procent destul de considerabil la achiziționarea cărții respective: „*La cartea acestua am globitu pe stupari Crișanu Toma din Bizani cu 4 florini v[alută] a[ustriacă] și banii aceștia globiți în datu ajutoriu la cumpăratul de carte. Kajnilu (Căinel - n. n.), 10 ianuari 1862, Avram Suciu, factu preotu*”. Se făcea precizarea că „*Acest Penticostari s-au cumpărat de pomană la besărica din Bizanu cu 10 fl[orini] v[alută] a[ustriacă] și s-au cumpărat de D[omnul] Avram Suciu din Căinel la anul 1862, ianuari, 10, să fie de pomană la tot neamu lui Avram*”.

La sfârșitul cărții s-a notat cu creionul că „s-a dat” o contribuție din partea unor credincioși din Mintia, Fornădie, Căinel și Bejan.

7. Probabil că aceiași preot Avram Suciu, în urma unui canon de ispășire, a determinat un enoriaș de a-și îndrepta greșeala prin achiziționarea unei alte cărți de cult. E vorba de o *Psaltire* (Sibiu, 1857), în care, în partea superioară a filei de gardă a rămas scris: „*Această carte s-au cumpărat de Ioan Ardelean din comuna Bejan pentru canon la anul 1872, maiu, în 1 zi*”. În partea de jos a filei de gardă a fost completat: „*Berar Ioan, școlari în Criscior, anul 1893, normală*”.

Toate aceste modalități de achiziționare a bunurilor sacre ne determină să afirmăm că ele au fost aduse în biserică prin contribuția preotului și notarului din Căinel, care a avut un procedeu de achiziție identic : canonul material folosit ca metodă de ispășire de către același preot, cel care în 1877 dona singur bisericii din Bejan un potir de argint cu inscripția „*Besian (Bejan - n. n.) Avram suei (sieși, lui însuși - n. n.) de pomenire 1877*”.

8. Un alt preot, Nicolae Berariu¹⁹ s-a interesat de achiziționarea unui *Apostol* (Sibiu, 1851) întrebuințat, în principal, la Sfânta Liturghie: „*Aceasta s[an]ta carte s-a cumpărat prin strădania preotului Nicolau Berariu cu prețul de 5 fl. din banii s[an]ti biserici noastre gr[eco]-ort[odoxe] Mintia la anul Domnului 1882, luna lui martie, 23. Nicolau Berariu, preot gr[eco]-ort[oriental]*”.

Dreghici Petru a fost unul dintre cantorii bisericii din Mintia (1930 – 30 decembrie 1947)²⁰ care și-a însemnat profesia pe același *Apostol*. Ulterior a

¹⁹ Berariu Nicolae (1 martie 1878 - 1915), cf. C. PANȚURU, *Patrimoniul bisericesc*, pp. 57-59.

²⁰ Mormântul său se află în cimitirul nr. 1 din Mintia, în latura de NV a bisericii reformate și în

servit strana bisericii „Buna Vestire” a parohiei Deva II: *Dreghici Petru - 1930 și până la duminica proclamării R[epublicii] P[opulare] R[omâne]*.

9. Cele două persoane amintite anterior apar și pe foaia de gardă a unui *Liturghier (Liturghii, Sibiu, 1856)* din cele 2 exemplare păstrate: „*Nicolau Berariu, presbiter greco-ort[odox] Sibiu, la 7 faur 1878*”, respectiv pe foaia de capăt: „*Dreghici Petru – cantor ortodox 5 martie 1946*”.

10. Tot preotul Nicolae Berariu a mărit în 23 martie 1882 patrimoniul bisericesc cu încă o carte de cult deoarece pe fila de gardă I a primului exemplar a *Penticostarului (Sibiu, 1859)* a notat: „*Ace[a]stă Sfântă carte s-au cumpărat pre seama Sfintei biserici noastre gr[eco-]or[ientale] din Mintia cu prețiu de 12 florini din vistieria Bisericii prin mijlocirea mea la a[nul] 1882 în 23/3. Berariu – preot*”.

Ulterior, pe fila 2, cântărețul bisericesc de atunci, Rațiu Petru²¹ consemna în 12 aprilie 1942 un eveniment mai puțin plăcut: „*Rațiu Petru, cantor. Scrisă în Duminica Tomii în anul de la Domnul 1942, fiind incendiu 12/IV [1]942*”.

11. Preocupări în același domeniu au avut și alți preoți, cum este cazul celui din Tâmpa, Avram Laslău²², care pe fila de gardă a *Apostolului (Sibiu, 1917)* mulțumea celor doi donatori: „*S-a procurat la anul 1925 prin stăruința administratorului parohial Avram Laslău de către bunii creștini Gheorghie Berariu și Saveta Vasiiu, pentru care ne legăm ca Domnul să le răsplătească darul însutit. Scris-am cu mâna de țărâna, eu, Avram Laslău - preot Tâmpa*”.

12. Nu este cazul preotului Ioan Popa²³ din Fornădie, cel care doar și-a notat prezența sa în Mintia de pe Mureș pe coperta a II-a a *Octoihului mic (Sibiu, 1894)*: „*Ioan Popa, Maroș Nemeti, 1915*”.

Pe unele cărți sunt notate anumite evenimente.

13. Astfel *Mineiul și Apostolul* sau *Minologhionul?* (1781), fiind o carte veche de cult, urmare uzurii considerabile datorate întrebuintării neîntrerupte a celor 64 de ani de slujire, a fost necesară o restaurare a sa, operațiune realizată în toamna anului 1845. Tot atunci s-au achiziționat și alte nouă bucăți de cărți pentru care s-au plătit „14 zloți de aramă”: „*Această carte ce se cheamă*

cea de SV a bisericii de lemn, înstrăinată ulterior la Muzeul Țăranului Român din București.

²¹ Rațiu Petru, cântăreț bisericesc între 1941 și 2000, cf. C. PANȚURU, *Patrimoniul bisericesc*, pp. 92-93.

²² Avram Laslău din Tâmpa (1924-1925; 1934-1935), cf. C. PANȚURU, *Patrimoniul bisericesc*, pp. 61-62.

²³ Ioan Popa a fost paroh în Fornădia (4 mai 1907 - 21 ianuarie 1911) și a administrat parohia Mintia în anii 1914-1915, cf. C. PANȚURU, *Patrimoniul bisericesc*, pp. 59, 298.

Minei s-au legat la anul 1845 luna septembrie în 16 zile și s-au plătit din banii bisericii pentru 9 dărabie de cărți 14 zloți de aramă” (foaia de gardă I).

În partea a doua a textului, tot pe foaia de gardă putem observa descrise fenomenele meteorologice mai puțin întâlnite în perioada cuprinsă între prima zi de Crăciun (25 decembrie 1845) și Anul Nou (1 ianuarie 1846), variabile de la o zi la alta, începând cu ninsoarea caracteristică zilelor de iarnă, trecând prin vânt, nori, ploaie, vreme mohorâtă, pentru ca în final să apară soarele, încălzind natura: „În anul acesta trecut 1845 în ziua de Crăciun toată ziua au nins. A doua zi miercuri au fost vreme noroasă și vânt rău. A treia zi joi au fost vreme noroasă și s-au dezghețat. A patra zi vineri au fost vânt rece cu neguri. A cincea zi sâmbătă au fost toată ziua nor și vânt rău, dară s-au tu[rnat]. A șasea zi duminică de dimineață au morgurat ploaie și neguri și în de sară vreme frumoasă. A șaptea zi luni, vreme tot noroasă. A opta zi marți, în la anu nou [1]846 au fost vreme foarte caldă ca primăvara”.

14. Schimbări climatice asemănătoare mai puțin obișnuite petrecute chiar în ziua Învierii Mântuitorului (6 aprilie 1903) aflăm de pe coperta I dintr-un *Molitvelnic* (Sibiu, 1874) din cele trei păstrate: „În anul 1903, luna lui martie au fost caldă, iar aprilie au fost răcoroasă. Și în ziua de Paști și a doua zi au nins toată ziua de nu putea veni o[a]menii la biserică. Paștile au fost în 6/4 [1]903”.

Din alte însemnări putem concluziona că unele cărți tipărite la Blaj au fost întrebuințate în cult de către membrii Bisericii Ortodoxe; iar altele, tipărite în centre ortodoxe au fost folosite la strana celeilalte biserici. Una dintre ele este *Mineiul* sau *Antologhionul* (Râmnic, 1766) deținut de cele trei generații a preoților Lupșa (Oprea, Petru și Teodosie) ajuns apoi în posesia preotului unit Ioan Lupșa²⁴.

15. Chiar dacă parohia deține două exemplare din cartea *Apostolul* (Blaj, 1802), pe unul din acestea nefiind nici o însemnare, cel de-al doilea, fără foaie de titlu, și cu primele 6 file rupte, păstrează pe coperta I două însemnări, care în aparență par a fi fără importanță: „Această carte ce se cheamă *Apostol iast[e] a sfintei Biserici a Mintiei*”; și: „Această carte ce se cheamă *Apostol iast[e] a Bisericii Minti[e]i și cine să află să o înstrăineze S[fântul] Pătru Apostolu[l] să-l bată. 1828, iulie, 1*”. De asemenea, pe fila de gardă II doar se consemnează: „La anul 1846 ianuarie 5 zile”.

²⁴ A se vedea punctul 1 din acest studiu.

Prin urmare, deducem că respectivul *Apostol*, tipărit de meșterii greco-catolicii din Blaj în 1802, a fost folosit de Biserica Ortodoxă în perioada anilor ante 1828 și post 1846, deoarece cultul greco-catolic, după cum am văzut, la Mintia a apărut doar în anul 1875.

16. În aceeași ordine de idei, *Molitvelnicul* (Sibiu, 1874), cel care a văzut lumina tiparniței ortodoxe din centrul eparhial al mitropolitului Andrei Șaguna, a fost întrebuințat ulterior și în cultul greco-catolic, pe el notând „*Georgie Bota*²⁵, *gr[eco]-cat[olic] – învățător în Mintia și cantor din 1900, 1 septembrie p[â]nă în 1908 sept[embrie]*”.

17. La fel se prezintă și *Minologhionul* (Blaj, 1781), în care, pe fila de gardă II doar se indică data incompletă „în (?) 1821”, iar pe coperta II se consemnează anul care ne arată faptul că a fost folosit de comunitatea ortodoxă: „*Această pre[a]slăvită carte iaste despătut la (?) 1829*”, ca ulterior să treacă în întrebuințarea cultului unit cu Roma: „*Fekete Aron, ajutor de cantor în biserica gr[eco]-cat[olică] din comuna Mintia, am scris în ziua de 25 martie 1929 să fie amintire. M-am născut în 1904 martie 10 zile*”.

Alte cărți au fost întrebuințate în mod asemănător:

18. *Octoih* (Blaj, 1792) a fost folosit de biserica ortodoxă: „*Această carte s-au dat Bisericii Bejanului*” de către o altă parohie sau de o persoană (fila de gardă II).

19. *Strastnic* (Blaj, 1753): „*Deținută de biserica neunită din Mintia*”²⁶.

20. *Strastnic* (Blaj, 1753): „*Această sfântă carte ce se cheamă Strastnic este a bisericii neunite a Mintiei*” (fila de gardă II).

21. La coperta unui *Apostol* (Râmnic, 1747) sunt lipite file în limba germană și limba română (litere chirilice) probabil din diferite circulare, semn că a aparținut inițial cultului ortodox pentru care a și fost tipărit.

Din notările olografe, însă, aflăm că a fost în uzul Bisericii unite din Hunedoara în 1854, când a fost instalat episcopul Diocezei Lugojului, Alexandru Dobra, de către principalul consacrat Alexandru Sterca Șuluțiu (1794-1867) a cărui vizită canonică a avut loc și la Hunedoara. *Apostolul*,

²⁵ George Bota din Vaidei, învățător între 25 septembrie 1900 și septembrie 1908, cf. C. PANȚURU, *Patrimoniul bisericesc*, pp. 284-285.

²⁶ Ioana CRISTACHE-PANAIT, „Cartea veche românească în Eparhia Aradului”, în: Mircea PĂCURARIU (coord.), *Episcopia Aradului. Istorie, viață culturală, monumente de artă*, Editura Episcopiei Aradului, Arad, 1989, p. 121.

după ce a fost recondiționat în 1856 a fost donat aceleiași biserici confesionale din Mintia, Ioan Ceuca²⁷ fiind învățător și cantor.

Așadar, pe foaia de gardă I, este notat cu litere latine: „*La anul Domnului 1898, sub parohul Minthii a fost învățătoriu gr[eco]-cath[olic] a[i]ci Ioan Ceuca*”.

Foaia de gardă II este mai generoasă în informații: „*Acest Apostoloriu este a S[fintei] Biserici unite din Hunedoara din nou legat cu spesele acestei biserici în anul 1856 sub parohul și protopopul Hunedoarei D. Ioanne Fodoru.*

Băiețiu Mihuțiu l-au dat Apostolu la Biserică și Baisiu Georgie l-au pus în biserică la anul 1856.

Donat Bisericii gr[eco]-cat[olice] din Mintia de (?), gr[eco]-cat[olic] din Hunedoara”.

Fila 3 (verso) cuprinde blestemul înstrăinării ei: „*...pe seama s[fintei] biserici a Hunedorii ca să fie de pomenire (?) pre sfinților, prea sfinției sale (?), cine s-ar afla și ar cerca să o înstrăineze de la această sfântă Biserică să fie anatema*”.

Pe coperta II este descrisă vizita de care am amintit a episcopului Alexandru Sterca Șuluțiu: „*La anul acesta în 5 septembrie excelența sa preluminatul D[omn] mitropolit al Albei-Iulii, Alexandru Sterca Solutiu trecând către Lugojiu la instalarea Măriei Sale D[omn] Episcop Alexandru Dobra, noul ales episcop al Lugojului au sălășluit în Hunedoara în cvartiriul parohial la preonoratul D[omn] protopop Ioann E. Fodor unde sara la cină au fost chemați D. oficialii cei mai aleși precum civili camerați și magistratul, iar întâmpinarea excelenței sale au fost solemnă, așteptându-se la locul unde era ridicat porta triumfală apoi de acolo între preoții tractului și nenumăratul popor a dus între cantori până la S[fânta] biserică”.*

22-23. Alte două cărți de strană cu același conținut notat pe fila de gardă I unui *Strastnic* (Blaj, 1817) și pe fila de gardă II a unui *Octoih* cu ferecături și cotor decorat (Blaj, 1825) au fost primite în dar de comunitatea din Mintia prin sprijinul autorităților superioare bisericești: „*Pre seama bisericii gr[eco]-cat[olice] din Mintia pe Mureș s-a dăruit de cătră Ordinariatul metropolitan al Albei-Iulii și s-a legat cu spesele Ordinariatului episcopesc din Lugoj la anul D[omnului] 1881”.*

²⁷ Ioan Ceuca din Siasia (azi localitatea Șăușa, com. Ungheni, jud. Mureș), între ianuarie - iunie 1898. Cf. C. PANȚURU, *Patrimoniul bisericesc*, p. 284.

24. Pe *Triodul* tipărit la Blaj în 1890, Ioan Lupșa²⁸ reamintește că a fost primul preot unit cu Biserica Romei, care, din casa bisericii și împreună cu alți contribuabili, printre care cântărețul bisericesc Adam Fekete, printr-o chetă (elimosină), au cumpărat la prețul total de 10 fl. și apoi au „conferit” (au dat) bisericii *Triodul*, acesta lipsind cu desăvârșire timp de 15 ani din cultul comunității greco-catolice: „*Din anulu primu al s[fin]tei uniri 1875 n[-]jamu avutu Triodu – până 10 iunie 1890 la care cu Elimosina au conferitu subscrișii credincioși. Ioanu Lupsia, primul preotu gr[eco]-cath[olic] în comuna Minthia au conferitu 1 fl. și 64 cr[eițari] v[alută] a[ustriacă], Adam Fehete, cantor gr[eco]-cath[olic] - 32 etc. [...]. „Din casa s[fin]tei biserici gr[eco]-cath[olice] - 2 fl.; Suma 10 fl. Ioan Lupșa, preot gr[eco]-cat[olic]”.*

Din cele expuse putem concluziona că în ritul bisericilor din Mintia și Bejan au fost folosite cărțile de cult tipărite cu începere din ultima parte a secolului al XVII-lea în centrele tipografe importante precum Bălgrad, Buzău, Râmnic, Sibiu, Buda sau Blaj. Este o dovadă în plus că aceste cărți au reprezentat unitatea națională și confesională a românilor de o parte și de alta a Carpaților. Unele dintre cărțile ortodoxe au fost folosite și de biserica greco-catolică locală. Însemnările olografe scrise de-a lungul timpului ne ajută să identificăm nume ale personalului clerical și neclerical care completează datele sumare ale recensămintelor vechi, personalizându-le. Este un alt motiv pentru care ele fac parte din patrimoniul bisericesc, dar și din cel național.

²⁸ Date amănunțite la C. PANȚURU, *Patrimoniul bisericesc*, pp. 221-237; 239-244.

PROTOMONAHISMUL SIRIAC ÎNTRE PREOȚIA INIMII ȘI MISTICA PNEVMATICĂ

Pr. Conf. Univ. Dr. Ovidiu PANAITE
Facultatea de Teologie Ortodoxă, Alba Iulia
Monah Dumitru FĂRCAȘ-BĂRĂIAN
Mănăstirea „Sf. Ioan Botezătorul”, Alba Iulia

Abstract

Fatherhood and spiritual guidance subsidiarily affirm the monastic way of understanding anthropology itself. Actually, spiritual experience is acquired through living example, through the exercise of spiritual fatherhood, through the fiery words of Scripture and the Fathers. Moments of great encounters between the soul and God are very rare and fleeting in people's lives. In many of the lives of the saints, these are ordinary realities, a stable nature. In this case, man fully lives this experience through Christ in the Holy Spirit. This experience of grace was something extremely sought after and desired in the Byzantine (even secular) society of the 13th-14th centuries. We propose in this study to identify the features of Syriac proto-Manism through pilgrimage as an ascetic form of repentance and through the spirituality contained in "Ktabâ dmasqatâ".

Keywords

Syrian monasticism, pilgrimage, "Liber Graduum", asceticism, anthropology.

1. Preliminarii

Monahismul euharistic mesopotamian, în *Itinerarium Egeriae*.
Peregrinatio ad loca sancta

Pelerinajul ca act devoțional este întâlnit și în Vechiul Testament. Călătoria anuală la Ierusalim cu ocazia sărbătorii Paștilor era încă uz în vremea lui Hristos. În *Luca 2, 42-52* Hristos, la 12 ani, vine la Ierusalim pentru Paștele iudaic. În islam, pelerinajul la Mecca, numit *hajj*, va deveni unul dintre cei 5 stâlpi ai islamului, fiind o obligație a fiecărui musulman. Călătoria devoțională la Mecca presupune(a) o serie de privațiuni și renunțări¹.

Casa Mariei, mama sfântului evanghelist Ioan Marcu, după H. Leclercq, a fost „cel dintâi sanctuar de pelerinaj din lumea creștină”². În această casă a avut loc Cina cea de Taină, Pogorârea Sfântului Duh în ziua Cincizecimii și Sinodul Apostolic din 49-50, evenimente majore pentru destinul Bisericii.

Mărturii despre pelerinaje, în special despre cel de la Ierusalim, există destul de timpuriu. La mijlocul secolului al II-lea, Meliton de Sardes, la sfârșitul secolului al II-lea, episcopul Alexandru al Capadociei, la începutul secolului al III-lea (217), Clement din Alexandria, în anul 230, Origen și alții, sunt câteva dintre personalitățile ce vizitează locurile sfinte chiar înainte de încetarea persecuțiilor³. După Edictul de la Milano (313), împăratul Constantin configurează un nou cadru în care Biserica devine liberă și public manifestă. De la ilicit la licit, de la *non licet esse vos*⁴ la *licet esse vos* sunt premisele apariției statului creștin. În acest cadru nou două evenimente excepționale contribuie la creșterea progresivă a afluenței pelerinilor spre Ierusalim: descoperirea Sfintei Cruci a Domnului prin implicarea Sfintei împărătese Elena⁵ (326) și construirea de către Sfântul Împărat Constantin a

¹ Emil JURCAN, *Lumea religioasă contemporană – evoluție și problematizare*, Editura Reînțregirea, Alba Iulia, 2004, pp. 85-88.

² H. LECLERCQ, F. CABROL, „Pélerinages aux Lieux Saints”, în: *DACL*, XIV, I, (15 vol.), 1907-1953, Paris, p. 67.

³ Marin M. BRANIȘTE, *Însemnările de călătorie ale peregrinei Egeria (sec. IV)*, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1982, pp. 9-10.

⁴ Trad.: Nu vă este îngăduit să existați!

⁵ H. LECLERCQ, „Croix”, în: *DACL*, III, 3131-3139 oferă informații despre data și împrejurările acestei descoperiri. Acest moment istoric pătrunde și în registrul liturgic, fiind pomenit în *Mineiul pe martie*, în ziua a șasea: *Mineiul pe martie* tipărit în zilele păstoriei Preafericitului Părinte Justinian, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod, ediția a IV-a, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1967, p. 42. Prăznuirea solemnă, însă este în 14 septembrie, *Mineiul pe septembrie*, tipărit

complexului arhitectural de pe Golgota, cunoscut până azi ca Biserica Sfântului Mormânt⁶.

În acest context, pelerinajul creștin adesea consemnat sub forma unui jurnal de călătorie⁷ reprezintă un veritabil sit teologic. Însemnările nu sunt în mod exclusiv de natură geografică, pelerinul adesea consemnează aspecte istorice (bisericești sau nu), liturgice, de spiritualitate, biblice, catehetice, patristice, morale, iar uneori chiar de ordin practic, constituind astăzi izvoare de mare importanță.

Cele mai cunoscute descrieri (*itineraria*) din perioada postconstantiniană sunt: 1. *Itinerarium Burdigala Hierusalem usque* (333 – descriind drumul de la Bordeaux la Ierusalim prin Roma și înapoi); 2. *Peregrinatio ad loca sancta*, aparținând Egeriei (381-384, descriind drumul din Galia⁸ prin Egipt, Sinai, Ierusalim, Antiohia, Mesopotamia Siriei, Constantinopol); 3. *De situ terrae sanctae* (între anii 520-530, aparținându-i lui Theodosius arhidiaconus); 4. *Breviarius de Hierosolyma* (din secolele V sau VI, enumerând sanctuarele din Ierusalim); 5. *Itinerarium Antonini Placentini* (între 560-570, călătoria unor credincioși din Piacenza calchiind aproape călătoria Egeriei)⁹, iar enumerarea poate continua¹⁰.

Enigmaticul personaj feminin, Egeria, care călătorește prin Egipt, Arabia, Palestina, Mesopotamia și Asia Mică a dat naștere la multe discuții și controverse, deoarece unicul manuscris, descoperit în 1884 de către savantul catolic J. F. Gamurrini în biblioteca mănăstirii *Santa Maria* din Arezzo (Areti), în Toscana, este incomplet¹¹. Atât numele, dar mai ales statutul Egeriei sunt probleme asupra cărora cercetătorii încă nu s-au pus de acord. Pierre Maraval¹² oferă câteva variante posibile.

în zilele păstoriei Preafericitului Părinte Justin, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod, ediția a cincea, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1984, pp. 167-184.

⁶ M. M. BRANIȘTE, *Însemnările de călătorie*, p. 10.

⁷ Vezi celebra ediție ÉGÉRIE, *Journal de voyage (Itinéraire)*, Introduction, texte critique, traduction, notes et cartes par Pierre Maraval, SC, nr. 296, Paris, Les Éditions du Cerf, 2002.

⁸ Nu există încă o poziție unică asupra acestei opinii. Dezbaterea asupra punctului inițial al călătoriei este sintetizată în M. M. BRANIȘTE, *Însemnările de călătorie*, pp. 31-32.

⁹ Constantin VOICU, Lucian-Dumitru COLDA, *Patrologie*, vol. II, Editura Basilica, București, 2009, p. 32.

¹⁰ Vezi și M. M. BRANIȘTE, *Însemnările de călătorie*, pp. 17-20.

¹¹ După părerea unor cercetători ai manuscrisului, acesta nu mai păstrează, probabil, în forma sa de azi, decât o treime sau, cel mult, jumătate din textul integral. Și în M. M. BRANIȘTE, *Însemnările de călătorie*, p. 22, nota 52, se menționează această părere.

¹² ÉGÉRIE, *Journal de voyage (Itinéraire)*, pp. 16-27.

Reținem două dintre ele: Egeria este, poate, o monahie, chiar „abbatisae” (superioara mănăstirilor latine¹³), care se adresează unei comunități de surori (*sorores*) sau fecioare (*virgines*) cu formule reverențioase de tipul: „dominae sorores”¹⁴, „dominae animae meae”¹⁵, „dominae venerabiles sorores”¹⁶. Această ipoteză ar explica atașamentul profund al Egeriei față de monahi (egipteni, palestinieni și sirieni). Altă părere afirmă că Egeria este o aristocrată care face parte dintr-o societate de femei evlavioase, care își putea permite o asemenea călătorie costisitoare. Această tipologie este semnalată și în *Patericul mare*, într-o scurtă povestire despre întâlnirea Avvei Arsenie „din Kanoponul Alexandriei”¹⁷ cu o femeie cucernică din nobilimea romană, mai exact, o „fecioară de familie senatorială, foarte bogată și temătoare de Dumnezeu”¹⁸ care „a venit din Roma ca să-l vadă”¹⁹.

Bolandistului P. Paul Devos îi revine meritul de a fi stabilit în 1967 data pelerinajului Egeriei între 381-384, data acceptată de o largă majoritate de specialiști. Așadar, după o mai lungă ședere în Ierusalim, Egeria pornește spre Constantinopol, pe uscat, poposind și în Antiohia. Aici are loc o modificare a traseului a cărei justificare este realizată de Egeria însăși:

„Am vrut, cu voia lui Dumnezeu, să ajung și în Mesopotamia Siriei; doream să-i văd pe cuvioșii monahi, care se află acolo în număr foarte mare (plurimi) și despre a căror viață se spune că este atât de admirabilă, încât abia se poate povesti; mai doream, apoi, a mă ruga la memorialul (*martyrium*²⁰) Sfântului Apostol

¹³ Așa o numește și Henry LECLERCQ în *DACL* XIV, 1, 93.

¹⁴ EGERIA, *Pelerinaj în (sic!) Locuri Sfinte A. D. 381-384*, XLVI, 4, trad. Cornelia Lucia Frișan, pref. Marcela Runcan, Biblioteca AGRU, Editura Viața creștină, Cluj-Napoca, 2006, p. 126.

¹⁵ EGERIA, *Pelerinaj*, p. 67.

¹⁶ EGERIA, *Pelerinaj*, p. 27.

¹⁷ *Patericul Mare*, Editura Bizantină, București, 2016, p. 212.

¹⁸ *Patericul Mare*, p. 212.

¹⁹ *Patericul Mare*, p. 212. Refuzul categoric al Avvei Arsenie este motivat de el însuși: pentru a preîntâmpina *un drum de femei pe mare venind la mine*. Cf. *Patericul Mare*, p. 213. Adesea Avva Arsenie cel Mare a fost socotit mizantrop și misogin.

²⁰ „Primele biserici creștine s-au numit martiricoane pentru următorul motiv: Primii sfinți ai Bisericii erau martiri ai credinței, iar deasupra mormântului lor, în cimitire, creștinii construiau o mică clădire, acoperită, cu absidă în trei laturi. Construcția aceasta se numea martyricon și purtau numele martirului al cărui mormânt îl acoperea. Și deoarece deasupra mormintelor martirilor se săvârșea dumnezeiasca Euharistie, acestea au fost primele biserici. Astfel a apărut modelul de bază al bisericilor creștine. Pe de altă parte, de la această situație specială vine și obiceiul așezării moaștelor martirilor în piciorul Sfintei Mese, ca și faptul că orice biserică poartă numele martirului sau al sfântului ale cărui moaște sunt așe-

Toma, acolo unde este așezat, în întregime, corpul acestuia, la Edessa (...)”²¹.

Această foarte bună reputație a monahilor sirieni este cu adevărat impresionantă. Despre Edessa, locul de păstrare a moaștelor Sfântului Apostol Toma, Egeria mărturisește „că nu este creștin care să nu-și dorească să se roage acolo, dintre aceia care ajung la Locurile Sfinte, adică la Ierusalim”²². Referirea la monahii sirieni are două aspecte: unul cantitativ (*qui ibi plurimi*²³) și unul calitativ (*et tam eximiae uitae esse dicebantur; ut uix referri possit*²⁴), ambele de reținut. Cele cinci capitole (XVII- XXI) povestesc voluta mesopotamiană a traseului Egeriei în anul 384, în lunile martie - aprilie.

După celebrările euharistice de la praznicul Învierii Domnului și de la praznicul Sfântului Elpidie „nono k. Maias (în ziua a noua ale Kalendelor lui mai²⁵)”, amintite de Egeria, la care participau toți anahoreții, era firesc să urmeze mici agape, prânzuri luate în comun (cu derogări de la regimul alimentar zilnic²⁶), prilejuri de discuții și convorbiri duhovnicești, dar de care unii se fereau. Este semnificativ faptul că Egeria subliniază comportamentul sensibil mizantrop al anahoreților sirieni. În acest context, ea nu amintește, însă, deloc de practica agapelor posteuharistice, atât de frecvente în epocă. Acestea sunt, mai degrabă, subînțelese. Agapa a fost de foarte timpuriu în Biserica o constantă în cadrul celebrărilor euharistice (*Fapte* 6), partea lor finală, în care comuniunea euharistică lua formă comensenei agapice.

Praznicul Cuviosului Mucenic Elpidie în Harran (*ad Charris*²⁷) se săvârșea în afara cetății, acolo unde a fost casa Dreptului Avraam (*ubi fuit primitus domus Abrahae*²⁸). Primele biserici creștine au fost casele particulare,

zate în piciorul Sfintei Mese”, este de părere C. Coman în *Patericul Mare*, VII, 14, pp. 416-417, nota 23.

²¹ EGERIA, *Pelerinaj*, p. 59.

²² EGERIA, *Pelerinaj*, p. 60.

²³ ÉGÉRIE, *Journal de voyage (Itinéraire)*, p. 196.

²⁴ ÉGÉRIE, *Journal de voyage (Itinéraire)*, p. 196.

²⁵ După Pierre MARAVAL, *Journal de voyage (Itinéraire)*, p. 216, nota 1, este vorba de data de 23 sau 24 aprilie când era sărbătorit Sfântul Elpidie (se pare, un sfânt cu cinstire locală). Acest cuvios mucenic nu este cunoscut și din alte surse. De altfel nici *Dicționarul aghio-grafic*, nici sinaxarul din *Mineiul pe aprilie*, nu pomenesc vreun sfânt cu acest nume în data de 23 sau 24 aprilie.

²⁶ Aceste derogări de la regimul alimentar se rezuma la fructe și legume fierte, poate cu puțin ulei și chiar un pahar cu vin. În acest fel, pe de o parte, se marca praznicul euharistic, iar, pe de altă parte se disimula ascetismul sever de peste săptămână.

²⁷ ÉGÉRIE, *Journal de voyage (Itinéraire)*, p. 212.

marcând etapa arhitecturii liturgice – *domus ecclesiae*²⁹, etapă în care cea mai valoroasă mărturie o avem tot în arealul siriac la Dura Europos³⁰. Programul iconografic remarcabil, de la Dura Europos cu rol catehetic și liturgic marchează o intersecție a aniconismului iudaic cu iconodulia creștină. Egeria evidențiază în mod discret legătura firească de continuitate, dintre tradiția Vechiului Testament și Noului Testament. Întâlnirile ei cu ierarhii mesopotamieni au frecvent o finalitate exegetică. Egeria cere tâlcuirea unor pasaje biblice, ierarhilor cu care se întâlnește. Aceștia sunt numiți explicit: „episcopul locului, cu adevărat un om sfânt al lui Dumnezeu, el însuși monah și mărturisitor”³¹. Acest *ipsum et monachum et confessorem*³² confirmă ceea ce va deveni practica Bisericii Răsăritului până azi, conform căreia episcopul este și monah³³.

Subtilitatea Egeriei aduce la lumină încă una din dimensiunile fundamentale ale monahismului siriac: *mărturia-martiriul*. Monahul siriac este, pe lângă ascet, și mărturisitor. Mărturia adusă de monahul siriac este o constantă în contextul unui stat necreștin, care nu oferă avantajele nici unui fel de protectorat politic sau instituțional. În acest cadru secular potrivit, mărturia monahismului siriac tinde să devină o obligație, în proximitatea celor trei voturi monahale clasice: ascultarea, fecioria și sărăcia. Poate nu ar trebui să fim surprinși de însemnarea Egeriei, care, în capitolul XX, 1 menționează sosirea ei în Harran. Acesta este locul unde a poposit Avram, după ce mai înainte primise poruncă de la Dumnezeu: „Leși din pământul tău, din neamul tău și din casa tatălui tău și vino în pământul pe care ți-l voi arăta Eu” (*Facere* 12, 1). Acest exercițiu al ascultării și al părăsirii locului natal se regăsește și azi în practica monahală sub forma votului ascultării și sub forma înstrăinării și a lepădării de lume.

Așadar, cu prilejul praznicului Cuviosului Mucenic Elpidie, dar și în ziua de Paște (XX, 6), „trebuiau să coboare de pretutindenii, din toate hotarele

²⁸ ÉGÉRIE, *Journal de voyage (Itinéraire)*, p. 214.

²⁹ Trad: casa biserică.

³⁰ Despre acest complex arhitectural ecclezial vezi Michal GAWLIKOWSKI, *Arta Siriei*, coll. Biblioteca de Artă - Arte și civilizații, trad. Eveline Colpacci, Editura Meridiane, București, 1979, pp. 189-198.

³¹ EGERIA, *Pelerinaj*, p. 68.

³² ÉGÉRIE, *Journal de voyage (Itinéraire)*, p. 214.

³³ Andrea STERK, *Monahul – episcop în Antichitatea târzie – Renunțând la lume dar totuși conducând Biserica*, trad. de Dragoș Dâscă, ediție îngrijită de Vasile Bârză, Editura Ecclesiast, Sibiu, 2012.

Mesopotamiei, toți monahii (*omnes monachos*), chiar și cei mai vârstnici, aceia care ședeau în singurătate (*in solitudine*), care sunt numiți asceți” (*quos ascites uocant*) (XX, 5). Solemnitatea praznicului era sporită și de prezența acestor „cuvioși monahi mesopotamieni” (*monachos Mesopotamemos*) (XX, 6), „cu adevărat (...) oameni ai lui Dumnezeu (XX, 6) a căror faimă și viață erau recunoscute până departe” (XX, 6)³⁴. Alături de aceștia participă și puținii „cuvioși monahi care sălășluiesc în cetate”³⁵.

Un alt popas al Egeriei este „fântâna unde și-a adăpat Iacov turmele”³⁶, loc în care „se află acolo mulți monahi foarte cuvioși și asceți, precum și o biserică”³⁷. Organizarea unei comunități monahale în jurul unei biserici „o biserică foarte mare și frumoasă”³⁸, pentru epoca respectivă, are, cu siguranță, și un scop euharistic. Ciclul zilnic al celor șapte Laude încă nu avea forma actuală. Centralitatea Bisericii în comunitatea monastică, ca indicator al importanței vieții sacramentale pentru acești „mulți monahi foarte cuvioși și asceți”³⁹ șterge orice suspiciune de mesalianism al acestora. Poziția mesalienilor față de Sfânta Euharistie este una de indiferență⁴⁰. Alitudinea duhovnicească a acestor monahi rezultă și din convorbirile lor exclusive pe marginea Sfintei Scripturi și a „faptelor săvârșite de predecesorii lor monahi”⁴¹. Exercițiul de exegeză biblică, ca lucrare duhovnicească zilnică potențiază rugăciunea. „Faptele minunate” (*mirabilia*)⁴² relatate de monahi, aparțin atât celor care au părăsit deja această lume, cât și celor ce „le fac zilnic, cei care sunt asceți”⁴³.

Egeria este primită cu cinste de către comunitatea monahilor de la fântâna unde a adăpat Iacov turmele Rahelei, care „se află la a șasea milă de la Charres”⁴⁴. Unii au primit-o în chiliile lor, oferindu-i atât sfaturi duhovnicești, cât și *eulogias* (XXI, 3) „așa după cum este în obiceiul monahilor a oferi celor pe care îi primesc cu bunăvoință în chiliile lor”⁴⁵. De la fân-

³⁴ EGERIA, *Pelerinaj*, p. 69.

³⁵ EGERIA, *Pelerinaj*, p. 70.

³⁶ EGERIA, *Pelerinaj*, p. 73.

³⁷ EGERIA, *Pelerinaj*, p. 72.

³⁸ EGERIA, *Pelerinaj*, p. 73.

³⁹ EGERIA, *Pelerinaj*, p. 72.

⁴⁰ Vezi mai multe detalii mai jos, în capitolul 8.4, despre *Mesalianism*.

⁴¹ EGERIA, *Pelerinaj*, p. 73.

⁴² EGERIA, *Pelerinaj*, p. 72.

⁴³ EGERIA, *Pelerinaj*, p. 72.

⁴⁴ EGERIA, *Pelerinaj*, p. 73.

⁴⁵ EGERIA, *Pelerinaj*, p. 74.

tâna lui Iacob, Egeria se întoarce în Antiohia⁴⁶, încheind astfel periplul mesopotamian.

Așadar, înțeles ca viață evanghelică, profund atașat de exegeza Sfintei Scripturi din care se hrănește, monahismul siriac al secolului IV, consemnat în scris de Egeria, este unul ascetic, mărturisitor și euharistic, deși acest ultim aspect este temperat de către ascetismul sever. Consecințele acestor vectori sunt de natură cantitativă (*plurimi* – XVII, 1) și calitativă („*cunoscuți până departe*” – XX, 6). Mărturia Egeriei este cu adevărat valoroasă despre acești „oameni ai lui Dumnezeu” (XX, 6).

2. *Ktabâ dmasqatâ – Liber Graduum (Cartea Treptelor)*

Pentru prima dată publicată în limba latină de către Michael Kmosko în 1926 la Paris, *Liber Graduum* sau *Cartea Treptelor* este o operă în limba siriacă, recent descoperită⁴⁷. Scrisă într-o siriacă elegantă⁴⁸ fără intenție didactică sau dogmatică, ci omiletică și parenetică, lucrarea anonimă a stârnit interesul din mai multe puncte de vedere. Datarea este una dintre ele. Conform codicelui *Syr 201* de secol XII, de la Bibliothèque Nationale din Paris, *Liber Graduum* este atribuită unui autor siriac din perioada apostolică sau imediat post-apostolică. Un alt codice de la British Museum din Londra, îl atribuie unei tradiții ascetice mai târziu de influență evagriană, a lui Ioan de Lycopolis sau a eremitului Filon⁴⁹. Cu toate acestea, conținutul, prin câteva detalii de natură istorică, ne îndreptățește să o considerăm o operă de secol IV a spațiului siriac, cu relevanță pentru ascetismul protomonahal.

Mai întâi de toate, terminologia acestei scrieri o plasează în secolul IV. De asemenea, au fost identificate de către Aleksander Kowalski, trimiteri la persecuțiile anticreștine din vremea lui Sapur al II-lea, împăratul persan.

⁴⁶ Contemporan cu Egeria, Sfântul Ioan Gură de Aur se pregătea să devină preot prin rugăciune și post, într-o peșteră din apropierea Antiohiei. La 398 va ajunge Patriarh al Constantinopolului pentru doar 6 ani. Pentru etapa monahală a Sfântului Ioan Hrisostom vezi *Feciorie și monahism*, Colecția *Cuvinte de aur*, vol. XI, trad. Victor Manolache, prelucrare de Benedict Aghioritul, Galați, Editura Egumenița, 2016.

⁴⁷ Cătălin PĂLIMARU, *Teologia experienței în Corpusul Macarian*, cuvânt înainte de Ioan I. Ică jr., colecția *Monografii*, 4, coord. Nicoleta Pălimaru, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2014, p. 67.

⁴⁸ Maria Grazia BIANCO, *Nuovo Dizionario Patristico este di Antichità Christiana* (F-O), diretto da Angelo Di Berardino, II Edizione, Institutum Patristicum Augustinianum Roma / Casa Editrice Marieti, Genova / Milano, 2007, col. 2817.

⁴⁹ M. G. BIANCO, *Nuovo Dizionario Patristico*, col. 2817.

Editorul și traducătorul în latină a *Cărții Treptelor*, M. Kmosko înțelege unilateral, în cheie mesaliană conținutul acestei scrieri, părere la care au subscris și alții, dintre care Irenée Hausherr și Alfons Kemmer. În prefața lucrării *Liber Graduum*⁵⁰, în *Patrologia Syriacă (PS)* III, Kmosko avansează teza potrivit căreia, opera în cauză ar fi chiar *Asketikonul* mesalian condamnat la Efes în 431⁵¹. Acestei erminii grăbite s-au opus vehement Arthur Voöobus, Antoine Guillaumont, A. Louf, Robert Murray⁵². Dintre aceștia, o demonstrație, în adevăratul sens al cuvântului, cu argumente forte și cu un parcurs ce urmărește corect teza îi aparține lui Antoine Guillaumont în „Situation et signification du Liber Graduum dans la spiritualité syriaque”⁵³. Dacă Afraat și Efrem sunt bine localizați într-un topos eclezial precis, *Liber Graduum* reprezintă o rezultantă a unui areal ascetic mai difuz.

Unul dintre punctele de plecare în prezentarea celor 30 de capitole este textul paulin din Romani 12, 12 – „Să deosebiți care este voia lui Dumnezeu, ce este bun și plăcut și desăvârșit”, după Vincent Desprez, „unul dintre refrenurile cărții”⁵⁴. Autorul siriac semnaleză distincția dintre destinatarii poruncilor biblice, dar și sancțiunile promise celor ce nu vor ține seama de „porunca Domnului” (Psalm 18, 9). Distincția amintită anterior repartizează oamenii pe diferite trepte⁵⁵. „Treaptă” (nivel, grad, etapă) în limba siriacă se exprimă prin două cuvinte diferite, pe care autorul siriac în mod intenționat le folosește disociat. În primele 16 capitole întâlnim cuvântul *dargâ* de 20 de ori, iar în capitolele XIX și XX cuvântul *masaqtâ* revine de peste 50 de ori. De altfel ocurența acestui *masaqtâ* este justificată de însuși titlul siriac: *Ktabâ dmasqatâ*. Bipartiția filologică *Ktabâ – dmasqatâ* poate fi citită în cheia bipartiției polarizante în rândul membrilor comunității ecleziale⁵⁶, ope-

⁵⁰ Editată de M. Kmosko în limba latină în 1926 la Paris. Această operă încă nu are o traducere în limba greacă. Există, totuși, o traducere în limba franceză și una, mai recentă, în limba engleză.

⁵¹ John Anthony MCGUCKIN, *Dicționar de teologie patristică*, trad. din lb. engl. de Dragoș Dâscă și Alin-Bogdan Mihăilescu, ed. îngrijită de Dragoș Mîrșanu, Editura Doxologia, Iași, 2014, p. 308.

⁵² Alexander KOWALSKI, „Perfezione e justitia di Adamo nel Liber Graduum,” în: *Orientalia Christiana Analecta* 232, Roma, 1989, p. 217, *apud* C. Pălimaru, *Teologia experienței*, p. 70.

⁵³ Antoine GUILLAUMONT, „Situation et signification du Liber Graduum dans la spiritualité syriaque: Symposium syriacum”, în: *OCA*, 197, Roma, 1972, pp. 311-322.

⁵⁴ Vincent DESPREZ, *Le monachisme primitif. Des origines jusqu'au concile d'Éphèse*, coll. *Spiritualité Orientale, Série Monachisme primitif*, nr. 72, Préface de Dom Pierre Miquel, Abbaye de Bellefontaine, 1998, p. 486.

⁵⁵ De aici și titlul lucrării *Cartea Treptelor*.

⁵⁶ C. PĂLIMARU, *Teologia experienței*, p. 68.

rată de autorul siriac „dreptii și desăvârșii”. Aceasta ar traduce exprimarea paulină din *Romani* 12, 12 în sens disjunctiv: omul care în viața urmează ceea „ce este bun și plăcut” Domnului sau (și) omul care asumă ceea ce este „desăvârșit”.

În lectura lui Sebastian P. Brock, *Liber Graduum* procedează la o distincție netă între dreptate (*ki ne*) și desăvârșire (*gmire*). Dacă „dreptatea” face referire la „poruncile mici” ca instrumentar, „desăvârșirea” urmărește „poruncile mari”⁵⁷. „Cărrile ocolitoare sunt poruncile cele mici care se aseamănă laptelui pentru copii, sau legumelor pentru cei bolnavi, de vreme ce nici unii, nici alții, nu pot primi hrana cea tare a poruncilor celor mari. «Iar hrana cea tare este pentru cei desăvârșiți» (*Evrei* 5, 14) (...) căci cei pe deplin desăvârșiți și puternici mănâncă din aceste merinde și pășesc pe cărarea cea bună”⁵⁸. „Dreptii” (practicanții poruncilor mici) sunt membrii comunității ecleziale, cu o atentă și corectă conduită morală, milostivi, dedicați împlinirii poruncilor evanghelice în societate. „Desăvârșii” își asumă maximalismul evanghelic (sfaturile evanghelice) consacându-se integral slujirii lui Dumnezeu. Astfel, ei trăiesc în abținerea și renunțare față de lume, nu dețin nici un fel de bun material, nu produc nimic, nu muncesc, nu se îngrijesc de mâncare, de îmbrăcăminte, refuză căsătoria⁵⁹, nu se implică în nici un fel de slujire socială. Prioritatea lor unică și absolută este dobândirea Duhului Sfânt prin rugăciune și asceză aspră. Obiectivul acestor practici severe este redobândirea stării adamice prelapsariene⁶⁰. Așadar diferența dintre „dreptii” și „desăvârșiți” este una de intensitate spirituală.

Se desprinde din cele 30 de capitole și o altă așezare – receptare a persoanei umane în sânul Bisericii. Prezentarea este una graduală, ascendentă și, de aceea, mai adecvată, a omului *Cărții Treptelor*. Vincent Desprez identifică 5 trepte – stări ale omului, cu perspectiva deschisă spre depășire treaptă cu treaptă a acestora. În Biserică fiecare individ se află pe una din aceste trepte ceea ce îndreptățește imagistica unei scări, a unui urcuș, a unui parcurs ascendent „din slavă în slavă” (*II Corinteni* 3, 18):

⁵⁷ Sebastian P. BROCK, *Părinții și scriitorii sirieni de ieri și de azi*, trad. de Ioniță Apostolache și Hermina Maria Apostolache, Editura Mitropolia Olteniei, Craiova, 2016, p. 51.

⁵⁸ *Liber Graduum*, XIX, 5 în S. P. BROCK, *Părinții și scriitorii sirieni de ieri și de azi*, pp. 190-191.

⁵⁹ Acest subiect al castității îi apropie de mesalianism. Refuzarea căsătoriei în spațiul siriac, în epocă, era precondiție la botez. Despre atitudinea corectă însă, vezi A. M. BOUKHAREV, „Chasteté monastique et mariage”, în: *Contacts. Revue française de L'Orthodoxie*, traduit par E. Behr – Siegel, XIIe Année, nr. 30, Paris, 2es Trimestre, 1960, p. 89.

⁶⁰ Observăm aici asemănări vizibile cu mesalianismul.

a) Treapta *muribunzilor*, a celor bolnavi duhovnicește, a păcătoșilor care n-au primit încă lumina credinței. Aceștia sunt neputincioșii și nevolnicii nebotezați. Muribundul este, finalmente, acel „abia viu” din *Luca* 10, 30 (Samarineanul milostiv și cel căzut între tâlhari și lepădat gol la marginea drumului.)

b) Treapta *pruncilor*, a începătorilor pe calea Evangheliei. Hrana lor este „laptele”, hrana duhovnicească mai ușoară. Pentru a se păzi și a se menține Sfântul Apostol Pavel îi povățuiește să nu mănânce și să nu se amestece cu păcătoșii (*I Corinteni* 5, 9, 11).

c) Treapta celor *drepti (kene)* despre care se vorbește în capitolele VII, IX, XI, XIII. Se referă la cei care respectă ca regulă de aur textul de la *Matei* 7, 12 (sau *Luca* 6, 31), „Toate câte voiți să vă faceți vouă oamenii, asemenea și voi faceți lor, că aceasta este Legea și proorociei”. Măsura acestora este cea a dreptilor Vechiului Testament, iar regula însăși nu e altceva decât o reformulare a Legii Talionului, o pozitivare a ei. Perspectiva unei vieți într-o expectativă perpetuă, conform principiului așteptării recompensei cu un bun echivalent este proprie treptei celor drepti dar care încă nu practică poruncile.

d) *Desăvârșirii* sau „cei ce năzuiesc spre desăvârșire” (cap. II) sunt împlinatorii „poruncilor mari”. Diferențierea poruncilor în mici și mari nu trebuie înțeleasă bipolar, ci ca o relație fluidă dintre poruncile evanghelice și sfaturile evanghelice, libere de orice predestinare. Desăvârșirii leapădă rațiunea proprie, plăcerea, durerea, voia proprie chiar haina proprie, nu judecă pe nimeni, biruiesc răul cu binele, iartă de 70 de ori câte 7, spală picioarele dușmanilor lor, se roagă pentru toți, leapădă totul și iau propria cruce urmându-L pe Hristos în mare umilință.

e) Mai înaltă decât treapta desăvârșitorilor este *iubirea* (hûbâ). Cei de pe această treaptă părăsesc viața trupească și iartă tuturor toate. Ei urmează Învățătorului predicând și învățând pe cei păcătoși (adulteri, criminali etc.) într-un duh de pace. Acești predicatori itineranți sunt în mod obligatoriu săraci și smeriți cu duhul. Mesajul lor irenic, pacificator și non-violent este temelia unei fraternități universale (pe care o și propovăduiesc de altfel), fără deosebiri etnice precum cele ale lui Afraat sau Efrem care au o poziție explicit antisemită. A fi pe treapta iubirii înseamnă a fi prin excelență milostiv, asemenea lui Hristos pentru că milostivii sunt cei mai aproape, cei mai asemenea cu Hristos Cel Mult Milostiv.

Putem limpede observa parcursul ascendent al acestor trepte: muribunzii – pruncii – dreptii – desăvârșirii – milostivii.

Din punct de vedere al structurii, *Liber Graduum* are 30 de capitole care sunt ordonate asemenea unui urcuș, asemenea unei scări. Inevitabil ne gândim la opera Sfântului Ioan Scărarul (Sinaitul), *Scara Paradisului* (Κλίμαξ τοῦ παραδείσου sau *Scala Paradisi*)⁶¹, *Scara dumnezeiescului urcuș*⁶². Ambele au același număr de trepte deși nu se poate vorbi de o mai mare asemănare formală. Dacă *Scara* Sfântului Ioan este adresată îndeosebi monahilor de obște⁶³ (scrisă „la rugămintea egumenului Ioan al mănăstirii Raith, aflată la 60 de mile de mănăstirea Sinai, lângă Marea Roșie⁶⁴), *Liber Graduum*, o lucrare ce vizează latura spirituală a teologiei efremiene⁶⁵ cuprinde un spectru teologic mai larg atât pastoral duhovnicesc, cât și misionar. Au însă și multe teme comune: smerenia, sărăcia, milostenia, postul, dragostea, rugăciunea, darul lacrimilor, pocăința etc. Aceste asemănări și apropieri tematice reies și din următoarea prezentare comparativă:

CAP.	LIBER GRADUUM	SCARA PARADISULUI
1	Despre deosebirea dintre poruncile mari, pentru cei des- -ăvârșiți, și poruncile mici - pentru cei drepți	Despre lepădarea de viața deșartă și - despre retragere
2	Despre cei care doresc să fie - desăvârșiți	Despre despățimire
3	Tainele fizice și duhovnicești	Despre înstrăinare; Despre visurile - care urmează pe începători

⁶¹ C. VOICU, L. D. COLDA, *Patrologie*, III, p. 129.

⁶² Cum o numește părintele profesor Dumitru Stăniloae în Sfântul IOAN SCĂRARUL, *Scara*, trad., introd. și note de Dumitru Stăniloae, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1992, p. 41.

⁶³ Demne de reținut ar fi precizările făcute de Paul EVDOKIMOV, „A propos du monachisme”, în: *Contacts. Revue française de L'Orthodoxie*, XIIe Année, nr. 30, Paris, 2es Trimestre, 1960, pp. 67-78, dar și de Innocenzo GARGANO, *Cultura e Spiritualità nel Monachesimo Antico*, pp. 10-13, apărut în *Cultura e Spiritualità nella Tradizione Monastica*, a cura di Gregorio Penco, *Studia Anselmiana*, 103, Roma, Pontificio Ateneo S. Anselmo, 1990, pp. 9-67 cu privire la monahismul răsăritean. Cea mai completă și mai cuprinzătoare viziune despre monahismul răsăritean o aflăm la monahul aghiorit Vasilios GONDIKAKIS, „L'Expérience monastique”, în: *Contacts. Revue française de L'Orthodoxie*, XXVIIe Année, nr. 89, Paris, 1er Trimestre, 1975, pp. 100-116.

⁶⁴ Dumitru STĂNILOAE, „Introducere: Autorul și conținutul scrierii”, în: Sf. IOAN SCĂRARUL, *Scara dumnezeiescului urcuș*, vol. IX, trad., introd. și note de Dumitru Stăniloae, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1980, p. 6.

⁶⁵ S. P. BROCK, *Părinții și scriitorii sirieni de ieri și de azi*, p. 51.

4	Despre „legumele” pentru cei bolnavi (<i>Romani</i> 14, 2)	Despre fericita și pururea pomenita ascultare; Despre tâlharul pocăit; Despre Isidor. Despre Laurentie. Despre econom. Despre Avachir. Despre arhidiaconul Macedonie. Despre cuviosul Acachie. Despre Ioan Savaitul sau Antioh.
5	Despre „laptele” pentru copii (I Corinteni 3, 1-2)	Despre pocăința cea făcută cu grijă și deplin arătată, în care se vorbește și despre viața sfinților osândiți și despre închisoare
6	Despre cel ce ajunge la des- ăvârșire și continuă să crească	Despre pomenirea morții
7	Despre poruncile pentru cei drepti	Despre plânsul de – bucurie – făcă- tor
8	Despre cei ce împart toată agoniseala spre hrana săraci- lor	Despre nemâniere și blândețe
9	Despre virtute, despre dragos- tea celor drepti și despre pro- feți	Despre ținerea de minte a răului
10	Despre bunătățile ce li adaugă în lupta cu cel rău, împăr- tășind binele, despre postire și astâmpărarea patimilor tru- pești și sufletești	Despre clevetire
11	Despre ascultarea Scripturi- lor, și când Legea este citită înaintea noastră	Despre multa vorbire și despre tăcere
12	Despre taina Bisericii nevă- zute și văzute	Despre minciună
13	Despre pilda vieții celor dre- pți	Despre lenea sufletească

14	Despre cei dreți și cei des- ăvârșiți	Despre pântecelul atotlăudat și tiran
15	Despre pornirea spre căsătoria din Adam	Despre curăția și neprihănirea (casti- tatea) nestricăcioasă, agonisită de cei stricăcioși prin osteneli și sudori
16	Despre creșterea unei per- soane prin împlinirea porun- cilor mari	Despre iubirea de arginți și despre ne- agonisire
17	Despre Patimile Domnului oferite nouă ca pildă	Despre nesimțire, adică despre moar- tea sufletului înainte de moartea tru- pului
18	Despre lacrimile rugăciunii	Despre somn și despre rugăciune și despre cântarea în obște
19	Despre caracteristicile deose- bite ale drumului spre desăvâr- șire	Despre privegherea trupească și cum trebuie făcută aceasta
20	Despre greutatea pașilor de pe această cale	Despre frica lașă sau nebărbătească
21	Despre pomul lui Adam	Despre slava deșartă cea cu multe chipuri
22	Despre judecățile pe care, îm- plinindu-le, aceia nu sunt mântuiți	Despre mândria cea fără de minte (fără stăpânire)
23	Despre Satan, Faraon și copiii lui Israel	Despre gândurile negrăite ale hulei
24	Despre pocăință	Despre blândețea, simplitatea și ne- răutatea, agonisite prin sânguința în- țeleaptă și nu naturale; și despre viclenie
25	Despre glasul lui Dumnezeu și al lui Satan	Despre preainalta smerită cugetare, pierzătoarea patimilor, ce se naște în simțirea nevăzută
26	Despre Legea cea nouă pe care Domnul a statornicit-o pentru Adam	Despre osebirea gândurilor, patimilor și virtuților

27	Despre pilda tâlharului mântuit	Despre sfințita liniștire a trupului și a sufletului; despre felurile liniștirilor și despre deosebirea lor
28	Că sufletul omenesc nu este material	Despre fericita rugăciune, sfințita maică a tuturor virtuților; și despre înfățișarea văzută și gândită în vremea rugăciunii
29	Despre biruirea trupului	Despre nepătimire sau cerul pământesc și despre desăvârșirea și învierea sufletului înainte de învierea cea de obște
30	Despre poruncile credinței și dragostei la Singuratici	Despre legătura treimii virtuților, a dragostei, a nădejzii și a credinței

În capitolul al XIX-lea, „Despre caracteristicile deosebite ale drumului spre desăvârșire”, regăsim câteva din temele comune celor două urcușuri duhovnicești (*Liber Graduum/Scara Paradisului*): în ambele cazuri se vorbește despre „o cale spre cetatea Domnului nostru Iisus Hristos”⁶⁶. „Sfârșitul drumului tău este plin de desăvârșire și se deschide abia când începi să deștele-nești din tine toate păcatele tale”⁶⁷. Lupta cu păcatul, actul catharctic este o precondiție obligatorie pentru a ajunge acolo „unde Domnul nostru se face văzut față către față”⁶⁸. Vederea lui Dumnezeu, o temă de care este atât de atașat creștinismul răsăritean, este accesibilă omului călător „pe acest drum al poruncilor”⁶⁹, însă nu fără smerenie. Smerenia (Cuvântul XXV din opera Sf. Ioan Scărarul) „adâncul fără fund al puținătății noastre, care nu poate fi furat de nici un tâlhar”⁷⁰, „un har fără nume al sufletului”⁷¹, „smerenia este poarta Împărăției”⁷². Pentru autorul siriac, fără smerenie este de prisos a vorbi despre desăvârșire:

⁶⁶ *Liber Graduum*, apud S. P. BROCK, *Părinții și scriitorii sirieni de ieri și de azi*, p. 187.

⁶⁷ *Liber Graduum*, p. 188.

⁶⁸ *Liber Graduum*, p. 188.

⁶⁹ *Liber Graduum*, p. 189.

⁷⁰ Sf. IOAN Scărarul, *Scara dumnezeiescului urcuș*, p. 305.

⁷¹ Sf. IOAN Scărarul, *Scara dumnezeiescului urcuș*, p. 298.

⁷² Sf. IOAN Scărarul, *Scara dumnezeiescului urcuș*, p. 306.

„Până când nu te vei smeri asemenea unui rob înaintea tuturor oamenilor, fie ei răi sau buni, nu vei fi în stare să urci pe înălțimi (...) unde Domnul tău ți-a făgăduit că vei găsi bucurie”⁷³.

De asemenea, se precizează și o măsură: „Smerește-te mai mult decât toate celelalte ființe omenești (...) ca să ajungi la odihna cea veșnică”⁷⁴.

Așa, după cum se vede cu ușurință, cele două texte respiră același duh, precizează urcușul duhovnicesc în 30 de etape – capitole, care, pe alocuri, au teme similare pe aceeași treaptă / poziție. De exemplu, capitolele XV despre curăția trupeză în relație cu starea adamică sau în capitolele XXIX despre nepătimire și biruirea trupului există similitudini. La finalul celor două scări duhovnicești, în capitolele XXX, avem sintetizată relația dintre cele trei virtuți teologice: credința, nădejdea și dragostea. Virtuțile teologice depășesc domeniul aretologiei, ajungând exprimarea ultimă a iubirii omului pentru Dumnezeu.

Dacă *Scara* este sau nu avatarul *Cărții Treptelor*, nu putem afirma cu maximă certitudine, însă nu putem nici infirma, dată fiind asemănarea mare atât în ce privește forma, cât și în ce privește conținutul. Poate să nu fie vorba de o relație avatarială, ci de un model, prototip comun, însă acest lucru este doar o simplă presupunere care așteaptă să fie demonstrată.

Demn de reținut din acest izvor siriac timpuriu relevant pentru protomonahismul siriac este tema relației dintre „cele trei biserici”⁷⁵: Biserica văzută, Biserica din inimă și Biserica cerească. Tema este particulară tradiției creștinismului siriac. În capitolul XII⁷⁶, intitulat „Despre taina Bisericii văzute și nevăzute”, unii autori s-au grăbit să vadă o dovadă împotriva mesalianismului acestei lucrări:

„Dacă ne îndoim și disprețuim Biserica văzută⁷⁷ dimpreună cu altarul ei văzut și cu preoția sa văzută și Taina Sfântului Botez prin care dobândim iertare, atunci trupurile noastre nu se vor face cu adevărat temple, nici inimile noastre nu vor fi altare sau izvoare de laudă. Nici nu ni se va descoperi acea Biserică din înălțime cu altarul ei, lumina și preoția ei, unde sunt adunați

⁷³ S. P. BROCK, *Părinții și scriitorii sirieni de ieri și de azi*, p. 189.

⁷⁴ S. P. BROCK, *Părinții și scriitorii sirieni de ieri și de azi*, p. 190.

⁷⁵ S. P. BROCK, *Părinții și scriitorii sirieni de ieri și de azi*, p. 185.

⁷⁶ Singurul capitol tradus integral în limba română. Traducerea îi aparține părintelui Ioan I. Ică jr. în Alexander GOLITZIN, *Mistagogia*, Editura Deisis, Sibiu, 1998, pp. 160-164.

⁷⁷ Subl. Editura.

toți sfinții cei curați cu inima, care sălășluiesc în slava sa, exaltând în lumina ei, văzând că nu disprețuiesc această binecuvântată soră, care zilnic naște și aduce pe lume copii frumoși, pe care îi trimite mai apoi spre mareața Biserică de sus⁷⁸.

Biserica văzută, Biserica din inimă și Biserica cerească se află într-o dinamică ascendentă, potențându-se una pe cealaltă. Caracterul antimesalian se citește ușor din importanța acordată Bisericii văzute, preoției sacramentale, altarului, Sfântului Botez, fiind „mama tuturor celor botezați”⁷⁹, iar „Fața Domnului a strălucit peste dânsa și a luminat-o pe ea”⁸⁰. Biserica din inimă se referă la acea preoție a inimii despre care vorbește și Sfântul Afraat Persul⁸¹. „Inima lucrează ca preot pentru cele dinlăuntru”⁸² zice *Liber Graduum*, deschizând poarta de intrare în Biserica cerească „pentru că într-ânsa toți sfinții ajung să fie pe deplin desăvârșiți”⁸³.

Cartea Treptelor (Liber Graduum) poartă amprenta vădită a spiritualității siriace timpurii. Aliaj de asceză aspră, spirit misionar, pietate hristologică și vigoare pnevmatică⁸⁴ posibilul avatar al *Scării* Sfântului Ioan Sinaitul abordează teme teologice, de spiritualitate și de relevanță socială a creștinismului în sens larg, care sunt provocările dintotdeauna ale Bisericii lui Hristos. Eșențializând, *Cartea Treptelor* poate fi sintetizată prin formularea condițional-optativă de la începutul capitolului IX: „Dacă dorești să ajungi un ihidaya⁸⁵ și ești nerăbdător să alergi spre cetatea Domnului nostru Iisus, împrumută-mi ochii minții tale⁸⁶ și-ți voi arăta cum să ajungi la cetatea Împăratului nostru pe calea cea mai dreaptă”⁸⁷.

⁷⁸ S. P. BROCK, *Părinții și scriitorii sirieni de ieri și de azi*, p. 185.

⁷⁹ S. P. BROCK, *Părinții și scriitorii sirieni de ieri și de azi*, p. 186.

⁸⁰ S. P. BROCK, *Părinții și scriitorii sirieni de ieri și de azi*, p. 186.

⁸¹ AFRAAT Persanul, *Îndrumări duhovnicești*, col. *Comorile pustiei*, îngrijită de Ignatie Monahul, trad. și prez. de Mihail Gh. Milea, Editura Anastasia, București, 1998, pp. 88, 100, 102, 109, 111 etc.

⁸² AFRAAT Persanul, *Îndrumări duhovnicești*, p. 186.

⁸³ AFRAAT Persanul, *Îndrumări duhovnicești*, p. 187.

⁸⁴ V. DESPREZ, *Le monachisme primitif*, XII/III, 3, p. 499.

⁸⁵ *Ihidaya* este termenul siriace consacrat care traduce imperfect μοναχός-ul elin. Trebuie precizat că termenul siriace comportă un sens mult mai larg asimilând și μόνοχ-ul și μονογενέτ-ul. Suficient de relevant ar fi, poate, să menționăm faptul că *Hristos Însuși* este numit în tradiția siriacă *Marele Ihidaya*. Lev GILLET, „Note sur le mot «moine»”, în: *Contacts. Revue française de L'Orthodoxie*, XIIe Année, nr. 30, Paris, 2er Trimestre, 1960, pp. 79-80, face, poate, cea mai completă analiză teologică și filologică a cuvântului *moine(monah)*.

⁸⁶ Vezi Pilde 23, 26: „Dă-mi, fiule, mie inima ta, și ochii tăi să simtă plăcere pentru căile mele”.

3. Teologia experienței în Corpusul Pseudo-Macarian

Multă vreme considerate ale Sfântului Macarie Egipteanul, cele 50 de omilii duhovnicești reprezintă un corpus despre care patrologii occidentali au afirmat că aparține spațiului siro-occidental dintre Mesopotamia, Capadocia și Armenia. Autorul lor nu este un eretic mesalian, ci chiar un critic al mesalianismului, iar confuzia în privința numelui său se datorează asimilării Sfântului Macarie cu un fericit bătrân fără nume. În spațiul românesc, cea mai convingătoare demonstrație a paternității siriace a Corpusului Macarian a realizat-o Cătălin Pălimaru în *Teologia Experienței în Corpusul Macarian*, teza sa de doctorat. În opinia sa, autorul cel mai probabil este „un fericit Simeon”⁸⁸.

Experiența trebuie înțeleasă în perspectiva eclesială. Temeiul acestei prime definiri este însăși înțelegerea Bisericii ca Trup al lui Hristos, ale cărei mădulare suntem. Experiența angajează raportarea duhovnicească la comunitate, dar presupune și o participare activă la actele sfințitoare săvârșite în Biserică. Experiența nu este străină de cultul divin, de rugăciunea Bisericii. Experiența personală se împlinește doar în spațiul eclesial, deși acest lucru nu a fost întotdeauna acceptat de către monahii care aveau o înțelegere unilaterală a Bisericii, mai ales în tradiția siriacă.

4. Concluzii

Istoria bisericească a înregistrat de-a lungul ei, cazurile unor asceți preocupați de desăvârșirea lăuntrică, de trăirea pleneră în plan individual, subiectiv, a relației cu Dumnezeu, dar repudiind aspectul instituțional și sacramental al Bisericii. Uneori aceștia s-au aflat chiar în tensiune cu autoritățile eclesiastice. De pildă mesalienii au pus accentul unilateral pe experiență, pe simțirea harului, cumulat cu o înțelegere rudimentară a acesteia, coborâtă în registru trupesc, senzorial. Această viziune s-a propagat în timp, până în Evul Mediu.

Caracterul eclesial al experienței spirituale este complementar aspectului personal sau subiectiv. Deși personală sau individuală, experiența nu este individualistă, închisă în sine și izolată de raportul cu ceilalți, cu Biserica, în ultimă instanță. Relația cu Dumnezeu se adâncește în plan lăuntric, printr-o explorare tot mai profundă a sinelui, prin descoperirea vastului univers al

⁸⁷ S. P. BROCK, *Părinții și scriitorii sirieni de ieri și de azi*, p. 187.

⁸⁸ C. PĂLIMARU, *Teologia experienței*, pp. 25-26.

interiorității. De altfel, caracterul obiectiv al istoriei mântuirii, realizată, împlinită în Hristos, e corelativ celui subiectiv. Slava lui Dumnezeu descoperită voalat sau parțial în Vechiul Testament și deplin în Noul Testament în Persoana lui Hristos, e cunoscută acum ca experiență interioară. Aceasta are un caracter mistic⁸⁹, tainic și este ascunsă în general tuturor privirilor.

În viață spirituală, experiența are un caracter progresiv: asceza⁹⁰ țintește, treptat, mai întâi spiritualizarea trupului, dislocarea lui din logica repetitivă a păcatului, pentru ca apoi sufletul să ducă o existență pe deplin pneumatică. Agentul ei principal îl reprezintă Sfântul Duh, iar tot ceea ce trăiește și lucrează omul nu este decât rezultatul unui proces de sfințire. În toate etapele acestui urcuș, omul este însoțit de Sfântul Duh. Această însoțire este una dinamică, dialogică. Experiența răului care se traduce în limbaj ascetic prin înșelare, cădere, rătăcire etc, asumată duhovnicește prin pocăință, îl poate propulsa pe om pe calea ascensiunii spirituale. Pentru maturizarea lui și în vederea statornicirii lui în virtute, omul face alternativ experiența răului și binelui. Este aici o pedagogie a lui Dumnezeu. Alternanța experienței este menită să exerseze libertatea omului. Gustul amar al căderii, experiența dureroasă a păcatului au un rost: pentru ca omul să fie încercat și experimentat și ca să se arate libera lui voință. În plus, ele sunt un antidot împotriva neglijenței sufletului, pentru a-l educa și a-l cizela. În acest moment se poate vorbi de nevoia de povățuitor încercat. Paternitatea și îndrumarea duhovnicească⁹¹ afirmă în subsidiar însuși modul monahal de înțelegere a antropologiei. Propriu-zis, experiența spirituală se dobândește prin exemplu viu, prin exercitarea paternității duhovnicești, prin cuvintele de foc ale Scripturii și ale Părinților. Momentele marilor întâlniri dintre suflet și Dumnezeu sunt foarte rare și pasagere în viața oamenilor. În multe din viețile sfinților acestea sunt realități obișnuite, un firesc statornic. În acest caz, omul trăiește integral această experiență prin Hristos în Duhul Sfânt. Această experiență a harului a fost un lucru extrem de căutat și dorit în societatea bizantină (chiar și laică) a secolelor XIII-XIV⁹².

⁸⁹ Acest lucru este specific Sfântului Simeon Noul Teolog, de pildă.

⁹⁰ Despre *Asceza după Hristos*, vezi Ierotei VLAHOS, Mitropolit de Nafpaktos, *Monahismul ortodox ca viață profetică, apostolică și martirică*, trad. de Monahul Calist, Editura Mitropoliei Olteniei, Craiova, 2005, p. 232.

⁹¹ Vezi Irénée HAUSHER, *Paternitatea și îndrumarea duhovnicească în Răsăritul creștin*, pref. de Kallistos al Diokleei, posfață de Tomáš Špidlík, trad. de Mihai Vladimirescu, Editura Deisis, Sibiu, 1999.

⁹² Tudor TEOTEOL, „Isihasmul și criza conștiinței bizantine în secolul al XIV-lea” în: *Studii Teologice*, București, nr. 3/2007, pp. 5-58.

DOUĂ SIGILII ȘCOLARE: SIGILIUL INSTITUTULUI REGAL AL ȘCOLII PREPARANDIALE ROMÂNE ȘI SIGILIUL INSTITUTULUI PEDAGOGIC TEOLOGIC GRECO- ORIENTAL ROMÂN DIN ARAD

Dr. Augustin MUREȘAN

Complexul Muzeal Arad

Dr. Maria Alexandra PANTEA

Universitatea de Vest „Vasile Goldiș”, Arad

Abstract

The authors present two Arad school seals: the seal of the Royal Institute of the Romanian Preparatory School from 1841 and the seal of the Greco-Oriental Romanian Theological Pedagogical Institute in Arad. Both the Arad Preparandia, established in 1812, and the Theological Institute, appeared in 1822, had an important role in the enlightenment of Romanians and the formation of a national elite in Banat and Crisana. Identifying some seals and studying them brings new information about the history of these schools. The entire composition of the emblems of these two sigilographic sources refers to the studious youth from the two educational institutions in Arad.

Keywords

Arad, Preparandia, Theological Institute, seal, emblem.

1. Preliminarii

Aniversarea în anul 2022 a 200 de ani de la înființarea învățământului teologic arădean ca școală superioară de teologie ortodoxă pentru acea vreme, ne prilejuiește ocazia de a prezenta două sigilii școlare. Ele sunt mărturii sigilare aparținând Școlii Normale (Preparandiei) din Arad înființată în 3/15 noiembrie 1812 și Institutului Teologic născut în 1 noiembrie 1822¹. Încă din momentul înfi-

¹ În legătură cu istoria Preparandiei (Școlii normale) greco-ortodoxe română și a Institutul Pedagogic Teologic Român din Arad, vezi: Dr. Teodor BOTIȘ, Dr. Avram SĂDEAN, *Cei dintâi ani din trecutul și viața Preparandiei (Școlii normale) gr.-or. române din Arad*, Arad, 1912; Teodor BOTIȘ, *Istoria Școlii normale (Preparandiei) și a Institutului teologic ortodox român din Arad*, Editura Consistoriului, Arad, 1922; Iosif MOLDOVAN, *Din viața școlilor românești, 120 de ani de la întemeierea Preparandiei din Arad*, Arad, 1932; Vasile POPEANGĂ, Eduard I. GĂVĂNESCU, Victor ȚĂRCOVNICU, *Preparandia din Arad*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1964; Vasile POPEANGĂ, *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului (1721-1821)*, Arad, 1974; Vasile POPEANGĂ, *Școala românească din părțile Aradului între 1867-1918*, Arad, 1976; Vasile POPEANGĂ, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea (1821-1867)*, Arad, 1979; I. D. SUCIU, R. CONSTANTINESCU, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1980, pp. 528-529; Anton ILICA, *Școala Normală din Arad*, Arad, 1998; Anton ILICA, *Istoricul Preparandiei din Arad de la Școala regească preparandială gr. neunită a națiunii române la Liceul Pedagogic „Dimitrie Țichindeal” Arad*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2012; Doru BOGDAN, Liviu MĂRGHITAN, „Țichindeal-gură de aur”, Editura „Viața arădeană”, Arad, 2000; Vasile POPEANGĂ, „Înființarea Preparandiei din Arad în context pedagogic-cultural european”, în *Ziridava*, XXV/1, 2010, pp. 149-163; Vasile POPEANGĂ, *Studii despre Preparandia din Arad*, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2011; Doru BOGDAN, *Preparandia din Arad în conștiința cultural-istorică a epocii sale (1812-2012)*, Editura Nigredo, Arad, 2012; Anton ILICA, *Istoricul Preparandiei din Arad 1812-2012*, Cluj-Napoca, 2012; Maria Alexandra PANTEA, „Centenarul Preparandiei arădene expresia solidarității naționale”, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coordonatori), *Administrație românească arădeană Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. V, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2012, pp. 220-232; Felicia Aneta OARCEA, *Școală și societate în Comitatul Arad (1867-1918)*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2012; Pr. Dr. Pavel VESA, *Învățământul Teologic de la Arad (1822-1948)*, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Deva, 2013; Pr. Prof. Univ. Dr. Cristinel IOJA, Lect. Univ. dr. Marcel TANG, *Învățământul teologic ortodox din Arad. Itinerar. Forme. Perspective*, Editura Arhiepiscopiei Aradului, Arad, 2016; Pr. Prof. univ. dr. Ioan TULCAN, „Contextul cultural, bisericesc și misionar al înființării Școlii Teologice din Arad (1822) și relevanța acesteia pentru Teologia arădeană de astăzi”, în *Studia Theologica et Historica Aradensia*, An II, nr. 2, 2020, pp. 101-112 ș. a.

înțării Școlii Normale (Preparandiei) aceasta a avut un rol important în luminarea poporului, prin formarea unor învățători calificați care au activat în satele românești, răspândind cultura și contribuind la emanciparea românilor și la formarea unei elite naționale.

Înființarea Institutului Teologic Ortodox Român și continuarea relațiilor de colaborare cu Institutul Pedagogic a dus la creșterea prestigiului celor două instituții școlare, iar interesele comune au determinat fuziunea lor, în 1876, sub numele de Institutul Pedagogic Teologic Ortodox Român din Arad. Preparandia, în cadrul acestei noi instituții nu a dispărut, ea a rămas de sine stătătoare, la fel și Institutul Teologic. Noua instituție înființată în 1876, prin unirea celor două școli s-a definit și prin faptul că au avut un singur director și un singur corp profesoral.

Prin prodigioasa lor activitate, cele două institute cu autoritate educativă și de intelectualitate au polarizat în jurul lor spiritul iluminist și mișcarea ortodoxă de emancipare națională, culturală, didactică și bisericească. Institutul Pedagogic-Teologic rămâne astfel până în 1927, deși din anul 1919 denumirea Preparandiei se schimbă în Școala Normală.

Dacă Preparandia (1812) pregătea învățătorii care vor merge în satele românești și vor educa nația română în limba și spiritul românesc, absolvenții Institutului Teologic vor cârmui duhovnicește parohiile românești din ținuturile vestice și vor menține trează conștiința religioasă, morală și națională a românilor². Din anul 1927 Institutul Teologic devine Academie, formă de învățământ desființată de regimul comunist în 1948³.

Cercetarea diferitelor izvoare documentare privind Preparandia din Arad și Institutul Pedagogic Teologic Român din Arad a dus la identificarea unor sigilii⁴ folosite de către aceste două instituții școlare românești.

² Protos. Lect. Univ. Dr. Nicolae M. TANG, „Cuvânt înainte” la lucrarea *Chipuri de absolvenți ai Institutului și Academiei Teologice din Arad*, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2022, p. 7.

³ Pr. Prof. Univ. Dr. Cristinel IOJA, „Prefață” la lucrarea *Chipuri de absolvenți ai Institutului și Academiei Teologice din Arad*, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2022, p. 5.

⁴ Sigiliu = amprenta rămasă pe suportul documentului (în ceară, hârtie, soluție de aur, tuș sau fum) în urma aplicării matricei sigilare ce poartă o emblemă și un text menit a individualiza posesorul. (*Dicționar al științelor speciale ale istoriei. Arhivistică, cronologie, diplomatică, genealogie, heraldică, paleografie, sigilografie*, coordonator: Ionel GAL, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 213).

2. Două sigilii școlare

În rândurile de mai jos, prezentăm în ordine cronologică două vestigii sigilare⁵ ale celor două instituții de învățământ, adică sigiliul Institutului Regal al Școlii Preparandiale Române și sigiliul Institutului Pedagogic Teologic Greco-Oriental Român din Arad.

3. Descrierea sigiliilor

3.1. Sigiliul Institutului Regal al Școlii Preparandiale Române din Arad

Sigiliul este oval-vertical (~40 mm x 35 mm), aplicat în ceară roșie produs de pe un act din 1866 noiembrie 4⁶.

În câmpul sigilar (fig. 1) pe o terasă⁷, figura unui personaj cu aripi de înger, stând în picioare, orientat spre dreapta, privind spre stânga, purtând haine scurte, ținând în mâna dreaptă o diplomă de absolvire, iar în stânga o cheie. Personajul menționat este înfățișat într-o manieră asemănătoare zeităților antice. Deasupra acestuia, un ochi înconjurat de raze, de diferite mărimi. De o parte a personajului o ramură de măslin cu frunze și fructe, iar de alta o ramură de stejar cu frunze și cu ghinde, ambele ramificații ieșind din terasă.

În exergă⁸, între un oval spicat în interior și altul perlat în exterior s-a scris legenda⁹ cu litere majuscule în limba latină: **SIGILLUM REGII INSTITUTI SCHOLARUM PRAEPARANDORUM VALACHICI 1841** (SIGILIUL INSTITUTULUI REGAL AL ȘCOLII PREPARANDIALE RO-

⁵ Vestigii sigilare = termen ce definește generic totalitatea izvoarelor sigilare, adică a matricelor sigilare și a impresiunilor acestora, inclusiv a fragmentelor și resturilor de sigilii, existente pe documente importante, pentru efectuarea cercetărilor sigilografice, sinonim *vestigii sfragistice* (*Dicționar al științelor speciale ale istoriei*, p. 236).

⁶ Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale (prescurtat SJAAN), *Fond Colecția Crișan Ștefan-Preparandia (1819-1830)*. Extrase din protocoalele botezațiilor și certificate școlare eliberate pe seama elevilor Școlii Naționale Române „Preparandiale” din Arad. *Avis* sub N. 145. „De la Preparandia românească greco-resariteană din Aradu”. Text. În partea de jos a textului: *Datu in Aradu in 4 noemv. 1866 st. n.. Sigiliul aplicat în ceară roșie. Direcțiunea pedagogică*, fila 45.

⁷ Terasă = solul cu neregularitățile lui; *Dicționar al științelor speciale ale istoriei*, p. 229.

⁸ Exergă = spațiul de la marginea câmpului sigilar, de obicei cuprins între două sau mai multe cercuri (ce pot fi liniare, șnurate, prelate etc), în care se gravează textul legendei; *Dicționar al științelor speciale ale istoriei*, p. 111.

⁹ Legenda = textul scris, de obicei la marginea spațiului sigilar, circular de la dreapta spre stânga, indicând numele și atributele posesorului; *Dicționar al științelor speciale ale istoriei*, p. 153.

MÂNE 1841)¹⁰. Anul 1841¹¹ este data confecționării tiparului de sigiliu¹². Acest sigiliu a fost imprimat în tuș albastru și pe un document din 31 ianuarie 1883¹³ (fig. 2).

Se pare că această școală ar fi avut un sigiliu mai vechi, care ne este necunoscut. Dacă ținem seama că Preparandia s-a înființat în anul 1812, iar Deputăția care administra fondurile școlare naționale de l. g. n. u.¹⁴, folosea sigiliu din anul 1815¹⁵, pentru introducerea în folosință a sigiliului din 1841, această dată ni se pare destul de târzie. Totuși, acest lucru a fost posibil probabil datorită faptului că această școală și-a schimbat denumirea de mai multe ori de-a lungul anilor¹⁶. După opinia noastră este imposibil ca o instituție școlară cum era Preparandia din Arad, implicată frecvent în activitățile

¹⁰ Acest sigiliu este menționat de presă și de cercetători, dar fără a fi datat și descris amănunțit. În acest sens, în Discursul festiv rostit de Roman Ciorogariu la sărbătorirea centenarului școlii în 3/16 noiembrie 1912, acesta arăta: „Pe peceteile vechi ale institutului aflăm inscripția „*Sigillum Regii Instituti scholarum praeparandorum Valachici*”, [Redacția], „Aniversarea centenarului Preparandiei române din Arad, Discursul P. C. Sale păr. Protosinzel Roman Ciorogariu”, în *Biserica și Școala*, Arad, Anul XXXVI, nr. 45 din 4/17 noiembrie 1912, p. 2 și același discurs în *Românul*, Arad, Anul II, nr. 244 din 4/17 noiembrie 1912, p. 2; vezi și Doru BOGDAN, *Preparandia din Arad în conștiința cultural-istorică a epocii sale*, p. 401 (Anexe).

¹¹ În acel an (1841), pentru denumirea școlii se mai folosea și: *Școala Preparandă Pedagogicească Națională*, conform Constantin DIACONOVICI LOGA, *Epistolariul Românesc*, Buda, 1841, p. 380.

¹² Acest lucru atestă faptul că acest sigiliu a fost folosit și după fuziunea din 1876 dintre Institutul Pedagogic cu Institutul Teologic Ortodox Român din Arad.

¹³ SJAAN, *Fond Episcopia Ortodoxă Română a Aradului - Acte școlare*, dosar 124-IV-1883.

¹⁴ Despre Deputăția care administra fondurile școlărilor naționale de l. g. n. u., vezi lucrarea lui Petru MALLER CÂMPEANU, *Simbolul Plinelor de bucurie simțiri, carele, Tinerimea academică Română din Pesta [...]. Acelui cu învățată dorire spre cultura Neamului Românesc cuprins; precum și la mărita Deputație, carea administreză Fundusurile Shoalelor Nationale de l. g. n. u. alesului Condeputat [...] ș. a. Prea Strălucitului și prea Sfințitului D. Nestor Ioanovici, din mila lui Dumnezeu în Eparhia Aradană cu vrednicie alesului d. l. g. n. u. Episcop; precum și în Luminaatul Comitat al Aradului asessor și a. cu ocazia așezării Sale în scaunul Episcopesc din inimă firească și umilită, îl întinde*. În Buda, 1829. Cu tiparul Crăescii Universitate din Pesta, precum și studiul lui Vasile POPEANGĂ, „Înființarea Preparandiei din Arad în context pedagogic-cultural”, în *Ziridava*, XXVI/1, 2010, pp. 152-154.

¹⁵ SJAAN, *Fond Primăria Municipiului Arad*, dosar 13/1816. Sigiliul Deputăției care administra fondurile școlare naționale de l. g. n. u., oval-vertical aplicat în ceară roșie și uneori timbrat mobil (cu foită de hârtie albă), ce a validat unele acte școlare are legenda în limba latină cu litere majuscule: SIG. DEPUTATIONIS. FUND. SCHOLAR: G. N. U. R. NATION: GENER: PRAEP: PART: ADMIN: 1815.

¹⁶ Pentru detalii privind denumirile școlii de-a lungul a 200 de ani, vezi la Doru BOGDAN, *Preparandia din Arad în conștiința cultural-istorică a epocii sale* (Anexe), pp. 401-405.

specifice curente, să nu fi avut, în perioada dintre anii 1812-1841, un tipar sigilar cu care să-și autentifice actele emise.

3.2. Sigiliul Institutului Pedagogic Teologic Greco-Oriental Român

Sigiliul este de asemenea oval-vertical (30 mm x 37 mm). Amprenta sigilară¹⁷ imprimată în tuș albastru a fost reprodusă de pe un act din 8/21 mai 1908¹⁸.

În emblemă (fig. 3) sunt reprezentate aceleași elemente ca în cazul primului sigiliu, dar cu unele mici deosebiri. Astfel, personajul cu aripi de înger, deși este înfățișat înalt, nu este așa de artistic redat ca și în emblema primului sigiliu. Aripile de înger nu sunt destul de clar reprezentate și nici mâinile care țin atributele personajului: cheia și diploma. Cheia este bine redată, în schimb diploma pare a fi o carte. Ochiul înconjurat de raze aproape nu se distinge. De asemenea cele două ramuri sunt mult estompate. Toate aceste mici deosebiri au ca și cauză calitatea suportului grafic al documentului și substanța prea diluată folosită la sigilare.

În exergă, între două ovale liniare, s-a scris legenda cu litere majuscule în limba română: † **INSTITUTUL PEDAG[OGIC].TEOL[OGIC].GR[ECO]. - ORIENTAL ROMÂN DIN ARAD.** Începutul și sfârșitul legendei sunt marcate de o cruce (*invocația simbolică*¹⁹ - invocatio symbolica). Acest sigiliu nu este datat. El a fost introdus în folosință după fuziunea dintre Institutul Pedagogic și cel Teologic în 1876. Cercetarea tuturor documentelor păstrate pe care s-a conservat acest sigiliu, ar putea facilita datarea lui aproximativă sau stabilirea perioadei de folosire. După mărime, aceste două vestigii sigilare prezentate mai sus sunt sigilii mijlocii (3-4,5 cm)²⁰.

Pe baza asemănărilor stilistice și compoziționale din emblema sigiliului Deputăției care administra fondurile școlare, datat 1815, a sigiliului Institu-

¹⁷ Amprentă sigilară = urma rămasă pe suportul unui act (hârtie, pergament etc.) în ceară, cocă, tuș, soluție de aur sau fum, prin aplicarea matricei sigilare, sinonim *impresiune sigilară*; *Dicționar al științelor speciale ale istoriei*, p. 23.

¹⁸ SJAAN, *Fond Episcopia Ortodoxă Română a Aradului - Acte școlare*, dosar 220-IV-1904, f. 300.

¹⁹ Invocația simbolică = este constituită, de regulă, dintr-o cruce și este plasată la începutul textului legendei sigilare, sinonim *cruce-ajută*; *Dicționar al științelor speciale ale istoriei*, p. 143.

²⁰ Vestigiile sigilare se împart, după mărime, în: sigilii mari cu diametrul 4,6-13 cm, mijlocii cu diametrul între 3-3,5 cm, mici cu diametrul 2,1-3cm și inelare cu diametrul între 1-2 cm (Maria DOGARU, *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric. Album sigilografic*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 12).

tului Regal al Școlii Preparandiale Române, datat 1841, a sigiliului Institutului Pedagogic Teologic Greco-Oriental Român din Arad și a aversului medaliei emisă în 1912 cu prilejul aniversării centenarului Preparandiei arădene²¹, confecționarea primului tipar sigilar al Preparandiei din Arad, pe care încă nu îl cunoaștem, ar fi avut loc, cel mai probabil, între anii 1812-1815, dar fără a putea fi determinat un an precis. Până la identificarea celui mai vechi sigiliu al Preparandiei din Arad rămâne totuși să considerăm sigiliul din 1841 drept cel mai vechi sigiliu cunoscut până în prezent. Importanța și rolul acestei instituții școlare ne face să stăruim în căutarea documentelor, cu speranța că acestea conservă sigiliul folosit anterior anului 1841²².

4. Semnificația celor două sigilii

Întreaga compoziție din embleme face aluzie la tineretul studios. Interesantă este reprezentarea în emblema celor două sigilii a personajului cu aripi de înger²³. Îngerul²⁴ semnifică aici pavăza școlarilor, prezent în rugăciunile lor, seară de seară, este păzitorul acestora, dorința spre a-i ajuta să devină oameni onești, drepecți, de nădejde și să învingă toate greutățile vieții.

²¹ Augustin MUREȘAN, „Medalia comemorativă «Centenarul Preparandiei» din Arad 1912”, în *Școală, cultură, națiune*, volum dedicat Profesorului Univ. Dr. Emerit Vasile Popeangă (coordonator Prof. Doru Bogdan), Editura Nigredo, Arad, 2010, pp. 263-267.

²² Un act cu sigiliu aplicat în ceară roșie având emblema prezentată mai sus, a fost expus într-o vitrină la Muzeul Preparandiei din Arad la inaugurarea acestuia (noiembrie 2012), deschis cu prilejul aniversării a 200 de ani de la înființarea Preparandiei. Căutându-l recent, nu a mai fost regăsit în expoziție.

²³ Personajul face trimitere probabil la zeul roman Ianus. Despre el se spune că este și deținătorul cheilor. Aici nu este vorba de chei în sensul material al cuvântului, ci de cheia științei. Cheile lui Ianus deschid ușile. Cu un toiag în mâna dreaptă și o cheie în mâna stângă, el păzește toate porțile și stăpânește toate drumurile. Pentru detalii, vezi Victor KERNBACH, *Dicționar de mitologie generală*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 238; Jean CHEVALIER, Alain GHEERBRANT (coordonatori), *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, Editura Polirom, Iași, 2009, p. 228 și *Ianuarie-luna-lui-Ianus-inceputul-cel-bun*, de pe <https://www.romania-actualitati.ro/documentare/ianuarie-luna-lui-ianus-inceputul-cel-bun-id21902.html> (accesat: 01. 12. 2022).

²⁴ Îngerii sunt înfățișați cu chip de copil, semnificând nevinovăția și puritatea, sau ca tineri, subliniindu-se prin aceasta că nu sunt supuși eroziunii timpului, implacabil pentru alte ființe, și nu îmbătrânesc niciodată [...]. Din punct de vedere uman, ei simbolizează aspirațiile spre perfecțiune, elanurile ascensionale, sufletul pur. (Ivan EVSEEV, *Dicționar de simboluri*, București, Editura Vox, 2007, p. 206); Jean CHEVALIER, Alain GHEERBRANT, *Dicționar de simboluri*, p. 228.

*Cheia*²⁵ este obiectul cu care se deschide intrările, calea spre inițiere, cunoaștere, dezlegarea soluției ce permite accesul spre succes. Cheia este simbolul misterului care trebuie pătruns, al enigmei care se cere rezolvată, al acțiunii dificile care urmează să fie întreprinsă, pe scurt, al etapelor care duc la iluminare și dezvoltare²⁶.

Diploma este rezultatul obținut ca urmare a învățării în școală, iar cu ea ai multe avantaje de a te descurca în viață, de a-ți alege o profesie, de unde și proverbul „ai carte, ai parte”. *Ochiul cu raze* reprezentat aici este un alt important simbol al religiei creștine²⁷.

Prezența ramurii de *măslin*²⁸ și a ramurii de *stejar*²⁹, ca elemente simbolice din emblema celor două sigilii constituie o aluzie la succesul, recompensa și trăinicia în timp a învățaturii din școală.

5. În loc de concluzii

Informațiile cuprinse de aceste două izvoare sigilografice, oglindesc simbolic puterea de expresivitate a mesajului transmis, iar textul legendei fiecărui sigiliu ne prezintă denumirea exactă a școlii la acea dată. Din punct de vedere al conținutului legendelor, fiecare sigiliu prezentat indică, în mod explicit, denumirea instituției școlare respective. Legenda primului sigiliu cuprinde *apelativul sigilar* (SIGILLUM), posesorul, caracterul³⁰, calitatea juridică (REGII

²⁵ Pentru detalii privind semnificațiile cheii, vezi Ivan EVSEEV, *Dicționar de simboluri*, p. 81 și Jean CHEVALIER, Alain GHEERBRANT, *Dicționar de simboluri*, pp. 228-229.

²⁶ Jean CHEVALIER, Alain GHEERBRANT, *Dicționar de simboluri*, p. 229.

²⁷ Ochiul ca organ al cunoașterii supreme, al luminii și al științei divine este prezent și în simbolica și imagistica religiei creștine, unde apare „Ochiul Domnului”, încadrat într-un triunghi (semnul Sf. Treimi) sau aureolat de raze solare (Ivan EVSEEV, *Dicționar de simboluri*, p. 293). Ochiul unic, fără pleoape, este de altminteri simbolul Esenței și al Cunoașterii divine. Înscriș într-un triunghi, este un simbol deopotrivă masonic și creștin (Jean CHEVALIER, Alain GHEERBRANT, *Dicționar de simboluri*, p. 638). Despre tema acestui simbol din punct de vedere religios, mai precis din perspectiva teologică a cultului creștin-ortodox și a tradițiilor dogmatice bizantine, vezi și Ieromonah Mihail GHEAȚĂU, *Ochiul lui Dumnezeu o istorie vizuală a unor simboluri*, Editura Doxologia, 2020.

²⁸ Măslin = simbolizează pacea, fecunditatea, purificarea, puterea, victoria, gloria, răsplata și recompensa, vezi Ivan EVSEEV, *Dicționar de simboluri*, p. 252 și Jean CHEVALIER, Alain GHEERBRANT, *Dicționar de simboluri*, pp. 575-576.

²⁹ Stejar = simbolul forței și a puterii. Pentru alte detalii, vezi Ivan EVSEEV, *Dicționar de simboluri*, pp. 394-396 și Jean CHEVALIER, Alain GHEERBRANT, *Dicționar de simboluri*, pp. 865-866.

³⁰ De caracterul regesc n-a fost însă legat și beneficiul regal, ci susținerea ei a fost lăsată în grija „națiunii”, [Redacția], „Aniversarea centenarului Preparandiei române din Arad”, în *Românul*, Arad, Anul II, nr. 244 din 4/17 noiembrie 1912, p. 2

INSTITUTI SCHOLARUM PRAEPARANDORUM VALACHICI) și anul confecționării tiparului sigilar (1841). Legenda celui de-al doilea sigiliu nu conține apelativul sigilar, dar începe cu *invocația simbolică* și include apartenența (INSTITUTUL PEDAGOGIC), doctrina religioasă (TEOLOGIC), confesionalitatea (GRECO-ORIENTAL) și se încheie cu denumirea localității (ARAD) în care instituția respectivă își desfășura activitatea.

Cele două vestigii sigilare școlare arădene prezentate mai sus transmit într-un fel aparte acea emotivitate ce leagă generațiile, trezește interesul pentru interpretarea corectă a reprezentării din emblemă și reține atenția prin simbolurile reprezentate.

Fig. 1. Sigiliul Institutului Regal al Școlii Preparandiale Române, (1841)

Fig. 2. Sigiliul Institutului Regal al Școlii Preparandiale Române, (1841)

Fig. 3. Sigiliul Institutului Pedagogic Teologic Gr.-Oriental Român din Arad

CONFRUNTĂRI CONFESIONALE ÎN SUD-VESTUL TRANSILVANIEI LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

Pr. Prof. Univ. Dr. Florin DOBREI

Facultatea de Teologie Ortodoxă „Ilarion V. Felea”, Arad

Abstract

The middle of the 18th century corresponded, in Transylvania, to the outbreak of extensive confessional tensions, unfolding against the background of an uninterrupted mobility of intra-Carpathian Romanian villages (in part, directed by external factors) from Orthodoxy to union with the Church of Rome and vice versa. The spark for the escalation of these conflicts was the uncompromising speech against the union of the Aromanian hermit Visarion Sarai, who arrived in southern Transylvania in 1744, with the agreement of the Serbian Orthodox Metropolitanate of Sremski Karlovci. In his wake was a world of the Romanian village thrown into a veritable fratricidal civil war, caused by the non-acceptance, on one side and the other, of the confessional alterity of one's fellow man. The conflicts – violent and diversified – stretched over several decades, the immediate effects of the issuance of the well-known Josephine tolerance edict from 1781 and its subsequent rescripts demonstrating as such, once more, both the complexity and the intractability of the problem.

Keywords

Transylvania, Hunedoara, Orthodoxy, union with the Church of Rome, religious clashes.

Respingerea turcilor de sub zidurile Vienei în anul 1683, urmată de victoriile succesive ale Casei de Habsburg împotriva contingentelor militare ale Înaltei Porți, a deschis austriecilor drumul spre Transilvania, Principat autonom aflat, din 1541, sub suzeranitate otomană. Perfectată formal prin pacea de la Carloviț (Sremski Karlovci, Serbia), din anul 1699¹, translația pârghiilor puterii către noile autorități a întâmpinat însă mari dificultăți, „stările” transilvănene, majoritar calvine, nefiind dispuse să renunțe atât de ușor la privilegiile anterioare. În aceste circumstanțe, singura soluție pentru schimbarea raportului politic existent rămânea spori- rirea numărului catolicilor din Ardeal; iar aceasta se putea realiza doar prin unirea cu Roma a populației românești majoritare². Istoriografia iezuită (ur- mată de cea greco-catolică) susține că, la nivelul anilor 1697-1698, acțiunea călugărilor misionari latini între români a fost încununată de succes, la 7 octombrie 1698, în cadrul unui sobor bisericesc, la care au participat 38 de protopopi ardeleni, semnându-se, în acest sens, un „manifest de unire”³. În

¹ Virgil CÂNDEA (coord.), *Istoria românilor V. O epocă de înnoiri în spirit european (1601-1711/1716)*, Editura Academiei Române, București, 2003, pp. 358-374.

² Silviu DRAGOMIR, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, ed. a II-a, vol. I, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2002, p. 61-63; Dumitru STĂNILOAE, „Uniatismul din Transilvania, opera unei întreite silnicii”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, București, an LXXXVII, 1969, nr. 3-4, pp. 357-358; Pompiliu TEODOR, „Politica confesională a Habsbur- gilor în Transilvania (1692-1759). Cazul Românesc”, în: *Caietele David Prodan*, Cluj-Na- poca, an I, 1994, nr. 2, pp. 17-19; David PRODAN, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, ed. a II-a, Editura Enciclopedică, București, 1998, pp. 162-163; Mircea PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ed. a III-a, vol. II, Editura Trinitas, Iași, 2006, pp. 253-254.

³ Andreas FREYBERGER, *Historica relatio unionis Walachicae cum Romana Ecclesia factae a. 1701 eorumque, quae in unionis negotia subseata sunt usque ad novembre anni 1702 di / Relatare istorică despre unirea Bisericii Românești cu Biserica Romei făcută în anul 1701 și despre cele ce au urmat în problema unirii până în noiembrie 1702* (vers. rom. și stud. introd. de Ioan Chindriș), Editura Clusium, Cluj-Napoca, 1996, pp. 42-45, 54-57; Timotei CIPARIU, *Acte și fragmente latine romanesci pentru istoria Bisericii române unite*, Tipografia Archiepiscopaliană, Blaj, 1855, pp. 77-78, 80-83; George BARIȚIU, *Părți alese din Istoria Transilvaniei. Pre doue sute de ani din urmă*, vol. I, Sibiu, 1889, pp. 165-170; Augustin BUNEA, *Cestiuni din dreptul și istoria Bisericii românești unite, studiu apologetic din inci- dentul invectivelor „Gazetei Transilvaniei” și a d-lui Nicolae Densușianu asupra Mitropo- litului Vancea și a Bisericii unite*, vol. II, Tipografia Archiepiscopaliană, Blaj, 1893, pp. 3-38, George FIREZA, *Unirea de la 1700 și cum s-au învrăjbit iarăși românii?*, ed. a II-a, Lugoj, 1924, pp. 19-23, 30-31; Zenovie PĂCLIȘANU, *Istoria Bisericii Române Unite*, ed. a III-a, Edi- tura Galaxia Gutenberg, Târgu Lăpuș, 2006, pp. 96-99, 104-107; Maria SOMEȘAN, Marcel ȘTIRBAN, *Din istoria Bisericii Române Unite. Biserica. Școală. Națiune. De la începuturile sale până în 1918*, Editura Muzeului Sărmărean, Satu Mare, 2005, pp. 57-58, 60-61 etc.

cealaltă „tabără”, ortodoxă, deși se admite posibilitatea inițierii unor tratative de acest fel, veridicitatea documentelor unirii este pusă sub semnul întrebării⁴, opinându-se că, și dacă acestea s-ar accepta ca reale, mitropoliții Teofil (1692-1697) și Atanasie Anghel (1697-1701/1713), dimpreună cu protopopii, înclinaseră spre o uniune de principiu, condiționată de păstrarea vechilor rânduieli bisericești și motivată de necesitatea obținerii unor drepturi sociale și confesionale fundamentale, de care să se împărtășească ulterior întreaga națiune română⁵.

La scurt timp după semnarea de către Atanasie, la Viena, la 7 aprilie 1701, a declarației sale de supunere față de Roma⁶, vocile contestatarii s-au făcut, întâia oară, auzite; între opozanți s-au numărat, alături de brașoveni și făgărașeni, și românii din sud-vestul Transilvaniei, anume preoții și credincioșii din „varmeghiia Hinidoarei”, care „cârteau împotriva unirei și nu voiau a primi unirea”⁷. Aceștia au expediat un act de protest colectiv, prin care se solicita ierarhului unit permisiunea păstrării obiceiurilor „pravilei grecești și românești cu toate tocmelele Bisericii, neadăugând și nescăzând nimic”⁸; cererile le-au fost aprobate la 18 iulie 1701, cu condiția rămânerii sub jurisdicția formală a Bisericii Unite și cu respectarea prevederilor cuprinse în decretul leopoldine⁹. Care vor fi fost realitățile bisericești concrete ale acelei

⁴ Nicolae POPEA, *Archiepiscopul și metropolitul Andreiu, baron de Șaguna*, Tipografia Archiepiscopale, Sibiu, 1879, pp. 89-90; Ioan CRIȘAN, „Aduș la istoria uniunii bisericești a românilor din Transilvania sub împăratul Leopold I”, în: *Anuarul Institutului Teologic-Pedagogic*, Sibiu, an III, 1886-1887, pp. 3-24 și 1887-1888, pp. 3-46; George POPOVICI, *Uniunea românilor din Transilvania cu Biserica Romano-Catolică sub împăratul Leopold I*, Lugoj, 1901, pp. 32-41, 49-62; Silviu DRAGOMIR, „Românii din Transilvania și unirea cu Biserica Romei”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, București, an LXXX, 1962, nr. 9-10, pp. 870-880, 888-904; Ioan LUPAȘ, *Biserica Ortodoxă Română din Transilvania și unirea religioasă în cursul veacului al XVIII-lea*, Editura Tipomur, Târgu Mureș, 2004, pp. 363-367; M. PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, II, pp. 225, 257-260 etc.

⁵ Ioan Aurel POP, *Românii și România. O scurtă istorie*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1998, p. 98; D. PRODAN, *Supplex Libellus Valachorum*, pp. 164-166; V. CÂNDEA (coord.), *Istoria românilor*, V, pp. 795-796.

⁶ A. FREYBERGER, *Historica relatio unionis*, pp. 88-97; G. POPOVICI, *Uniunea românilor din Transilvania*, pp. 152-159; Alexandru POP, *Dezbinarea în Biserica românilor din Ardeal și Ungaria (1697-1701)*, București, 1921, pp. 60-63; Z. PĂCLIȘANU, *Istoria Bisericii Române Unite*, pp. 126-127; Teodor V. DAMȘA, *Biserica Greco-Catolică din România în perspectivă istorică*, Editura de Vest, Timișoara, 1994, pp. 47-48; M. PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, II, p. 265.

⁷ Samuil MICU, *Istoria românilor* (ed. princeps după manuscris de Ioan Chindriș), vol. II, Editura Viitorul Românesc, București, 1995, p. 269.

⁸ S. DRAGOMIR, *Istoria dezrobirii religioase*, I, p. 100.

perioade nu se poate stabili cu exactitate, întrucât sursele documentare păstrate sunt puține și au un caracter general. Potrivit istoriografiei greco-catoalice, cu excepția câtorva parohii româno-calvine hațegane, toate satele din sud-vestul ar fi îmbrățișat unirea cu Roma¹⁰. De cealaltă parte, istoricii ortodocși susțin contrariul, anume că ademenită de posibilitatea obținerii unor avantaje materiale imediate, doar o parte a preoțimii hunedorene ar fi rămas fidelă unei uniuni principiale cu Biserica Romei, pe când marea masă a păstoritorilor, în frunte cu îndrumătorii lor spirituali, își păstra nealterată „legea” strămoșească, departe de frământările confesionale ale timpului¹¹.

Dincolo însă de aceste direcții istoriografice, ceea ce se deduce cu claritate este atmosfera confesională tensionată, menținută și în deceniile următoare. O dovadă în acest sens ar reprezenta-o măsurile antiortodoxe luate de autoritățile ecleziastice ale vremii, precum cele aprobate în cadrul sinodului convocat în zilele de 15-18 noiembrie 1728 la Cluj-Mănăștur, în care s-a hotărât interzicerea frecventării școlilor ortodoxe de către copiii uniți, caterisirea preoților și a ieromonahilor care îndemneau la păstrarea vechilor legiuiri bisericești, oprirea hirotonirilor făcute în afara Transilvaniei și invalidarea celor deja săvârșite¹². Toate aceste tensiuni confesionale au degenerat la mijlocul secolului al XVIII-lea în confruntări de mare amploare; în demersul de față, se va urmări desfășurarea acestor evenimente în perioada anilor 1744-1750.

Scânteia escaladării acestor tensiuni a constituit-o sosirea în sudul Transilvaniei a ieromonahului Visarion Sarai, un pustnic român (sau aromân) originar din Bosnia, inițiatorul unei ample mișcări de redeșteptare religioasă. Ajuns în Banat în ianuarie 1744, cu un pașaport eliberat de mitropolitul Arsenie IV Ioanovici Șacabent al Carlovițului¹³, acesta a poposit, în drumul său

⁹ Ștefan METEȘ, „Atitudinea preoților români din ținutul Hațegului față de unirea cu Roma (1699-1700)” (I), în *Renașterea*, Cluj, an XXV, 1947, nr. 20-21, p. 3.

¹⁰ [Ioan BOROȘ], *Dieceza Lugojului. Șematism istoric*, Tipografia Ioan Virányi, Lugoj, 1903, pp. 417-418; Iacob RADU, *Istoria Vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Tiparul Diecesan, Lugoj, 1913, pp. 105-106.

¹¹ M. PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, II, p. 267.

¹² Ioan MICU-MOLDOVAN, *Acte sinodale ale Bisericii Române de Alba Iulia și Făgăraș*, vol. II, Tipografia Archiepiscopiei, Blaj, 1872, pp. 101-107; Z. PĂCLIȘANU, *Istoria Bisericii Române Unite*, p. 202-203; M. PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, II, p. 277.

¹³ A se vedea, în extenso, George BOGDAN-DUICĂ, *Călugărul Visarion Sarai (1744). Studiu istoric din istoria Transilvaniei*, Tiparul Diecesan, Caransebeș, 1890; Gheorghe COTOȘMAN, „Eremitul Visarion Valahul”, în: *Mitropolia Banatului*, Timișoara, an VII, 1957, nr. 1-3, pp. 99-124; Ion B. MUREȘIANU, „Contribuții la istoria bănățeană în prima jumătate a secolului

spre Transilvania, mai întâi la Lipova, ridicând la marginea localității o cruce, de unde predica mulțimilor adunate „adevărata credință greco-răsăriteană”. La 11 martie 1744 a intrat în Ardeal, însoțit de trei negustori aromâni: Dima Nino, Gheorghe Nicola și Gavrilă Bistro. În prima localitate ardeleană mai importantă, Dobra, străinului „cu fața suptă de post și de prevegheți” i s-a făcut o primire triumfală¹⁴. Mesajul său era simplu: „Mi-e milă de voi! Mi-e milă de copiii voștri nevinovați ale căror suflete vor arde în focul de veci, fiindcă au fost botezați de popi uniți! Botezul popilor uniți nu-i Botez, ci blestem, deoarece au părăsit legea celor șapte soboare, unindu-se cu latinii cei fără de lege. De aceea cei botezați de ei nu sunt botezați. Cei cununați nu sunt cununați și tainele slujite de ei nu sunt Taine. La biserica unită să nu mergeți și popă unit să nu țineți, căci, dacă veți ține, afurisiți veți fi!” Predicile sale au atras o mare mulțime de credincioși hunedoreni, care l-au însoțit, călare ori pe jos, până la Deva și apoi dincolo de fruntariile comitatului, la Orăștie, Miercurea Sibiului și Săliște¹⁵. Arestat, Visarion Sarai a fost supus la Sibiu, în 27 aprilie, unui lung interogatoriu, luând apoi drumul cumplitelor temnițe ale vremii, de la Deva, Timișoara, Osijek, Raab și, în fine, Kufstein, unde i s-a pierdut urma¹⁶.

Din relatări contemporane reiese că, în urma sa, credincioșii „au gonit pe popii uniți din cuprinsul satelor lor, iar acolo unde nu i-au putut goni au refuzat să le primească slujbele”. Cronicarul sas Martin Schmeitzel scria că „popii uniți trag clopotele, chemând credincioșii la biserică, și nimeni nu merge”. Românii din Șibot (azi în jud. Alba)

„au despodit biserica, scormonind pământul de trei degete sub podele, aruncându-l afară și înlocuindu-l cu altul nou, fiindcă în biserică slujise până aici un popă unit”¹⁷.

Relatând același episod, un alt cronicar, Petru Bod, preciza că,

al XVIII-lea (călugărul Visarion Sarai)”, în: *Mitropolia Banatului*, Timișoara, an XVIII, 1968, nr. 10-12, pp. 639-653; Florin DOBREI, „Cuviosul Visarion Sarai, apărător al Ortodoxiei ardelenne”, în: *Îndrumătorul Bisericesc*, Sibiu, an CLVIII, 2010, pp. 249-258 etc.

¹⁴ G. BOGDAN-DUICĂ, *Călugărul Visarion Sarai*, pp. 15-19; S. DRAGOMIR, *Istoria dezrobirii religioase*, I, pp. 197-203; M. PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, II, pp. 326-327.

¹⁵ Z. PĂCLIȘANU, *Istoria Bisericii Române Unite*, p. 286.

¹⁶ Mihai SĂSĂUJAN, *Politica bisericească a Curții din Viena în Transilvania (1740-1761)*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, p. 224; M. PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, II, p. 327.

¹⁷ Z. PĂCLIȘANU, *Istoria Bisericii Române Unite*, p. 287.

„oriunde pătrundea faima călugărului, îmbrăcată, ca de obicei, în multe povești, românii se lepădau de unire. Înconjurând bisericile și pe preoții uniți, ei refuzau a-și boteza copiii și a-și îngropa morții prin mijlocirea preoților. Ba se plâneau și se tânguiau către toți că, în curs de atâția ani, cuprinși de răul uniților, au înălțat rugăciuni și au săvârșit milă în zadar. Împinși de un zel înfocat, s-au apucat, în unele locuri, mai ales în comitatul Hunedoarei, să-și curețe bisericile, apoi alungând pe preoții uniți, săpau vatra și scoteau pământul ori, aducând apă multă, spălau padimentul bisericilor și încă și alte lucruri de acestea săvârșeau”¹⁸.

În doar câteva săptămâni, „călugărul schismatic și prim impostor” dezorganizase întreg „sistemul unirii” în sudul Transilvaniei; scrisoarea adresată autorităților comitatense de către guvernatorul Ioan Haller (1734-1755) la 6 aprilie 1744¹⁹, precum și rapoartele generalului Czernin către Consiliul Aulic de Război din mai 1744 sunt elocvente²⁰. În Hunedoara, din opera unirii „abia s-au mai putut ține câteva frânturi”, iar pe teritoriul scăunat al Orăștiei situația era socotită ca fiind și mai dezastruoasă²¹. Preoții uniți au solicitat împărătesei, prin intermediul agentului vienez al lui Inochentie Micu, Hardt, intervenția armată, întrucât „abia își mai simțeau viața în siguranță”, căci, „în loc să beneficieze de privilegiu și consolare au parte de grave persecuții, opresiuni și injurii” din partea „impostorilor” și a „turbaților” de ortodocși²². Ca atare, făcând uz de o mai veche prevedere cuprinsă în *Compilatae Constitutiones*, guvernatorul a dispus, la 6 mai 1744, ca românii să frecventeze și pe viitor bisericile în care slujeau clerici uniți; în caz contrar, vor suporta rigorile legii²³. De asemenea, la 17 iunie 1744, Consiliul Aulic de Război din Viena îl însărcina pe generalul Czernin să ia măsuri de securitate excepționale la fruntariile sudice ale Transilvaniei, pentru a preîn-

¹⁸ S. DRAGOMIR, *Istoria dezrobirii religioase*, I, p. 204.

¹⁹ S. DRAGOMIR, *Istoria dezrobirii religioase*, pp. 368-371.

²⁰ Laura STANCIU, Keith HITCHINS, Daniel DUMITRAN (edit.), *Despre Biserica românilor din Transilvania. Documente externe (1744-1754)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2009, p. 108 (nr. 32-33).

²¹ I. RADU, *Istoria Vicariatului greco-catolic al Hațegului*, p. 108; Z. PĂCLIȘANU, *Istoria Bisericii Române Unite*, p. 288.

²² Z. PĂCLIȘANU, *Istoria Bisericii Române Unite*, p. 288; L. STANCIU, K. HITCHINS, D. DUMITRAN (edit.), *Despre Biserica românilor*, p. 127 (nr. 87).

²³ S. DRAGOMIR, *Istoria dezrobirii religioase*, I, p. 206-207; M. PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, II, p. 327.

tâmpina pătrunderea agitatorilor ortodocși, preoți și călugări deopotrivă. Teama autorităților era justificată. La 10 noiembrie 1744, comandantul postului de graniță de la Turnu Roșu (jud. Sibiu) îi raporta generalului că, din Țara Românească, veniseră cinci clerici neuniți, care, stabilindu-se în apropierea Devei, au ridicat o capelă de lemn în pădure, spre care se îndreptau credincioșii „greco-răsăriteni” din toate satele învecinate;

„preoții [uniți n.n.] aflați în funcție nu mai ajungeau să boteze niciun copil sau să mai facă vreo slujbă, deoarece toți oamenii mergeau la cei schismatici”²⁴.

Concomitent, era semnalat și „comportamentul rău” al țăranilor neuniți din scaunul săsesc al Orăștiei²⁵. La 15 decembrie 1744, Guvernul răspundea unei scrisori remise de protopopii uniți ai Hațegului și Dobrei, în care aceștia reclamaseră faptul că preoții aflați sub jurisdicția lor abia dacă mai reușeau să își desfășoare activitatea în mijlocul credincioșilor, împiedicați fiind să predice, să officieze serviciile divine și să administreze Sfintele Taine, greuți la care se adăugau pregătirea lor insuficientă și remunerația total necorespunzătoare. Constatând pericolul în care se afla unirea, autoritățile transilvănene și-au luat din nou angajamentul de-a o proteja, reîntărind clerului imunitățile promise; obligativitatea prestării sarcinilor iobăgești pentru păstorii ortodocși rămânea și ea în vigoare²⁶.

Prin urmare, într-un memoriu înaintat Curții vieneze de către statusurile ardeleni la 6 decembrie 1744, se regăsește propunerea de înlăturare definitivă a „schisme”. În fapt, erau parafrazate solicitările preoțimii rămase fidele Diecezei Blajului, anume arestarea păstorilor sufletești ortodocși și a „emisarilor” din Țara Românească și Banat, interzicerea difuziunii de cărți bisericești răsăritene și „încărcarea aderenților cu anume sarcini, cum sunt prestarea de contribuții, încartiruirii de soldați, podvoade ori forșponturi”. În pofida acestor măsuri, situația nu s-a îndreptat, de vreme ce Cancelaria Aulică a Transilvaniei constata, la 12 martie 1745, că „starea unirii românilor cu sfânta Biserică Romană din acel Principat, tulburată mai înainte, pe zi ce merge se clatină tot mai tare, iar răul se întinde tot mai mult”, căci „credin-

²⁴ Mihai SĂSĂUJAN, *Habsburgii și Biserica Ortodoxă din Imperiul austriac (1740-1761). Documente*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003, pp. 226, 234-235; L. STANCIU, K. HITCHINS, D. DUMITRAN (edit.), *Despre Biserica românilor*, pp. 112 (nr. 46-47), 120 (nr. 70).

²⁵ M. SĂSĂUJAN, *Politica bisericească*, p. 226.

²⁶ L. STANCIU, K. HITCHINS, D. DUMITRAN (edit.), *Despre Biserica românilor*, p. 125 (nr. 83-84).

cioșii nu mai cercetează bisericile, și-au alungat preoții înlocuindu-i cu alții, nu-și botează copiii și își îngroapă morții în afară de cimitire și fără preot [unit n.n.], ca pe animale”²⁷. Ca atare, la 6 și 9 aprilie 1745, autoritățile comitatense primeau însărcinarea de a restabili cu orice preț ordinea; „recomandările” erau tranșante:

„Preoții uniți să fie reintroduși în bisericile din care au fost izgoniți și să fie apărați împotriva violențelor, iar privilegiile care le-au fost date prin diplomele împărătești să fie respectate în toate satele. Preoții neuniți să fie supuși sarcinilor publice, iar aceia dintre ei care ar încerca să tulbure liberul exercițiu al cultului unit să fie arestați ca tulburători ai ordinii publice. Să se împiedice venirea din alte țări a preoților agitatori contra unirii. Preoților și bisericilor unite să li se restituie pierderile cauzate prin violență. Să se împiedice orice mișcare tendențioasă, înfrământându-se îndată și Guvernul”²⁸.

Ca represalii, trei preoți tineri, reveniți de la hirotonire din Țara Românească, au fost aruncați în temnița din cetatea Devei; țăranii ortodocși din trei sate învecinate au reușit eliberea, prin forță, a doi dintre ei²⁹. În aceeași direcție, în iulie 1745, când, la ieșirea din trecătoarea Vulcan, au fost reținuți trei călugări sârbi, momârlanii răsculați din satele Văii Jiului i-au eliberat³⁰.

În aceste condiții, la 15 aprilie 1746, împărăteasa a emis trei decrete, prin care Guvernul Transilvaniei era însărcinat să ia măsuri urgente pentru arestarea clericilor și a călugărilor „vagabonzi” din țările române, respectiv pedepsirea preoților „greco-răsăriteni” hirotoniți în afară și a celor care reveniseră la Ortodoxie³¹; proclamația a fost făcută publică la 4 iunie, auto-

²⁷ Augustin BUNEA, *Episcopul Ioan Inocențiu Klein*, Tipografia Tiparului Arhidieceșan, Blaj, 1900, pp. 187-188; S. DRAGOMIR, *Istoria dezrobirii religioase*, I, pp. 208-211, 366-368; Z. PĂCLIȘANU, *Istoria Bisericii Române Unite*, pp. 307-308; Mihai SĂȘĂUJAN, „Decrete ale împărătesei Maria Tereza privitoare la românii ortodocși și uniți din Transilvania, în perioada 1744-1761”, în: *Teologia*, Arad, an I, 1997, nr. 1, pp. 86-87; L. STANCIU, K. HITCHINS, D. DUMITRAN (edit.), *Despre Biserica românilor*, pp. 130-131 (nr. 96).

²⁸ A. BUNEA, *Episcopul Ioan Inocențiu Klein*, p. 188; S. DRAGOMIR, *Istoria dezrobirii religioase*, I, pp. 368-371 și II, p. 273; Z. PĂCLIȘANU, *Istoria Bisericii Române Unite*, p. 309; L. STANCIU, K. HITCHINS, D. DUMITRAN (edit.), *Despre Biserica românilor*, pp. 133-134 (102).

²⁹ M. SĂȘĂUJAN, *Politica bisericească*, pp. 151-152.

³⁰ M. SĂȘĂUJAN, *Politica bisericească*, p. 228.

³¹ G. BARIȚIU, *Părți alese din Istoria Transilvaniei*, I, pp. 728-730; S. DRAGOMIR, *Istoria dezrobirii religioase*, I, pp. 228-232, 379-382; Z. PĂCLIȘANU, *Istoria Bisericii Române Unite*, pp.

ritățile ardelenelor comunicând la 3 iulie Curții îndeplinirea celor solicitate³². Cu acel prilej fuseseră numiți patru „protectori” ai unirii, cărora, la 20 iunie 1746, li s-a întocmit o „instrucție” în 15 puncte, cu dispoziții precise privind pedepsirea (temniță, bătăi și amenzi în bani) clericilor și a credincioșilor care ar împiedica consolidarea acesteia; în iulie 1746, Comisia Aulică a revenit cu câteva dispoziții suplimentare similare³³. La 28 mai și 8 iunie 1746 au urmat alte măsuri de protejare a unirii³⁴, încât, la 11 decembrie 1746, Guvernul raporta că „s-a pus capăt, pretutindeni, mișcării revoluționare a românilor, chiar și în scaunul Săliștii și în comitatul Hunedorii”, căci

„s-au restituit bisericile preoților uniți, țărani mai aprigi au fost arestați, iar ceilalți au fost îndemnați să cerceteze bisericile dumineca și în sărbători, să se împărtășească cu Sfintele Taine și să asculte de preoții uniți. Mulți dintre corifeii arestați s-au obligat a se întoarce la unire. De asemenea, au fost prinși și oprți de la orice slujbă toți preoții schismatici, câștigându-se, în acest chip, bună nădejde că, în curând, se va restabili pe deplin opera unirii, cu atât mai ales că și la Tabla Regească procesele de natură aceasta se iau în afară de serie, cu toată graba”³⁵.

La 9 martie 1747, Cancelaria gubernială emitea o circulară privitoare la situația uniților, în care se preciza că preoții acestora, alungați de către „schismatici”, urma să beneficieze de o „restitutio in integrum” a sesiei și a lăcașului de cult pierdute, dimpreună cu primirea unei despăgubiri corespunzătoare³⁶. Apoi, la 5 mai 1747, erau reiterate și completate prevederile decretului imperial din 23 noiembrie 1746, prin care se interzicea accesul cărților liturgice

312-314; M. SĂSĂUJAN, *Habsburgii și Biserica Ortodoxă*, pp. 304-308; M. PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, II, p. 328; L. STANCIU, K. HITCHINS, D. DUMITRAN (edit.), *Despre Biserica românilor*, p. 141 (nr. 120).

³² A. BUNEA, *Episcopul Ioan Inocențiu Klein*, pp. 198-199; L. STANCIU, K. HITCHINS, D. DUMITRAN (edit.), *Despre Biserica românilor*, pp. 143 (nr. 125), 147 (nr. 132).

³³ A. BUNEA, *Episcopul Ioan Inocențiu Klein*, pp. 198-201; S. DRAGOMIR, *Istoria dezrobirii religioase*, I, pp. 245-252, 382-389; M. PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, II, p. 328; L. STANCIU, K. HITCHINS, D. DUMITRAN (edit.), *Despre Biserica românilor*, pp. 147-148 (nr. 131, 133-134), 150 (nr. 138), 151 (nr. 140).

³⁴ M. SĂSĂUJAN, „Decrete ale împărătesei Maria Tereza”, p. 89; M. SĂSĂUJAN, *Habsburgii și Biserica Ortodoxă*, pp. 237, 304-308; L. STANCIU, K. HITCHINS, D. DUMITRAN (edit.), *Despre Biserica românilor*, pp. 142 (nr. 124), 143-144 (nr. 126).

³⁵ S. DRAGOMIR, *Istoria dezrobirii religioase*, I, p. 237; L. STANCIU, K. HITCHINS, D. DUMITRAN (edit.), *Despre Biserica românilor*, p. 154 (nr. 144).

³⁶ L. STANCIU, K. HITCHINS, D. DUMITRAN (edit.), *Despre Biserica românilor*, p. 156 (nr. 148).

ortodoxe în Transilvania, dinspre Moldova și Țara Românească³⁷, iar prin rescriptul din 18 iunie 1747, se lua atitudine față de călugării și negustorii greci din Transilvania, poruncindu-se întocmirea unei liste cu preoții „schismatici” ardeleni și prinderea „agitatorilor” ortodocși; dintre aceștia, unul era originar din Bințiți (azi Aurel Vlaicu), altul rezida în mănăstirea hațegană Prislop³⁸. După publicarea acelei dispoziții, călugării hațegani au fost alungați, așezământul intrând în patrimoniul diecezei unite; alte chinovii recuperate din mâinile „schismaticilor” au fost Plosca și Vaca, devenite metocuri ale Prislopului³⁹.

În urma dispoziției guberniale din 27 septembrie 1747, în lunile octombrie-decembrie s-a derulat, pe aproape întreg teritoriul actualului județ (lipsesc localitățile din scaunul săsesc al Orăștiei), un amplu recensământ bisericesc, deosebit de important pentru creionarea stadiului unirii în urma mișcării călugărului Visarion Sarai. Întrebările conscriptorilor au vizat datele emiterii singheliilor pentru preoții uniți și neuniți, localitățile de proveniență, veniturile și obligațiile fiscale ale acestora, respectiv comportamentul enoriașilor față de păstoriile sufletești. În paralel, s-a indicat balanța numerică dintre clericii celor două confesiuni românești și gradul de aplicare a dispozițiilor imperiale cu privire la restituirea lăcașurilor de cult și a bunurilor parohiale. La nivelul celor 210 parohii hunedorene recensate, existau 201 clerici uniți și 110 neuniți; majoritatea satelor erau mixte din punct de vedere confesional. Ancheta scoate la iveală o lume parohială amestecată, cu preoți și enoriași ezitanți sau, dimpotrivă, înverșunați în a-și apăra credința, o lume compozită, a stărilor tensionate, dar și a îngăduinței. Concluzia era aceea că, la nivel general, deși bisericile fuseseră restituite, enoriașii, în pofida dispozițiilor guberniale, nu voiau nici să le frecventeze, nici să le dea spre administrare preoților uniți. Celor din urmă nu le-a rămas altceva decât să

³⁷ Ilarion PUȘCARIU, *Documente pentru limbă și istorie*, vol. I, Sibiu, 1889, p. 234; Augustin BUNEA, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici*, Tipografia Tiparului Arhidiececesan, Blaj, 1902, p. 357; Z. PĂCLIȘANU, *Istoria Bisericii Române Unite*, p. 316; M. SĂSĂUJAN, *Politica bisericească*, pp. 158-159.

³⁸ A. BUNEA, *Episcopul Ioan Inocențiu Klein*, pp. 216-218; I. RADU, *Istoria Vicariatului greco-catolic al Hațegului*, p. 87; S. DRAGOMIR, *Istoria dezrobirii religioase*, I, pp. 237-238, 389-394; Z. PĂCLIȘANU, *Istoria Bisericii Române Unite*, pp. 316-317; M. SĂSĂUJAN, *Politica bisericească*, pp. 156-158; L. Stanciu, K. Hitchins, D. Dumitran (edit.), *Despre Biserica românilor*, p. 162 (nr. 164-166).

³⁹ A. BUNEA, *Episcopul Ioan Inocențiu Klein*, pp. 321-323; [I. BOROȘ], *Dieceza Lugojului*, p. 471; Ștefan METEȘ, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1936, pp. 110-111.

asiste neputincioși la aducerea altor păstori sufletești, neuniți, beneficiari chiar ai mult clamatelor scutiri. Majoritatea satelor conscrise erau mixte; în cele uniconfesionale, adesea slujeau câte doi sau trei preoți, în timp ce alte parohii, vacante, erau deservite liturgic de „administratori”. Forțați de împrejurări, în unele sate clericii uniți au învățat să coabiteze cu cei neuniți, împărțindu-și enoriașii sau chiar bisericile. Diferit, în alte localități tensiunile confesionale deveniseră o realitate curentă, păstorii uniți fiind alungați, iar casele parohiale ale acestora distruse. Sunt edificatoare cazurile în care, deși nu existau alți preoți, cei uniți au fost respinși; spre exemplu, credincioșii din Dumbrava (com. Ribița), după ce i-au întemnițat pe „trădători”, și-au adus preoți răsăriteni tocmai din părțile Câmpeniului (jud. Alba). De altfel, în dreptul a opt parohii zărandene existau specificații de genul: „sătenii l-au oprit să administreze Tainele”, „nu a fost acceptat de săteni” sau „nu i s-a permis/i s-a interzis să activeze”. În Țara Hațegului, dintre credincioși prea puțini mergeau regulat la biserică, clericii uniți, în posesia cărora se aflau lăcașurile de cult, nefiind acceptați de obștile majoritar ortodoxe; li se permitea să officieze doar căsătoriile, în timp ce copiii erau botezați de bătrânele din sat, iar morții rămâneau neprohodiți. Constatarea era aceea că pe credincioși nu îi deranja atât persoana păstorilor sufletești, cât faptul că se declarau uniți, anume lepădători ai legii strămoșești⁴⁰.

În aceste condiții, mișcările antiunioniste au reizbucnit. Într-un raport al „protectorului” Petru Dobra, înaintat Guvernului la 11 ianuarie 1749, se arată că „sătenii răzvrătiți au batjocorit, bătut și maltratat preoții uniți și s-au înțeles între ei să pedepsească cu 12 floreni pe acela care va intra în vreo biserică unită; toate lucrurile, vasele și odăjdiile luate de la uniți le-au spălat mai întâi, iar vatra bisericii o săpaseră și aruncaseră pământul călcat ca și când acela ar fi fost profanat de picioarele preoților uniți, icoanele dăruite de catolici și crucile ridicate de ei le-au rupt și le-au ars; morții și-i îngropau fără prohod în afară de cimitire și dacă, totuși, un preot unit prohodea un mort de al lor, îl exhumau și-l îngropau din nou; preoții neuniți își aduceau oamenii în locuri ascunse unde le făceau slujbe și-i împărțeau cu muguri în loc de Sfintele Daruri; nu recunoșteau nici Botezul, nici Căsătoria săvârșite de uniți și de aceea botezau și cununau din nou chiar și pe oamenii bătrâni [...]; în unele locuri au aprins casele preoților uniți, în alte locuri le-au dărâ-

⁴⁰ Greta Monica MIRON, „Acțiune ortodoxă – acțiune catolică. Efectele mișcării lui Visarion Sarai în Hunedoara, Hațeg, Zarand și Alba”, în: *Studia Universitas Babeș-Bolyai*, seria „Historica”, Cluj-Napoca, an L, 2005, nr. 2, pp. 3-28.

mat, vitele preoților uniți nu erau primite în turma satului; misionari erau trimiși în toate părțile ca să îndemne poporul să se lepede de unire”. Este redată apoi lista amenziilor aplicate celor care nu doreau să adere la uniație și destinația acestor sume, precum și măsurile luate pentru salvarea unirii: restituirea tuturor bisericilor ocupate de preoții „schismatici” și a inventarului acestora, rechemarea clericilor uniți în satele de unde fuseseră alungați și remunerarea lor corespunzătoare, readucerea poporului la ascultare prin impunerea frecventării lăcașurilor de cult transferate uniților⁴¹.

De cealaltă „parte”, în anii 1748-1749 au fost întocmite și trimise Curții câteva plângeri comune ale locuitorilor din părțile Sibiului, ale Miercurei, ale Sebeșului, ale Orăștiei și ale Dobrei, „care nu au fost niciodată și nici nu vor să devină uniți”. În aceste petiții erau detaliate amenințările și injuriile, vătămarile și pedepsele în bani impuse tuturor clericilor și credincioșilor din „districtuum Szaszvarosiensis et Dobrensis” care avuseseră curajul să-și mărturisească credința „greco-răsăriteană”; în scaunul Orăștiei, suma se ridica la 520 de florini, anume câte 52 de florini pentru fiecare dintre cele 10 localități, nenominalizate, care se declaraseră ortodoxe în fața „protecto- rului” Petru Dobra. În loc de soluționare, decretele Mariei Tereza din 22 mai 1749 au reîntărit drepturile uniților, reconfirmate și prin ordinul gubernial din 23 iunie 1749. Aceste măsuri se suprapuneau oricum peste alte dispoziții anterioare, anume prestarea unui jurământ de neîmpotrivire față de poruncile imperiale, arestarea „corifeilor” tulburători ai liniștii publice și ancheta- rea celor care participaseră la adunarea din Săliște, prilejuită de întoarcerea de la Viena a preotului petiționar Oprea Miclăuș și a credinciosului Ioan Oancea; în cadrul acesteia, credincioșii prezenți – câte doi din fiecare sat din Mărginimea Sibiului și până dincolo de Dobra – fuseseră îndemnați să nu se mai teamă de represalii și să-și cheme preoți „noi” (ortodocși) în bise- ricile recuperate⁴². Oricum, situația se menținea tulbure, de vreme ce, într- o adresă a autorităților locale către Guberniul transilvănean din 11 februarie 1749, se ceruse pedepsirea „agitatorilor” din comitatul Hunedoara și din

⁴¹ Z. PĂCLIȘANU, *Istoria Bisericii Române Unite*, pp. 332-333; L. STANCIU, K. HITCHINS, D. DU- MITRAN (edit.), *Despre Biserica românilor*, pp. 194-197 (nr. 251-252).

⁴² S. DRAGOMIR, *Istoria dezrobirii religioase*, I, pp. 239-244, 400-408, 413-417; M. SĂSĂUJAN, *Politica bisericească*, pp. 162-165; M. PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, II, pp. 328-331; L. STANCIU, K. HITCHINS, D. DUMITRAN (edit.), *Despre Biserica românilor*, pp. 189-190 (nr. 238-240), 193-194 (nr. 249), 197-199 (nr. 253-254), 202-203 (nr. 259), 205 (nr. 263), 210-211 (nr. 275), 212 -214 (nr. 278-282), 215-217 (nr. 285-286), 218-220 (nr. 289-294), 222-223 (nr. 301).

scaunul Orăștie, precizându-se că preoții care nu au îmbrățișat unirea și cei care s-au dezis de ea nu vor mai putea pretinde pe viitor niciun privilegiu⁴³.

Alte memorii comune au fost adresate, în cursul anului 1749, Mitropoliei de Carloviț, în care semnatarii enumerau toate prigonirile la care fuseseră supuși, solicitând primirea zonelor menționate sub ascultarea Arhidiecezei Ortodoxe sârbe: „Ne-au trimis două cumpânii de neamți de ne chinuiesc și ne căznesc. Și, de se betejeaște un om, duc neamții popii cei uniți de-l cuminecă și, de moare un om iară duc neamții de-i îngroapă, și plătim de frica neamților și de-a popilor, și, de se naște vreun prunc, aleargă popii cu neamții de-l botează cu de-a sila. Și, care om nu vrea să meargă cu popii cei uniți la biserică, îi trage întâiu câte cincizăci de bani, a doua oară un florin, și merg la cârciumă și-i beau. Și umblă pe ulițe tot beți, nu ca preoții, ci ca ijucuții cei răi, și până acum ne chinuiesc împreună cu neamții și zic că-i porunca înălțatei crăiase”. De aceea, „ne rugăm cu osârdie să ne primiți și să ne trimiteți preoți, fiindcă noi nu vrem să avem nimic comun cu uniții”, căci „pentru credința strămoșilor noștri suntem gata a suferi și mucenicie sau izgonire din această împărăție, iar legea nu o vom lepăda”⁴⁴. La 24 ianuarie 1749, locuitorii Dobrei adresaseră Congresului național sârbesc, în nume personal, aceeași rugămintă:

„Noi, care suntem subscriși pe această hârtie, cădem și ne rugăm și plângem cu lacrimi în fața lui Dumnezeu și în fața măritului sobor. Acum se împlinesc cinci ani, că suntem fără preoți și bisericile ni le-au închis, iar oamenii noștri mor nespovediți și necuminecați și se îngroapă, care pe unde se poate, întocmai ca vitele. De aceea cădem și ne rugăm, să se milostivească Preacinstitul și Prealuminatul Sobor și Preasfinții Părinți ca să nu ne lase a pieri și trupește și sufletește, ci Duhul Sfânt să vă lumineze spre a putea învăța și mântui de întuneric, prin lumina dumnezeiască, ca să nu pierim noi, orașenii, împreună cu sătenii din jur, care suntem fără de lege și de preoți”⁴⁵.

Drept urmare, mitropolitul Pavel Nenadovici al Carlovițului (1749-1768), un statornic sprijinitor al românilor ortodocși ardeleni, a trimis, în satele din sudul Transilvaniei, un om al său de încredere, rămas anonim, cu misiu-

⁴³ L. STANCIU, K. HITCHINS, D. DUMITRAN (edit.), *Despre Biserica românilor*, p. 206 (nr. 266).

⁴⁴ S. DRAGOMIR, *Istoria dezrobirii religioase*, I, pp. 420-424.

⁴⁵ S. DRAGOMIR, *Istoria dezrobirii religioase*, p. 409.

nea de a strânge informații referitoare la situația acestora. Cu acel prilej a fost chestionată, în iarna anilor 1749-1750, populația din 270 de localități ardelen⁴⁶. Credincioșii din târgul Dobra, în număr de peste 400, au declarat, în frunte cu „Iosif Crainic, vițetnogiul orașului cel bătrân” și cu „Andrica, vițetnogiul orașului cel nou”, că „nicidecum uniția nu primesc și întru toate slujbele și poruncile Înălțatei Crăiesi ascultăm și slujim și pentru Crăiasa și capul și sângele vom pune, iar uniția legii nu vom primi, nicidecum, până la moarte”. Apoi, împreună cu credincioșii din satele învecinate, au redactat următoarea petiție:

„Ni s-au urât de atâta vreme să trăim ca vitele, fără de preot și fără de biserică și fără de lege și mor oamenii necuminecați și nespovediți și se îngroapă fără de popi și pruncii nebotezați rămân, ca păgânii. Numai fericiți sunt oamenii, care n-au ajuns această vreme, care am ajuns-o noi acum, că morții, care avem și aceia rămân nepomeniți”⁴⁷.

Transmise Cancelariei Aulice, aceste plângeri au fost dezbătute în ședința din 26 mai 1750⁴⁸.

În cursul aceluiași ani, 1749-1750, vicarul Petru Pavel Aron și călugărul Atanasie Rednic au întreprins o lungă călătorie în majoritatea satelor ai căror credincioși părăsiseră unirea, predicând reîntoarcerea la Biserica Romei și aretând pretutindeni protopopi, preoți, preotese și țărani opozanți. În paralel, în satele din care preoții uniți au fost alungați, preluându-se lăcașurile de cult, a fost trimisă armata, localitățile fiind supuse la amenzi grele⁴⁹; textul a două scrisori, expediate la 22 ianuarie și 2 august 1750 călugărului Nicodim și lui Ioan Avramovici de către credinciosul Stan Grecu din Dobra, este elocvent⁵⁰. Călugărul Efrem de la Prislop, în a sa cunoscută *Plângere a Sfintei Mănăstiri a Silvașului*, recapitulează, de pe „poziții” ortodoxe, acele momente zbuciumate:

⁴⁶ M. PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, II, p. 332.

⁴⁷ S. DRAGOMIR, *Istoria dezrobirii religioase*, I, pp. 272-273.

⁴⁸ L. STANCIU, K. HITCHINS, D. DUMITRAN (edit.), *Despre Biserica românilor*, pp. 224-225 (nr. 305).

⁴⁹ Z. PĂCLIȘANU, *Istoria Bisericii Române Unite*, p. 334; Ștefan METEȘ, „Contribuții la istoria Bisericii românești transilvane din veacul XVIII”, în: *Mitropolia Ardealului*, Sibiu, an XVI, 1971, nr. 7-8, p. 521.

⁵⁰ L. STANCIU, K. HITCHINS, D. DUMITRAN (edit.), *Despre Biserica românilor*, pp. 222-223 (nr. 301).

„Aron, vrând ticăloasa unație să o întărească,/ S-au sculat cu putere tirânească,/ Și în cincisprăzece ani de zile/ Au făcut la creștini multe necazuri și sile:/ Pre unii din preoți i-au amăgit/ Și cu deregătorii i-au cinstit,/ Pre alții, mai proști, cu minciuni i-au înșălat/ Și învățăturilor sale i-au plecat./ Pre alții neplecându-să lui, i-au prins/ Și prin temnițe i-au închis./ Unii în temnițe au degerat/ Și picioarele de frig le-au picat./ Alții, de-a lui groază și frică,/ Au fugit, neluându-și nemică,/ Casele și moșii și-au părăsit/ Și întru alte țări au fugit,/ Ale căroră casă cu totul le-au prădat,/ Nici așternut copiilor n-au lăsat!/ Dar câte orașe și sate/ De acesta au fost prădate! [...]/ Pe preoți pre câți au putut i-au prins/ Și în Blaj, la el, i-au strâns./ Cariii lui i s-au plecat,/ Pace și voe slobodă le-au dat,/ Iar câți lui nu s-au supus/ I-au scos afară-n târg și i-au tuns./ Și au avut putere să-i batjocorească,/ Iar de preoție n-au putut să-i lipsească./ Și pre alții dintr-a lui neam nu i-au cruțat,/ Ci prinzându-i, în cătane i-au dat”⁵¹.

De asemenea, măsurile dure luate împotriva clericilor ortodocși sunt surprinse și în cunoscuta *Cronică a Banatului*, întocmită de protopopul Nicolae Stoica al Mehadieii:

„Spuindu-i uniții că tată-meu noaptea și la morminți slujaște morții, au poruncit uniților săi, cu mulți slujitori, tot ce are tată-meu fișcusul a-i lua și a vinde. Tată-meu iar fugit; mumă-mea, cu cămeșile la fântină, spăla. Văzând mulțime cu popi acas venind, lăsând cămeșile, au alergat. Aceia, aflând boii, caru, înaintea ușii i-au înjugat, tot din casă au luat, l-au încărcat; cositer, aramă, țoale, ferotine, tot, și în spate au luat. Pân’ și pre soru-mea mitutică, Virsavia, din troaca ei, înfășată, jos au aruncat-o și troaca au luat-o. Pre mumă-mea, cântându-se și păru zmulgându-și, cu păreții goi au lăsat-o”⁵².

De altfel, metodele prin care „toți au revenit la unire” reies și dintr-o jalbă contemporană, adresată Carlovițului: „Ce-a făcut Aron vicarul cu oamenii și cu popii din Ardeal? El i-a aruncat în arest, pe unii pe câte trei ani, pe alții pe

⁵¹ Mircea PĂCURARIU, *Mănăstirea Prislop – monografie istorică*, ed. a III-a, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Deva, 2013, pp. 165-166.

⁵² Nicolae STOICA DE HAȚEG, *Cronica Banatului*, Editura Facla, ed. a II-a, Timișoara, 1981, p. 188.

câte doi sau unu și jumătate ani și până ce nu au făgăduit că se vor face uniți, nu au fost eliberați din arest. Cei care au fost sloboziți au fugit, de aceea le-a prins nevestele și copiii, de i-a ținut două luni în temniță și au fost sloboziți când a venit episcopul din Muncaci prin tot locul”. De asemenea, falsitatea datelor transmise de vicar este demonstrată atât de amplele mișcări religioase din vara anului 1751 – țăranii au început să reînchidă bisericile și să-i alunge pe preoții neuniți, autoritățile comitatense și scăunale solicitând intervenția armatei –, cât și de numeroasele petiții adresate Guvernului, Curtii vieneze și Carlovițului de către locuitorii satelor „greco-răsăritene”⁵³. Toate aceste tensiuni, unele latente, alte răbufnite în acțiuni violente, au dus la izbucnirea, după nici un deceniu, a unei alte ample mișcări religioase, condusă de călugărul Sofronie de la Cioara (azi mănăstirea Afteia, jud. Alba), reprimată cu brutalitate de soldații generalului austriac Adolf Niccolaus von Buccow⁵⁴.

Conflictele, violente și diversificate, s-au întins, așadar, pe durata mai multor decenii, efectele imediate ale emiterii cunoscutului edict de toleranță iosefină din 1781 și a rescriptelor sale ulterioare demonstrând, o dată în plus, complexitatea situației. Privind retrospectiv, singura concluzie care se desprinde este aceea că tensiunile confesionale de la mijlocul secolului al XVIII-lea nu au făcut altceva decât să fărâmițeze conștiința națională a românilor transilvăneni, făcându-i astfel mult mai vulnerabili politiciii dezintegratoare a străinilor. Prin urmare, socotim că nu a pierdut una sau cealaltă dintre cele două Biserici ardeleni, ci însăși națiunea română.

⁵³ S. DRAGOMIR, *Istoria dezrobirii religioase*, II, pp. 11, 15.

⁵⁴ M. PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, II, pp. 334-337; Florin DOBREI, „Cuviosul Sofronie de la Cioara. 250 de ani de la începutul mișcării sale de redeșteptare bisericească”, în: *Teologia*, Arad, an XIII, 2009, nr. 2, pp. 128-143.

O ANALIZĂ PRELIMINARĂ CU PRIVIRE LA HRAMUL UNOR BISERICI DIN PROTOPOPIATUL ȘIRIA ÎN LUMINA IZVOARELOR SIGILOGRAFICE (SECOLELE XIX-XX)

Dr. Augustin MUREȘAN
Complexul Muzeal Arad

Abstract

In this study, the author presents a preliminary analysis regarding the dedication of some churches in the Șiria diocese in the light of the sealing sources (19th - 20th centuries). The seals of the churches from Pâncota, Arăneag, Chier and Moroda are presented, sigillographic sources that confirm the patron saints of the churches preferred by the communities from these localities.

Keywords

Pâncota, Arăneag, Chier, Moroda, churches, patron saint, sigillographic sources.

1. Argument

Cercetările istorice efectuate de-a lungul anilor cu privire la bisericile ortodoxe din zona Șiria-Pâncota, județul Arad, cuprind date și mărturii istorice valoroase¹. Studiarea lor în continuare,

¹ În acest sens, vezi: Pr. Pavel VESA, *Biserici de lemn de odinioară*, Editura Gutenberg, Arad, 1997; Pr. Pavel VESA, *Bisericile de mir arădene între tradiție și modernitate*, Editura Mira-

poate contribui la o mai bună cunoaștere a istoriei acestor lăcașuri de cult. În afara informațiilor de natură istorică, arhitectonică, artistică ori, din păcate, mai rar, arheologică, este necesară și o abordare care să se aplece asupra izvoarele sigilografice aparținând acestor instituții ecleziastice. Studiate și din acest punct de vedere se pot emite ipoteze privind hramul² acestora precum: vechimea hramului, motivația alegerii aceluia hram, predilecția comunității spre un anumit hram, păstrarea sau schimbarea hramului etc.

Datorită faptului că, unele izvoare istorice lipsesc sau nu ne sunt încă cunoscute este dificil de identificat numai pe cale documentară, schimbări care au avut loc de-a lungul timpului în stabilirea hramului unei biserici sau alta. Unele dintre ele și-au păstrat hramul, altele este posibil să-și fi schimbat închinarea inițială.

2. Cercetări vechi și noi

Din fericire pentru zona Aradului a existat un interes deosebit pentru cunoașterea hramului bisericilor, încă din secolul al XVIII-lea. Printre primii care s-au ocupat de identificarea, dar mai ales adunarea în același loc a informațiilor privind hramurile bisericilor ortodoxe din zona Aradului a fost episcopul Sinesie Jivanovici³, el fiind urmat la mult timp de regretatul preot dr. Pavel Vesa⁴. Acesta scriind despre bisericile din zona Aradului, și necunoscându-se la unele hramul, l-a identificat folosind ca izvoare istorice matrice sigilare ale acestora. În acest sens, de exemplu, în 1997, referindu-se la hramul „Întâmpinarea Domnului” a Bisericii din Păiușeni, el scria: „Hramul

dor, Arad, 2000; Pr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2006; Sorin BULBOACĂ, „Orașul Pâncota”, în Sorin Bulboacă, Doru Sinaci (coordonatori), *Dicționarul istoric al localităților din județul Arad*, vol. I, *Orașe*, Editura Gutenberg-Univers, Arad, 2019, pp. 513-515; Sorin BULBOACĂ, „Comuna Șiria”, în Sorin Bulboacă, Doru Sinaci, (coordonatori), *Dicționarul istoric al localităților din județul Arad*, vol. III, *Comunele județului Arad*, Editura Gutenberg-Univers, Arad, 2021, pp. 242-244 ș. a.

² Despre hramul bisericii, vezi Radu SIMION, „Hramul bisericii și însemnătatea lui”, în *Mitropolia Banatului*, XXVII, 10-12, 1977, pp. 270-272; Viorel CHERCIU, „Hramul bisericii sau topografia sacralului”, în *Altarul Banatului*, an VII(XLVI), Serie nouă, nr. 4-6, 1996.

³ *Conscripția din 1755 a episcopului Sinesie Jivanovici al Aradului (1751-1768)* întocmită în urma vizitațiilor canonice efectuate în satele arădene din cele opt protopopiate (Arad, Buteni, Hălmaგი, Nădlac, Pecica, Șiria, Vărădia, Zărand) aflate sub jurisdicția eparhiei Aradului cuprinde informații la un număr de 164 de biserici ale românilor (material de construcție, starea lor, hramul, dacă au fost sau nu sfințite), preoți și numărul caselor din fiecare sat, detalii vezi la Pavel VESA, *Bisericile de mir...*, 2000, Anexe 1, 197, pp. 197-203.

⁴ În acest sens, vezi Pr. Dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului...*, pp. 432-716.

bisericii îl aflăm de pe sigiliul parohiei din a doua jumătate a secolului al XIX-lea”⁵. Astfel, sigilografia a fost pusă în slujba cercetării istorice, mai exact a scrierii unui important segment al istoriei vieții ecleziastice din părțile arădene. Din păcate, până în prezent datorită puținelor cercetări sigilografice privind această categorie de izvoare istorice, ele nu ne sunt cunoscute în totalitate.

3. Hramul unor biserici în lumina izvoarelor sigilografice

În acest studiu, noi manifestăm, interes doar pentru cinci sigilii din secolele XIX-XX ale unor biserici din protopopiatul Șiria⁶. Am ales acest areal deoarece ne este mai bine cunoscut, ca urmare a cercetărilor materialelor bibliografice, ori a analizelor personale, activități care s-au materializat cu publicarea unor studii de specialitate⁷.

⁵ Vezi Pr. Pavel VESA, *Biserici de lemn...*, p. 95; idem, *Bisericile de mir...*, p. 155, nota 995; Pr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 645, nota 1114 (Serviciul Județean Arad al Arhivelor Naționale, în continuare prescurtat: S.J.A.A.N.), *colecția de sigilii (matrice sigilare)*, nr. inv. 404); Augustin MUREȘAN, „Hramul Bisericii *Întâmpinarea Domnului* din satul Păiușeni (județul Arad), în lumina izvoarelor sigilografice”, în Doru Sinaci, Sorin Bulboacă, *Administrație românească arădeană Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. XVI, Arad, 2021, pp. 226-236.

⁶ Cele mai vechi informații despre acest protopopiat sunt din anul 1755, însă având în vedere importanța politică și bisericească a Șiriei, el putea funcționa cu mult înainte. În acel an această unitate administrativă bisericească avea un număr de 23 parohii și o filie: Agrișul Mare (cu filia Almaș), Arăneag, Cherec[hiu], Cladova, Cuvin, Chier, Covăsânt, Drauț, Dud, Gașca, Iermata, Ineu, Miniș, Măderat, Măsca, Moroda, Nadăș, Pâncota, Seleuș, Șicula, Șiria, Tauț, Târnova (Cf. Silviu DRAGOMIR, „Statistici sârbești din dieceza Caransebeșului și Aradului în veacul XVIII”, în *Foaie Diecezană* (Caransebeș), anul XXIV, nr. 9, 1 martie 1909). În 1767, protopopiatul era alcătuit din 25 de parohii: Agrișu Mare, Almaș (dispărută), Arăneag, Cherechi, Cladova, Cuvin, Covăsânt, Chieriu, Drauț, Dud, Gașca, Ghioroc, Iermata, Măgura (dispărută), Măsca, Miniș, Mocrea, Moroda, Nadăș, Pâncota, Seleuș, Șicula, Șiria, Târnova și Tauț. (Cf. I.D. SUCIU, Radu CONSTANTINESCU, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I, doc. 131, pp. 294-295); Pr. Dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 199; Pr. Pavel VESA, „Protopopiatele arădene. Istoric și evoluție (1701-1918)”, în *Teologia*, an VII, nr. 1, 2003, pp. 136-162. Timp de peste un veac configurația geografică a protopopiatului rămâne același. În anul 1883 are loc o nouă arondare a protopopiatelor. Patru parohii (Cladova, Cuvin, Ghioroc și Miniș) trec la protopopiatul Vărădiei de Mureș, opt parohii (Iermata, Mocrea, Moroda, Nadăș, Seleuș, Șicula, Tauț și Târnova), la cel al Ineului, iar parohia Almaș este desființată. În această situație, protopopiatul rămâne doar cu 16 parohii: Agrișu Mare, Arăneag, Chier, Comlăuș, Covăsânt, Cherechi, Dud, Drauț, Gașca, Măderat, Măsca, Olari, Pâncota, Sinteia Mică, Șiria și Târnova (Cf. *Protocolul despre ședințele sinodului eparhial...*, 1883, p. 62, *apud*, Pr. Dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 199; *Biserica și Școala* (Arad), an VII, nr. 24, 12/24 iunie 1883, p. 205. Aceasta este configurația geografică până în anul 1942 (Pr. Dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 199).

Venerarea publică a sfinților în Biserica creștină este cunoscută din secolul al II-lea d. Hr. Ea s-a dezvoltat în ambianța comunităților locale, și se petrecea în preajma Mormântului Sfântului și a fost urmarea credinței generale că un martir care și-a vărsat sângele pentru Hristos se află cu siguranță în rai și poate interveni prin rugăciuni în favoarea celor care l-au invocat⁸, ajutând în acest fel întreaga comunitate ori o simplă persoană.

Deși despre bisericile din zona Șiriei, găsim informații lapidare sau uneori amănunțite privind edificiile ecleziastice și realizatorii lor, acestea nu se referă întotdeauna la multiplele aspecte în privința hramului ales. Din acest punct de vedere este absolut necesară continuarea cercetărilor interdisciplinare, folosind ca izvoare istorice și vestigiile sigilare⁹ ecleziastice locale. Ele pot confirma hramul acelei biserici și uneori chiar atesta vechimea lui, hram preferat într-o anumită perioadă sau alta de către comunitatea respectivă.

⁷ În legătură cu unele vestigii sigilare bisericești din părțile Aradului, vezi: Augustin MUREȘAN, Ioan POPOVICI, „Tipare sigilare bisericești din colecția Direcției Județene Arad a Arhivelor Naționale (I)”, în *Istorie și spiritualitate ortodoxă în Episcopia Aradului 1706-2006*, Arad, 25-26 mai 2006, pp. 247-261; Augustin MUREȘAN, Ioan POPOVICI, „Un tipar sigilar al bisericii din comuna Almaș, județul Arad”, în *Studii de știință și cultură*, anul II, nr. 3-4 (6-7), septembrie-decembrie 2006, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, pp. 160-161; Augustin MUREȘAN, Ioan POPOVICI, „Un tipar sigilar al bisericii din comuna Chisindia”, în *Adevărul* (Arad), anul XVIII, nr. 4919, din 2 septembrie 2006, p. 7; Augustin MUREȘAN, Ioan POPOVICI, „Tipare sigilare bisericești din colecția Direcției Județene Arad a Arhivelor Naționale (II)”, în *Ziridava*, XXV/1, 2010, pp. 131-136; Augustin MUREȘAN, „Un tipar de sigiliu al unei biserici satești din comitatul Arad (secolul al XIX-lea)”, în Doru Sinaci, Emil Arbonie (coordonatori), *Administrație românească arădeană Studii și comunicări din Banat-Crișana*, vol. V, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, 2012, pp. 212-214; Augustin MUREȘAN, Ioan POPOVICI, „Tiparul de sigiliu al bisericii Nașterea Maicii Domnului din târgul Hălmagiu (1838)”, în *Fragmentarium. Studii interdisciplinare în onoarea lui Aurel Chiriac*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2016, pp. 138-140; Augustin MUREȘAN, „Tiparul de sigiliu al Mănăstirii Hodoș-Bodrog”, în *Magazin istoric*, Anul L, Serie nouă, nr. 11 (608), noiembrie 2017, pp. 60-61; Augustin MUREȘAN, Puiu Emilian VALEA, „Două tipare sigilare ale Bisericii Ortodoxe Române din Lipova”, în *Analele Banatului*, Serie nouă, Arheologie-istorie, XXV, 2017, pp. 269-271; Augustin MUREȘAN, Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, Ioan POPOVICI, *Tipare sigilare ale unor biserici din zona Aradului și împrejurimi (secolele XVIII-XX)*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2019.

⁸ David HUGH FARMER, *Dicționar al Sfinților*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1999, p. 10.

⁹ Vestigiu sigilar = termen ce definește generic totalitatea izvoarelor sigilare, adică a matricelor sigilare și a impresiunilor acestora, inclusiv a fragmentelor și resturilor de sigilii, existente pe documente importante, pentru efectuarea cercetărilor sigilografice. *Sinonim* vestigii sfragistice; *Dicționar al științelor speciale ale istoriei, Arhivistică, cronologie, diplomatică, genealogie, heraldică, paleografie, sigilografie*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 236.

Nu ne este cunoscută întotdeauna motivația alegerii unui anumit hram, vechimea lui, păstrarea sau schimbarea acestuia etc.

În *tabelul 1* de mai jos, prezentăm pe localități patru biserici parohiale din protopopiatul Șiria, cu hramul, data sărbătoririi, anul construirii și sigiliul vechi aferent.

Tabel 1

Protopopiatul Șiria				
Localitatea	Biserica/ Hramul	Data sărbătoririi	Anul construirii	Sigiliu
1	2	3	4	5
Pâncota	Sf. Apostoli Petru și Pavel ¹⁰	29 iunie	1812	sec. XIX
Arăneag	Adormirea Maicii Domnului ¹¹	15 august	1870	sec. XIX
Chier	Adormirea Maicii Domnului	15 august	1888	1863
Chier	Adormirea Maicii Domnului	15 august	1888	sec. XX
Moroda	Sfinții Arhangheli ¹²	8 noiembrie	1761	sec. XIX?

După tradiția Bisericii ortodoxe, fiecare biserică în momentul sfințirii, care este actul de botez al noului lăcaș de închinăciune, săvârșit de către episcop, primește un nume, care este hramul său. Acest nume este un eveniment din istoria sfântă sau numele unei persoane sfinte¹³. Importanța hramului este mare pentru că dă chiar numele sfântului lăcaș de cult¹⁴. Prin târnosire hramul devine îngerul păzitor al bisericii, patronul său spiritual, religios-moral¹⁵.

După iconografia bisericească, icoana hramului se așază pe iconostas în registrul prim, la dreapta, alături de icoanele împărați¹⁶. Picturile murale

¹⁰ Sărbătoarea hramului „Sf. Apostoli Petru și Pavel” are loc pe 29 iunie, vezi Anexa VI, „Lista alfabetică de sfinți, sărbători ortodoxe și diferite denumiri cronologice”, în *Documente privind Istoria României Introducere*, I, Editura Academiei RPR, 1956, p. 526.

¹¹ Hramul „Adormirea Maicii Domnului” se sărbătorește pe 15 august, *Documente privind Istoria României Introducere*, I, p. 517. Despre icoana Adormirea Maicii Domnului, vezi Leonid USPENSKY, Vladimir LOSSKY, *Călăuziri în lumea icoanei*, Editura Sofia, București, 2006, pp. 230-233.

¹² Hramul „Sf. Arhangheli Mihail și Gavril” se prăznuiește pe 8 noiembrie, *Documente privind Istoria României Introducere*, I, p. 522 și p. 525. Despre Sfinții Arhangheli vezi Leonid USPENSKY, Vladimir LOSSKY, *Călăuziri în lumea icoanei*, p. 129-130.

¹³ Pentru detalii, vezi Pr. Dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului...*, pp. 432-433.

¹⁴ Pr. Dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului...*, pp. 432-433.

¹⁵ Pr. Dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului...*, pp. 432-433.

¹⁶ Elie Miron CRISTEA, *Iconografia și întocmirile din interiorul bisericii răsăriene*, Sibiu, 1905, p. 205.

din biserici ori reprezentările de sfinți sau scenele religioase de pe sigiliile acestora ne indică hramul stabilit care completează izvoarele documentare. Cu alte cuvinte cu ajutorul acestora se poate afla hramul acelei biserici¹⁷.

4. Vestigii sigilare ale unor biserici din protopopiatul Șiria

Prin caracterele lor specifice, vestigiile sigilare ale bisericilor pe care le prezentăm sunt asemenea celor din alte zone ale teritoriului vestic românesc¹⁸. Ele se pot împărți în trei categorii: a) *Sigilii datând din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, ele având formă ovală sau rotundă, cu legenda în limba română, scrisă cu caractere chirilice și reprezentarea iconografică a hramului bisericii; b). *Sigilii datând din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, care au aceeași formă și iconografie, dar se deosebesc prin faptul că unele au elemente noi: înscrierea anului de confecționare a tiparului sigilar, înlocuirea scrisului cu caractere chirilice, prin scrierea cu litere latine, începând cu anul 1863, precum și a cuvântului „pecete” cu „sigiliu”; c). *Sigilii care au abandonat din legendele lor a numirii de biserică „greco-neunită”*, ca urmare a faptului că încă din anul 1850, sinodul Patriarhiei din Karlovitz a cerut împăratului Francisc Iosif I, înlăturarea denumirii negative (de lege greco-neunite) și întrebuițarea în toate actele oficiale a denumirii proprii, pozitive: „Biserica răsăriteană”¹⁹.

¹⁷ După înlocuirea unei biserici vechi cu alta nouă, nu întotdeauna se menținea hramul cel vechi al lăcașului de cult. El era schimbat, mai ales în urma unor renovări generale, în funcție de sensibilitățile religioase ale enoriașilor, de dorința celor ce aveau o contribuție mai substanțială la edificarea noului lăcaș de cult sau din dispoziția autorităților ecleziastice superioare pentru a contracara prozelitismul catolic. Se cunosc cazuri când colectivitatea schimba hramul bisericii, mai ales în urma unor sfințiri de biserici efectuate mult mai târziu decât ridicarea ei. Până la mijlocul secolului al XVIII-lea, sau poate mai târziu, bisericile de la Hălmagiu și Dezna purtau alte hramuri (Pr. Dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului*, p. 436). Vechea biserică din Hălmagiu avea hramul „Sf. Ierarh Nicolae”, reprezentat iconografic în tabloul votiv în care ierarhul îl binecuvântează pe ctitorul bisericii; (vezi Ecaterina CINCHEZA-BUCULEI, „L'ensemble de peintures murales de Halmagiu (XVe siècle). Iconographie et fondateurs”, în *Revue des Études Sud-Est Européennes*, tom. XXII, nr. 1 (janvier-mars), 1984, pp. 3-25.

¹⁸ În acest sens, vezi Ieremia B. GHITA, Fabian M. POLGAR, „Vechi sigilii bisericesti ale unor parohii din jurul Oraviței”, în *Mitropolia Banatului*, anul XXXV, 5-6, 1985, pp. 335-337 și Ioan-Sabău LUCACI, „Peceti și amprente sigilare parohiale din Banat”, în *Altarul Banatului*, Anul VIII(XLVII), serie nouă, nr. 1-3, ianuarie-martie, 1997, pp. 135-145; Augustin MUREȘAN, Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, Ioan POPOVICI, *Tipare sigilare ale unor biserici ...*, pp. 11-40.

¹⁹ Ioan LUPAȘ, *Mitropolitul Andrei Baron de Șaguna*, Sibiu, 1903, p. 114.

Cu aceste elemente noi se prezintă și cele cinci vestigii sigilare provenind de la biserici ortodoxe din protopopiatul Șiriei, pe care le prezentăm mai jos.

1. Biserica de zid cu hramul „Sfinții Apostoli Petru și Pavel” din Pâncota a fost sfințită de protopopul Gheorghe Chirilovici al Șiriei, în anul 1812²⁰. De la această biserică prezentăm un sigiliu oval-vertical (~ 40 x 35 mm), aplicat în ceară roșie, reprodus de pe un act din anul 1848²¹.

În câmpul sigilar (fig. 1) sunt înfățișați Sfinții Apostoli Petru și Pavel²² (patronii bisericii ortodoxe din localitate), în picioare pe o terasă. Sfântul Apostol Pavel cu aureolă în jurul capului este înveșmântat în togă romană și indică cu mâna stângă spre Sfântul Apostol Petru, iar mâna dreapta o ține la sold (?). Sfântul Petru cu aureolă este reprezentat alături, dar mai înalt în semiprofil, cu mâna dreaptă ține legătura de chei, care atârnă până la pământ, iar mâna stângă ridicată în semn de atenționare. Legenda s-a scris în limba română, cu caractere chirilice: **PECETUL BISERECII [DIN ?] ORAȘUL PÂNCOTA**²³. Sigiliul poate fi datat ca fiind din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

2. Biserica de lemn din satul Arăneag, cu hramul „Adormirea Maicii Domnului”, a fost sfințită în anul 1734, iar în 1870 a fost înlocuită cu actuala biserică ce are același hram²⁴. De la această biserică s-a păstrat un tipar sigilar²⁵ confecționat din metal comun, având rondela oval-verticală cu dimensiunile de 40 x 35 mm, gravată în incizie. În câmpul sigilar (fig. 2) s-a reprezentat scena religioasă „Adormirea Maicii Domnului”, hramul acestei biserici²⁶. În

²⁰ Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române Arad, *grupa III, dosar 68/1885*, doc. 88, f. 145 v., apud Pr. Dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului...*, pp. 646-657.

²¹ Arhiva Bisericii ortodoxe române „Sf. Apostoli Petru și Pavel” din orașul Pâncota, județul Arad. *Socoata veniturilor și cheltuielilor a Sfinției Bisearici a Sfinților Apostoli Petru și Pavel din orașul Pâncota [...]*, 1842/1848. Actul este semnat de: Nicolae Faur, paroh, Nicolae Feier, paroh, Gheorghe Avrămuț, paroh.

²² Despre acești doi sfinți figurați în picioare, cu nimb în jurul capului și înveșmântați antic, vezi Prof. I.D. ȘTEFĂNESCU, „Sfinții Apostoli Petru și Pavel în iconografie”, în *Mitropolia Banatului*, anul XVII, 4-6, 1967, pp. 328-341.

²³ Un cuvânt din textul legendei este neclar.

²⁴ Vezi Silviu DRAGOMIR, „Statistici sârbești din dieceza Caransebeșului și Aradului în veacul XVIII”, p. 4 și Pr. Dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 574.

²⁵ Piesa sigilară aparținând bisericii din satul Arăneag se află în posesia d-lui ing. Vasile Faur din Ineu, căruia îi aducem și pe această cale mulțumirile noastre pentru permisiunea de a fi publicată.

²⁶ Vezi „Tabel statistic-șematism, I, Județul Arad”. 2. Protopopiatul Ineu, 6. *Arăneag*, bis[erica]. „Adormirea Maicii Domnului” - 1869, în *Îndrumător bisericesc misionar și patriotic*, Arad, Episcopia Aradului, 1984, p. 84.

centrul compoziției, Maica Domnului, întinsă pe catafalc, cu mâinile la piept, înveșmântată în maforion. De o parte, și de alta și dincolo de catafalc, grupul Sfinților Apostoli. Jos, în prim plan, în fața catafalcului, scena cu tăierea mâinilor lui Jephonias de către Arhanghelul Mihail, iar în dreapta acestuia, un sfeșnic cu o făclie aprinsă. La marginea câmpului sigilar, mărginită la exterior de un oval liniar, s-a scris legenda în limba română, cu caractere chirilice: † **PECETUL. BISERECI[I] DIN SATUL. ARĂNEAG**²⁷. Tiparul sigilar poate fi datat ca fiind din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

3. Biserica din Chier, cu hramul „Adormirea Maicii Domnului”, a fost ridicată începând din 1886, lucrările fiind terminate după numai doi ani²⁸. De la această biserică provin două tipare sigilare.

a. *Primul tipar sigilar* este rotund (35 mm), confecționat din alamă și gravat în incizie²⁹. În câmpul sigilar (fig. 3) s-a reprezentat imaginea hramului sfintei biserici din Chier: „Adormirea Maicii Domnului”. În partea de jos este înfățișată Maica Domnului, întinsă pe catafalc, cu mâinile încrucișate la piept. Dincolo de catafalc, la mijloc, Iisus, în picioare cu aureolă în jurul capului, ținând la piept în brațe sufletul Mariei, în chip de prunc înfășat. În dreapta și în stânga lui Iisus, grupul Sfinților Apostoli, înfățișați de asemenea în picioare și cu nimb. Deasupra imaginii, s-a gravat anul 18-63, despărțit de raze de lumină de diferite mărimi. Sub catafalc, un heruvim. Anul 1863 gravat deasupra scenei religioase este data confecționării tiparului sigilar. Prin vechimea lui, tiparul sigilar atestă faptul că biserica din localitate avea hramul „Adormirea Maicii Domnului” înainte de anul 1888³⁰, când ea este menționată documentar ca având acest hram. Legenda s-a scris în limba română, cu litere majuscule: * **PECETULU S[FINTEI]. BISERICI G[RECO]. R[ĂSĂRITENE]. DIN C[OMUNA]. CHERIU**³¹. Începutul și sfârșitul legendei sunt marcate de o steluță.

²⁷ Augustin MUREȘAN, „Un tipar de sigiliu”..., pp. 212-214; Augustin MUREȘAN, Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, Ioan POPOVICI, *Tipare sigilare ale unor biserici*..., pp. 20-21.

²⁸ Zezi „Tabel statistic-șematism, I. Județul Arad”. 2. Protopopiatul Ineu, 24. Chier; bis[erica] „Adormirea Maicii Domnului” - 1888, în *Îndrumător bisericesc misionar și patriotic*, p. 85 și Pr. Pavel VESA, *Biserici de lemn...*, p. 32; Pr. Pavel VESA, *Biserici de mir...*, p. 118; Pr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 593.

²⁹ S.J.A.A.N., *Colecția de tipare sigilare (sigilii)*, nr. inv. 305.

³⁰ „Tabel statistic-șematism, I. Județul Arad”, 2. Protopopiatul Ineu, 24. Chier, Bis[erica] „Adormirea Maicii Domnului” - 1888, în *Îndrumător bisericesc misionar și patriotic*, p. 85.

³¹ Augustin MUREȘAN, Ioan POPOVICI, „Tipare sigilare bisericești”..., (I), pp. 254-255; Augustin MUREȘAN, Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, Ioan POPOVICI, *Tipare sigilare ale unor biserici*..., p. 23, fig. 6, p. 74.

b. *Al doilea tipar sigilar* este confecționat din alamă, are o formă rotundă (33 mm) și este gravat în excizie. În imagine (fig. 4) s-a reprezentat aceeași scenă: „Adormirea Maicii Domnului”, hramul bisericii. În partea de jos s-a înfățișat Maica Domnului, întinsă pe catafalc. Dincolo de catafalc, la mijloc, Iisus Hristos. În dreapta și stânga acestuia, grupul Sfinților Apostoli. În exergă, mărginită la exterior de un cerc liniar, legenda scrisă în limba română, cu litere majuscule: * **SIG[ILIUL]. OFIC[IULUI]. PAR[OHIAL]. GR[ECO]. ORT[ODOX]. ROM[ÂN]. DIN KURTAKER [CURTACHE-RIU]**³². Tiparul sigilar datează din prima jumătate a secolului al XX-lea.

4. Biserica din Moroda a fost construită din lemn pe locul cimitirului vechi, lângă Cigher și sfințită în anul 1739 cu hramul „Sfinții Arhangheli”. În 1761, după mutarea satului pe vatra actuală, a fost construită o altă biserică de lemn cu același hram³³. Demolată în 1912, în locul ei a fost construită actuala biserică de zid, cu hramul celei vechi și sfințită în 1913 de episcopul Ioan I. Papp³⁴. Sigiliul bisericii din Moroda are în emblemă scena religioasă „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril” (neilustrat)³⁵.

5. Concluzii

Am prezentat mai sus, sigiliul Bisericii române din orașul Pâncota și tipare sigilare ale bisericilor din localitățile rurale Arăneag și Chier, și sumar cel al bisericii din Moroda, vestigii sigilare care conțin în emblemă sfinți sau scena religioasă care le confirmă hramul. Fără îndoială că și vestigiile sigilare ale celorlalte biserici ortodoxe din localitățile din protopopiatul Șiriei, în urma depistării lor vor putea confirma, prin simboluri, hramul avut la acea dată biserica respectivă.

În privința hramului bisericilor prezentate mai sus, constatăm că hramul „Adormirea Maicii Domnului” este preferat de comunități la două biserici (Biserica din satul Arăneag și Biserica din comuna Chier), hramul „Sfinții Apostoli Petru și Pavel” la Biserica din orașul Pâncota, iar hramul „Sfinții

³² Augustin MUREȘAN, Ioan POPOVICI, „Tipare sigilare bisericesti”..., (II), pp.134-135; Augustin MUREȘAN, Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, Ioan POPOVICI, *Tipare sigilare ale unor biserici ...*, pp. 23-24, fig. 7, p.75.

³³ Ioan MOTORCA, *Monografia așezărilor Moroda-Iermata, jud. Arad, f. a.*, p. 116 și p. 120.

³⁴ „Tabel statistic-șematism, I, Județul Arad”, 2. Protopopiatul Ineu, 60. *Moroda*, bis[erica]. „Sfinții Arhangheli” - 1913, în *Îndrumător bisericesc misionar și patriotic*, p. 86; vezi și Pr. Dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 639.

³⁵ Ioan MOTORCA, *Cercetări și date monografice privitoare la comuna Seleuș cu satele aparținătoare: Seleuș, Cighirel, Moroda, Iermata, Arad*, p. 15.

Arhangheli Mihail și Gavril”, la biserica din Moroda. Din cele de mai sus, am văzut care era hramul acestor biserici în conformitate cu izvoarele documentare și sigilare ecleziastice păstrate până în zilele noastre.

Motivația pentru care a fost preferat de către o comunitate hramul respectiv este multiplă, însă neclară. Aceste biserici cu hramurile lor apar și în *Conscripția episcopului Sinesie Jivanovici din 1755*. Ele făceau parte la acea dată din protopopiatul Țiria, astfel: Arăneag („Adormirea Maicii Domnului”) ³⁶, Chier („Adormirea Maicii Domnului”) ³⁷, Moroda („Sfinții Arhangheli” – 1739) ³⁸, Pâncota („Sfinții Arhangheli” - 1728) ³⁹.

Pe protopopiatul Țiria, în secolul al XVIII-lea, situația hramurilor se prezintă astfel: „Adormirea Maicii Domnului” (8), „Intrarea în Biserică a Maicii Domnului” (1), „Sfinții Arhangheli” (5), „Bunavestire” (1), „Cuvioasa Paraschiva” (1), „Sf. Gheorghe” (2), „Înălțarea Domnului” (1), „Pogorârea Sfântului Duh” (2), „Sf. Apostoli Petru și Pavel” (1), „Sf. 40 de Mucenici” (1). Total 23 ⁴⁰.

Dar, de la numai aceste patru biserici la care am prezentat mai sus vestigiile sfragistice nu putem afla în totalitate care a fost predilecția spre anumite hramuri ale bisericilor din arealul de care ne ocupăm. Le putem afla totuși consultând *Tabelul statistic-șematism I. Județul Arad*, publicat în anul 1984, pe localități, dar bineînțeles numai pentru perioada când instituția ecleziastică respectivă avea acel hram. Hramurile acestor biserici sunt următoarele: Agrișu Mare („Cuvioasa Paraschiva”) ⁴¹, Almaș (localitate dispărută) ⁴², Arăneag („Adormirea Maicii Domnului”) ⁴³, Cherec, azi Caporal Alexa („Sfinții Arhangheli”) ⁴⁴, Chier („Adormirea Maicii Domnului”) ⁴⁵, Covăsânț („Pogorâ-

³⁶ Apud Pr. Pavel VESA, *Biserici de mir*, p. 200.

³⁷ Pr. Pavel VESA, *Biserici de mir*, p. 201.

³⁸ Pr. Pavel VESA, *Biserici de mir*, p. 201.

³⁹ Pr. Pavel VESA, *Biserici de mir*, p. 201.

⁴⁰ Pr. Dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului...*, pp. 433-434 și pp. 704-705.

⁴¹ „Tabel statistic-șematism, I, Județul Arad”, 2. Protopopiatul Ineu, 1. Agrișu Mare, bis[erica] „Cuvioasa Paraschiva” - 1936, în *Îndrumător bisericesc misionar și patriotic*, p. 84; Pr. Dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 563 și p. 564.

⁴² Avea o biserică de lemn filie la parohia Agrișu Mare. Nu i se cunoaște hramul. Pentru detalii vezi la Pr. Dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 565 și p. 708.

⁴³ „Tabel statistic-șematism, I, Județul Arad”, Protopopiatul Ineu, 6. Arăneag, bis[erica] „Adormirea Maicii Domnului” - 1869, în *Îndrumător bisericesc misionar și patriotic*, p. 84; Pr. Dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 574.

⁴⁴ „Tabel statistic-șematism, I, Județul Arad”, 1. Protopopiatul Arad, 13. Caporal Alexa, bis[erica] „Sfinții Arhangheli” - 1791, în *Îndrumător bisericesc misionar și patriotic*, p. 82; Pr. Dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului...*, pp. 588-589.

⁴⁵ „Tabel statistic-șematism, I, Județul Arad”, 2. Protopopiatul Ineu, 24. Chier, bis[erica] „Adormirea Maicii Domnului” - 1888, în *Îndrumător bisericesc misionar și patriotic*, p. 85; vezi și Pr. Dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 593.

rea Sfântului Duh)⁴⁶, Cuvin („Sf. Mc. Gheorghe”)⁴⁷, Drauț („Sfântul Mc. Gheorghe”)⁴⁸, Dud („Adormirea Maicii Domnului”)⁴⁹, Galșa („Adormirea Maicii Domnului”)⁵⁰, Iermata („Înălțarea Domnului”)⁵¹, Ineu („Sf. Arhangheli”)⁵², Mâasca („Adormirea Maicii Domnului”)⁵³, Măderat („Adormirea Maicii Domnului”)⁵⁴, Miniș („Sf. 40 de Mucenici”)⁵⁵, Moroda („Sfinții Arhangheli”)⁵⁶, Nadăș („Sf. Apostoli Petru și Pavel”)⁵⁷, Pâncota („Sfinții Apostoli Petru și Pavel”)⁵⁸, Seleuș („Adormirea Maicii Domnului”)⁵⁹, Șicula („Intrarea în Bise-

⁴⁶ „Tabel statistic-șematism, I, Județul Arad”, 3. Protopopiatul Lipova, 16. *Covăsânț*, bis[erica] „Pogorârea Sfântului Duh” - 1779, în *Îndrumător bisericesc misionar și patriotic*, p. 87; Pr. Dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 600..

⁴⁷ „Tabel statistic-șematism, I, Județul Arad”, 3. Protopopiatul Lipova, 18. *Cuvin*, bis[erica] „Sf. Mc. Gheorghe” - 1801, în *Îndrumător bisericesc misionar și patriotic*, p. 87; Pr. Dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 704.

⁴⁸ „Tabel statistic-șematism, I, Județul Arad”, 2. Protopopiatul Ineu, 35. *Drauț* bis[erica] „Sf. M. Mc. Gheorghe” - 1897, în *Îndrumător bisericesc misionar și patriotic*, p. 85; Pr. Dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 607.

⁴⁹ „Tabel statistic-șematism, I, Județul Arad”, 2. Protopopiatul Ineu, 35. *Dud* bis[erica] „Adormirea Maicii Domnului” - 1775, în *Îndrumător bisericesc misionar și patriotic*, p. 85; Pr. Dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 705.

⁵⁰ „Tabel statistic-șematism, I, Județul Arad”, 3. Protopopiatul Lipova, 19. *Galșa*, bis[erica] „Adormirea Maicii Domnului” - 1749, în *Îndrumător bisericesc misionar și patriotic*, p. 87; vezi și Pr. Dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 610.

⁵¹ „Tabel statistic-șematism, I, Județul Arad”, 2. Protopopiatul Ineu, 44. *Iermata*, bis[erica] „Înălțarea Domnului” - 1927, în *Îndrumător bisericesc misionar și patriotic*, p. 85; Pr. Dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului...*, pp. 619-620.

⁵² „Tabel statistic-șematism, I, Județul Arad”, 2. Protopopiatul Ineu, 47. *Ineu*, bis[erica] „Sfinții Arhangheli” - 1868, în *Îndrumător bisericesc misionar și patriotic*, p. 85; Pr. Dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 621.

⁵³ „Tabel statistic-șematism, I, Județul Arad”, 3. Protopopiatul Lipova, 30. *Mâasca*, bis[erica] „Adormirea Maicii Domnului” - 1723, în *Îndrumător bisericesc misionar și patriotic*, p. 87; Pr. Dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 636 și p. 705.

⁵⁴ „Tabel statistic-șematism, I, Județul Arad”, 3. Protopopiatul Lipova, 27. *Măderat*, bis[erica] „Adormirea Maicii Domnului” - 1800, în *Îndrumător bisericesc misionar și patriotic*, p. 87; Pr. Dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 633.

⁵⁵ Detalii despre bisericile din Miniș, vezi la Pr. Dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 638 și p. 705.

⁵⁶ „Tabel statistic-șematism, I, Județul Arad”, 2. Protopopiatul Ineu, 60. *Moroda*, bis[erica] „Sfinții Arhangheli” - 1913, în *Îndrumător bisericesc misionar și patriotic*, p. 86; Pr. Dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 639.

⁵⁷ „Tabel statistic-șematism, I, Județul Arad”, 2. Protopopiatul Ineu, 61. *Nadăș* bis[erica] „Sfinții Apostoli Petru și Pavel” - 1904, în *Îndrumător bisericesc misionar și patriotic*, p. 86; Pr. Dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului...*, pp. 640-641.

⁵⁸ „Tabel statistic-șematism, I, Județul Arad”, 3. Protopopiatul Lipova, 36. *Pâncota*, bis[erica] „Sfinții Apostoli Petru și Pavel” - 1912 corect - 1812, în *Îndrumător bisericesc misionar și patriotic*, p. 87; Pr. Dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 646 și p. 705.

⁵⁹ „Tabel statistic-șematism, I, Județul Arad”, 2. Protopopiatul Ineu, 75. *Seleuș*, bis[erica] „Adormirea Maicii Domnului” - 1870, în *Îndrumător bisericesc misionar și patriotic*, p. 86; Pr. Dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 661.

rică a Maicii Domnului”⁶⁰, Șiria („Sfinții Arhangheli”⁶¹, Tauț („Adormirea Maicii Domnului”⁶², Târnova („Pogorârea Sfântului Duh”⁶³). Din *Tabelul statistic-șematism*, constatăm că, de la bisericile de lemn înlocuite de-a lungul timpului prin construirea unor biserici de zid, acestea au păstrat aproape în totalitate hramul celei vechi. Vestigiile sfragistice ale instituțiilor ecleziastice ortodoxe descrise mai sus, ca de altfel și altele de acest fel din zona Aradului au legenda scrisă în limba română, uneori cu slove chirilice (prima jumătate a veacului al XIX-lea), alteori cu litere latine⁶⁴. Textul legendei conține *apelativul sigilar* (PECETUL, PECETULU, SIGILIUL), *denumirea instituției* (BISERICII, S. BISERICI = SFINTEI BISERICI, OFIC. PAR. = OFICIUL PAROHIAL), *confesiunea* (G.R. = GRECO-RĂSĂRITEANĂ, GR: ORT. ROMĂNE= GRECO-ORTODOXE ROMĂNE), *termenul generic menționând localitatea* (SATUL, C.= COMUNA, ORAȘUL), *denumirea acesteia*: ARĂNEAG, CHERIU, KURTAKER, [CURTACHERIU], MORODA, PÂNCOTA) și, o singură dată anul confecționării piesei sigilare, precum cea din 1863 aparținând Bisericii Greco-Răsăritene din comuna Cheriu.

Prin această analiză preliminară am dorit să demonstrăm faptul că, în ceea ce privește hramul Bisericii române din orașul Pâncota și ale bisericilor din localitățile rurale Arăneag, Chier și Moroda, hramuri atestate de izvoarele documentare sau de altă natură sunt confirmate și de vestigiile sigilare ale acestor instituții ecleziastice. Mai mult încă, în acest studiu ne-am aplecat asupra modului de înfățișare a simbolurilor religioase din emblema fiecărui vestigiu sigilar. Într-un singur caz, cel al tiparului sigilar din anul 1863 al Bi-

⁶⁰ „Tabel statistic-șematism, I, Județul Arad”, 2. Protopopiatul Ineu, 78. *Șicula*, bis[erica] „Intrarea în Biserică a Maicii Domnului” - 1870, în *Îndrumător bisericesc misionar și patriotic*, p. 86; Pr. Dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului...*, pp. 669-669.

⁶¹ „Tabel statistic-șematism, I, Județul Arad”, 3. Protopopiatul Lipova, 41. *Șiria*, bis[erica] „Sfinții Arhangheli” - 1769, în *Îndrumător bisericesc misionar și patriotic*, p. 88: „Sf. Apostoli Petru și Pavel” - 1847, p. 88. La Pr. Dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 670 și p. 715, Biserica „Sfinții Arhangheli” a fost sfințită la 6 sept. 1752, și demolată în 1769; vezi și Silviu DRAGOMIR, „Statistici sârbești din dieceza Caransebeșului și Aradului în veacul XVIII”, p. 4.

⁶² „Tabel statistic-șematism, I, jud. Arad”, Protopopiatul Ineu, 84. *Tauț*, bis[erica] „Cuvioasa Paraschiva” - 1884, în *Îndrumător bisericesc misionar și patriotic*, p. 86; Pr. Dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 672.

⁶³ „Tabel statistic-șematism, I, Județul Arad”, 2. Protopopiatul Ineu, 88. *Târnova*, bis[erica] „Pogorârea Duhului Sfânt” - 1868, în *Îndrumător bisericesc misionar și patriotic*, p. 86; Pr. Dr. Pavel VESA, *Episcopia Aradului...*, p. 673 și p. 705.

⁶⁴ Vezi Magdalena KOVÁCS, „Colecția de sigilii a Filialei Arhivelor Statului jud. Arad”, în *Ziridava*, VI, 1976, p. 502; Maria DOGARU, *Colecțiile de matrice sigilare ale Arhivelor Statului*, București, 1984, p. 106; *Îndrumător arhivistic*, Eugeniu Criste (coordonator), dr. Lucian Petraș, Ștefan Marinescu, Mirela Văduva, Mircea Timbus, Andrei Caciara, Ioan Popovici, vol. II, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2009, p. 190.

sericii cu hramul „Adormirea Maicii Domnului” din Chier, prin vechimea lui, atestă faptul că lăcașul de cult din localitate avea acest hram înainte de anul 1888, când acesta este menționat documentar ca având această închinare. Pentru locul și timpul de referință aceste sigilii sunt dintre cele mai importante pentru cunoașterea mai amănunțită a istoriei instituțiilor ecleziastice din spațiul geografic supus spre analiză.

Știm că analiza realizată este parțială, deoarece nu cuprinde toate vestigiile sigilare ale bisericilor din protopopiatul Șiria, ele nefiindu-ne încă cunoscute, dar o cercetare metodică a fondurilor documentare aflate în arhive, muzee sau colecții particulare, pe care sunt conservate sigilii ale acestor vechi biserici, o va putea întregi.

Fig. 1. Sigiliul Bisericii „Sf. Apostoli Petru și Pavel” din Pâncota

Fig. 2. Tiparul sigilar al Bisericii „Adormirea Maicii Domnului”,
din satul Arăneag

Fig. 4. Tipar sigilar al Bisericii „Adormirea Maicii Domnului” din Chier

HARAMUL MĂNĂSTIRII HODOȘ- BODROG ÎN LUMINA UNOR IZVOARE SIGILOGRAFICE

Dr. Augustin MUREȘAN

Complexul Muzeal Arad

Protos. Lect. Univ. Dr. Nicolae M. TANG

Facultatea de Teologie Ortodoxă „Ilarion V. Felea”, Arad

Abstract

The millennial history of the Hodoș-Bodrog Monastery is happily completed by the research on the sealing patterns and seals used in the monastery chancellery over the centuries. They come to authenticate already known historical data or to bring new information about the life and development of this monastic place. Some of them become real challenges for researchers, one thing remains certain, namely that the symbols found on these objects are related to the history and life of the monastery.

Keywords

Arad, Hodoș-Bodrog Monastery, seal, seal pattern, ecclesiastical sigilography.

1. Scurt istoric al Mănăstirii Hodoș-Bodrog

In rândurile de mai jos facem o analiză cu privire la hramul bisericii Mănăstirii Hodoș-Bodrog, județul Arad, în lumina izvoarelor sigilografice. Înainte de a face această analiză câteva date și momente importante din istoria acestui lăcaș monahal sunt necesare a fi prezentate.

Așezată pe cursul inferior al râului Mureș, la aproximativ 12 km de municipiul Arad (sat Bodrogu Nou, comuna Zădăreni, județul Arad), Mănăstirea Hodoș-Bodrog este unul dintre cele mai vechi așezăminte monahale din România¹. Atestat documentar din anul 1177, într-o diplomă dată de regele Ungariei, Bela al III-lea, așezământul este menționat ca deținând proprietate, fiindu-i nominalizați și vecinii din acel an.

Vechimea acestui lăcaș este cu mult mai mare, întrucât în mănăstire au locuit la începutul secolului al XI-lea, în timpul voievodului Ahtum (urmașul lui Glad), călugări greci de rit răsăritean (ortodocși)². Cercetările efectuate au condus la concluzia că în secolele XII-XIII vatra mănăstirii nu era în același perimetru cu așezământul contemporan, terenul acesta fiind ocupat pe atunci de o așezare civilă³. Probabil, la acea dată, biserica mănăstirii era o construcție din lemn, undeva prin apropiere. O precizare ne oferă un alt document din anul 1233, prin care Mănăstirii Hodoș-Bodrog i s-a repartizat

¹ În legătură cu acest vechi lăcaș monahal vezi: Policarp MORUȘCA, *Mănăstirea Bodrog*, în „Banatul”, II, nr. 9, 1927, pp. 6-17; Ștefan METEȘ, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, pp. 182-191; Victor VLĂDUCEANU, *Vechiul monument de artă istorico-religios: Mănăstirea Bodrog*, Timișoara, 1939; C. RUDNEANU, „Mănăstirea românească Hodoș-Bodrog”, în *Timpul Transilvaniei*, Arad, 5, nr. 91, 1941, p. 1-3; I. IUFU, „Mănăstirea Hodoș-Bodrog-centru de cultură slavonă din Banat”, în *Mitropolia Banatului*, XIII, nr. 1-3, 1963, p. 229-230; I. D. SUCIU, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 47; R. THEODORESCU, „Confluente culturale în primul Ev Mediu românesc și spațiul arădean”, în *Ziridava*, XI, 1979, p. 92; Eugen ARĂDEANUL, Lucian EMANDI, Teodor BODOGAE, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog*, Arad, 1980; Gh. LANEVSCHI, „Repertoriul monumentelor religioase de pe cursul inferior al Mureșului”, în *Ziridava*, XI, 1979, pp. 1010-1012 (cu bibliografia); M. PORUMB, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania. Sec. XIII-XVIII*, București, 1998; Adrian Andrei RUSU, Nicolae SABĂU, Ileana BURNICHIOIU, Ioan Vasile LEB, Măria MAKÓ LUPESCU, *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș* (Coordonator: Adrian Andrei Rusu), Presa Universitară Cluj-Napoca, 2000, pp. 74-77; Pavel VESA, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2006, pp. 218-225; Arhimandrit Nestor IOVAN, *Sfânta Mănăstire Hodoș-Bodrog. Scurt istoric*, Ediția a IV-a Arad, 2010; Marius OPREA, Adriana SCĂRLĂTESCU, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog, Restaurarea picturii murale. Documentație științifică*, Cu binecuvântarea Înaltpreafințitului Părinte Dr. Timotei Sevcicu, Arhiepiscop al Aradului, Arad, Editura Arhiepiscopiei Aradului, 2012; Sorin BULBOACĂ, Doru SINACI, Augustin MUREȘAN, Aurel DRAGOȘ, „Rolul economic al cetăților, al mănăstirilor, al drumului sării și al canalului morilor în Comitatul Arad”, (VI. 2. Mănăstiri arădene: Hodoș-Bodrog), în Adrian Nițu (coordonator), *Arad. Economie și societate din preistorie până la începuturile regimului comunist*, vol. I, Cluj Napoca, Editor: Presa Universitară Clujeană, 2016, pp. 309-312 ș. a.

² E. ARĂDEANUL, L. EMANDI, T. BODOGAE, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog*, p. 20.

³ E. ARĂDEANUL, L. EMANDI, T. BODOGAE, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog*, p. 14.

o cantitate anuală de 1000 bulgări de sare, care erau transportați din Transilvania pe râul Mureș⁴.

Invazia mongolă de la 1241 a dat o lovitură puternică și lăcașurilor monastice din zona arădeană. Mănăstirea Hodoș-Bodrog a trecut și peste această situație dificilă⁵. Se pare că a fost distrusă numai bisericuța mănăstirii, dar viața monahală a continuat, deoarece există o mențiune în această privință într-un document din anul 1278⁶. Mănăstirea își va continua activitatea, dar fără a mai avea o biserică reprezentativă, deoarece sinodul latin din anul 1219 a interzis construirea de noi biserici ortodoxe în locul celor distruse de tătari, situație ce s-a menținut până în a doua jumătate a secolului XIV⁷.

Mănăstirea a cunoscut un proces de decădere, iar edificiul actualei biserici datează din perioada (1370-1525-1550) dar argumentele de ordin arhitectural, precum și cele istorice pledează pentru deceniile din jurul anului 1400, când exista un climat politic mai liniștit⁸. În ceea ce privește acest lăcaș monahal, o inscripție aflată pe zidul bisericii (care astăzi nu mai este vizibilă n. n.) atestă existența ei certă, în anul 1523, egumen fiind Mihail⁹. Acest lăcaș de cult este menționat până în secolul al XVI-lea în izvoare documentare cu diferite variante ale denumirii de Hodoș (Hodust, Hudus etc), iar din 1523 de Hodoș.

În urma cercetărilor arheologice din anii 1976-1977, s-a stabilit că actualul edificiu de piatră al bisericii mănăstirii datează din a doua jumătate a secolului al XIV-lea sau de la începutul secolului următor. Clădirea bisericii s-a construit în etape, iar la ridicarea zidurilor s-a întrebuintat și material roman, luat de la o construcție romană rămasă încă neidentificată. Biserica, în stil bizantin, a fost concepută pe un plan triconc, cu o turlă pe naos și turn-clopotniță separat. Ea este contemporană cu Mănăstirile Vodița, Tismana, Cotmeana, Cozia etc. Arhitectura bisericii dovedește că, în secolul al XIV-lea, legăturile cu lumea românească din afara arcului carpatic și cu lumea bizantino-balcanică erau foarte strânse și ajungeau până la extremitatea vestică a pământului românesc.

Mănăstirea ortodoxă Hodoș-Bodrog a traversat, în veacul al XV-lea, o perioadă dificilă, confruntându-se cu greutăți materiale, deoarece nu bene-

⁴ E. ARĂDEANUL, L. EMANDI, T. BODOGAE, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog*, p. 34.

⁵ E. ARĂDEANUL, L. EMANDI, T. BODOGAE, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog*, p. 35.

⁶ Arhim. Nestor IOVAN, *Sfânta Mănăstire Hodoș-Bodrog. Scurt istoric*, p. 9.

⁷ Arhim. Nestor IOVAN, *Sfânta Mănăstire Hodoș-Bodrog. Scurt istoric*, p. 9.

⁸ E. ARĂDEANUL, L. EMANDI, T. BODOGAE, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog*, p. 41.

⁹ E. ARĂDEANUL, L. EMANDI, T. BODOGAE, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog*, pp. 40 și 89.

ficia de vreun domeniu, așa cum era cazul abațiilor catolice. Mai mult, în jurul mănăstirii s-au format mari domenii nobiliare, iar satele Hodoș și Bodrog au fost date familiei maghiare Bessenyei (cândva înainte de 1454)¹⁰.

În secolul al XV-lea (1446), apare și toponimul Bodrog. Trei veacuri mai târziu, în urma dispariției satului Hodoș, denumirea mănăstirii se schimbă, devenind chiar Bodrog. Din 1784, sunt folosite ambele denumiri: Hodoș-Bodrog.

La jumătatea secolului al XVI-lea cetatea Buda este ocupată de otomani și o parte a Regatului Ungar transformată în pașalâc (1541), apoi se formează pașalâcul de Timișoara (1552-1716). După 1541, mănăstirea face parte din principatul autonom al Transilvaniei, iar în 1551 Aradul este cucerit de otomani, ca și localitățile din jurul mănăstirii, Felnac și Zădăreni. Nu este exclus ca în contextul războiului antiotoman, clădirile mănăstirii să fi suferit mari distrugereri, fapt care ar explica într-un fel lucrările masive efectuate la biserica mănăstirii, la începutul veacului al XVII-lea. Recucerirea zonei arădene a dus la reorganizarea acesteia în cadrul Principatului Transilvaniei. Câmpia arădeană a fost redistribuită unor nobili care și-au câștigat merite în lupta antiotomană. În anul 1595 Mănăstirea Hodoș-Bodrog a fost eliberată de sub stăpânirea otomană. Această stăpânire străină a permis, totuși între anumite limite, funcționarea întregii ierarhii ortodoxe, precum și a mănăstirilor ortodoxe, în grija cărora erau trecute și o serie de probleme civile.

După unirea înfăptuită de Mihai Viteazul, în 1600, ierarhia bisericească din Transilvania este integrată într-o organizație comună cu cea de la Târgoviște, ținând ulterior de Episcopia Aradului. După 1606, conducerea principatului caută să consolideze situația existentă pe Mureșul Inferior, iar în 1607 Aradul este dat unui grup de militari români și sârbi. În acest fel, Mănăstirea Hodoș-Bodrog ajunge sub ocrotirea unor ostași orodocși, care vegheau în imediata ei apropiere.

Episcopul Sava I Brancovici a înzestrat mănăstirea cu moșia de la Hodoș, căutând să îmbunătățească situația economică a lăcașului monahal și, mai ales, să o scape de jurisdicția vreunui nobil de altă religie¹¹. În anul 1616, mănăstirea Hodoș-Bodrog reintră în stăpânirea otomană.

La mijlocul secolului al XVII-lea așezământul avea, din pricina vechimii, zidurile și acoperișurile degradate¹². În anul 1651 episcopul Sofronie de Li-

¹⁰ E. ARĂDEANUL, L. EMANDI, T. BODOGAE, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog*, p. 42.

¹¹ E. ARĂDEANUL, L. EMANDI, T. BODOGAE, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog*, pp. 46-47.

¹² Adrian Andrei RUSU, George Pascu HUREZAN, *Biserici medievale din județul Arad*, Arad, 2000, pp. 177-178.

pova și Gyula, își mută temporar reședința la Mănăstirea Hodoș-Bodrog. Într-o petiție din 26 decembrie 1651, se menționează că episcopul Sofronie, călătorind la Moscova, solicita ajutor țarului Alexei Mihailovici pentru reparații, odăjdii și cărți. Primea 35 de ruble și mai multe cărți. Din același act aflăm, pentru prima dată documentar, că hramul bisericii este „Intrarea în Biserică a Preasfintei Născătoare de Dumnezeu”. În 1700 Hodoș-Bodrog este consemnată ca mănăstire sârbească, atacată de partizanii lui Francisc Rakoczy al II-lea¹³.

O gravură din 1750 arată mănăstirea înconjurată de clădiri cu etaj pe trei laturi: la răsărit, la nord și la apus, iar la sud fiind străjuită de râul Mureș. Se crede că aceste clădiri datează din secolul al XVII-lea, dăinuind în această formă până în anul 1900, când starețul Augustin Hamsea face unele modificări. Clădirea de la apus a fost înlăturată, construindu-se alta mai la apus, mărindu-se astfel incinta; cea de la nord a fost demolată, păstrându-i-se doar un zid, care delimitează curtea bisericii de cea de-a doua incintă, creată prin construirea unor clădiri gospodărești după anul 1900. Clădirii de la răsărit i s-a înlăturat etajul, i s-a mai înălțat parterul, dându-i-se destinația de stăreție, trapeză oficială și paraclis de iarnă¹⁴. În imaginea acestei gravuri pe zidul de vest al naosului se vede reprezentată scena Sfânta Treime.

Până în anul 1839, mănăstirea era situată pe malul drept al Mureșului, aparținând de satul Bodrog (Bodrogul Vechi). Deoarece mănăstirea era periclitată de cursul Mureșului, ale căror ape se apropiase până lângă zidurile ei, prin intervențiile starețului Grigore Chirilovici și cu ajutorul autorităților teritoriale din Arad, în anul 1839, Mureșul a fost dirijat pe la nord-vest de mănăstire¹⁵.

¹³ Adrian Andrei RUSU, George Pascu HUREZAN, *Biserici medievale din județul Arad*, p. 179.

¹⁴ Arhim. Nestor IOVAN, *Sfânta Mănăstire Hodoș-Bodrog. Scurt istoric*, p. 14.

¹⁵ E. GLÜCK, D. BOGDAN, E. IVANOF, O. GREFFNER, R. RĂDULESCU, J. UJJ, „Prefacerile economice, social-politice și cultural ideologice premergătoare Revoluției de la 1848/49”, în *Aradul permanentă în istoria patriei*, p. 219. În prima parte a secolului al XIX-lea, întregul curs al Mureșului a suferit intervenții antropice majore exercitate asupra albiei sale în aval de Arad. Scopul acestor lucrări a fost de a evita riscurile potențiale (surpări de mal, inundarea unor localități etc.), specifice unei ape curgătoare dinamice. De multe ori apele Mureșului au izolat mănăstirea Hodoș-Bodrog, la fel și satul Bodrogul Vechi. La stăruințele starețului Grigore Chirilovici, Mureșul a fost dirijat, în 1839 pe un alt curs, deoarece mănăstirea Hodoș-Bodrog era periclitată de cursul râului ale cărui ape se apropiase de zidurile mănăstirii, lăcașul de cult fiind astfel salvat de inundații. Înainte de anul 1839, mănăstirea aparținea de satul Bodrogul Vechi, situat la Nord de râul Mureș, dar în urma corecției făcute cursul râului s-a interpus între mănăstire și acest sat, mănăstirea fiind azi situată la sud de Mureș, vezi Dorel GUREANU, „Mănăstirea Bodrog”, în *Monitorul*, (Arad), Anul IV, nr. 4(24), august, 2010, p. 20; Teodor Octavian GHEORGHIU, Augustin MUREȘAN, „Elemente

În incinta mănăstirii se află un muzeu în care se păstrează obiecte muzeale de valoare, o arhivă documentară prețioasă pentru istoria zonei și o bibliotecă. Colecția de manuscrise slavone și românești și vechile tipărituri existente în posesia mănăstirii fac din acest complex monastic unul dintre centrele importante de cultură veche românească din vestul țării.

Pe latura de sud a turnului-clopotniță se află un blazon nobiliar asupra căruia cercetătorii au făcut interpretări diferite fiind atribuit familiilor Jaksici, Bessenyei, Marothi, Brancovici sau Brâncoveanu¹⁶. Pe Paraclisul de Vară cu hramul „Adormirea Maicii Domnului” (15 august) se află reprezentată stema Episcopiei Aradului¹⁷, multiplicată în partea superioară a clădirii, în medaioane rotunde cu figuri în basorelief, așezate două câte două de culoare maro, intercalate cu elemente decorative de același fel, de aceeași formă, mărime și culoare incluzând o cruce¹⁸.

Important de menționat faptul că în anul 1934, Mănăstirea Hodoș-Bodrog a înființat o școală orfelinat care a funcționat la început în satul Călugăreni, iar apoi a fost mutată în incinta mănăstirii. Copiii orfani au fost educați în lăcașul monahal până în anul 1948, când Reforma învățământului a interzis activitatea școlii. De educația elevilor și de buna gospodărire acestei instituții școlare s-a ocupat în mod special ieromonahul Matei Domocoș¹⁹, care, în colaborare cu stareții și locuitorii de stareți care s-au succedat

de urbanism istoric – evoluția relației dintre Mănăstirea Hodoș-Bodrog și satul Bodrog (azi Bodrogu Vechi), jud. Arad”, în *Administrație românească arădeană Studii și comunicări din Banat-Crișana* (coordonatori: Doru Sinaci, Emil Arbonie), vol. XIII, Vasile Goldiș University Press, Arad, 2018, pp. 284-285.

¹⁶ Vezi SZENTKLÁRAY Jenő, „A szerb monostoregyházak története emlékei Délmagyarországon”, în *Értekezések a történeti tudományok köréből*, Budapest, 1908; p. 25; Dimitrie STOI, „Enigma simbolului heraldic de la Mănăstirea Hodoș-Bodrog”, în *Mitropolia Banatului*, Anul XXXVI, nr. 4, iulie-august, 1986, pp. 77-83; Adrian Andrei RUSU, George Pascu HUREZAN, *Biserici medievale din județul Arad*, p. 178; Adrian Andrei RUSU, Nicolae SABĂU, Ileana BURNICHIOIU, Ioan Vasile LEB, Mária MAKÓ LUPESCU, *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, p. 77; Sașa IAȘIN, *Familiile nobiliare sârbești din Banat în secolele al XV-lea și al XVI-lea*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015, p. 164 ș. a.

¹⁷ Această stemă se află reprezentată în acest mod și în antetul unor acte emise de Consiliul Eparhial al Sfintei Episcopii Ortodoxe Române a Aradului.

¹⁸ Augustin MUREȘAN, Ioan POPOVICI, „Stema Episcopiei Aradului pe Paraclisul de Vară al Mănăstirii Hodoș-Bodrog”, în *Analele Aradului*, Anul III, nr. 3, 2017, Arad, Vasile Goldiș University Press, pp. 241-247.

¹⁹ Vezi *Adresa* cu nr. 140/1944, a inv. director Matei Domocoș, prin care PS Policarp Morușca era anunțat de bunul mers al școlii pentru copiii orfani de la Călugăreni, aparținând Mănăstirii Hodoș-Bodrog, la Nicolae DANCIU PETNICEANU, „Mănăstirea Bodrog și un însemnat slujitor al ei”, în vol. *In honorem Gheorghe Rancu Bodrog 75*, Editura Hoffman, 2021, p. 371.

de-a lungul anilor la conducere, s-a străduit să creeze condiții optime desfășurării activităților în școală.

2. Două vestigii sfragistice ale Mănăstirii Hodoș-Bodrog

De la acest vechi lăcaș monahal prezentăm două vestigii sfragistice: un tipar sigilar și un sigiliu, ambele de interes deosebit pentru sigilografia ecleziastică²⁰. Prin emblemele din câmpul sigilar ele ne descoperă importante date istorice din acea perioadă.

2.1. Tiparul sigilar

Tiparul de sigiliu²¹ este confecționat în întregime din metal (alamă), are o formă rotundă cu diametrul de 45 mm și gravat în incizie, pentru sigilarea cu ceară. De regulă, sigiliile mănăstirilor cuprind în câmpul sigilar reprezentarea hramului așezământului²². Deci, în emblema acestui tipar de sigiliu, este gravată scena „Intrarea în Biserică a Maicii Domnului”, hramul bisericii mănăstirii, sărbătoare însemnată în calendarul Bisericii Ortodoxe, la 21 noiembrie²³.

Scena se desfășoară în curtea interioară a templului: în stânga, Sfântul Proroc Zaharia, reprezentat bust, aureolat, cu plete, mustață și barbă ascuțită, îmbrăcat în veșminte preoțești, cu mâna dreaptă întinsă primind-o pe Maica Domnului în fața intrării în biserică. În dreapta, puțin mai jos, Sfânta Fecioară Maria, înfățișată bust, cu aureolă în jurul capului, purtând hiton și maforion cu mâinile întinse către proroc. La spatele acesteia, mai sus, Sfinții Ioachim și Ana, părinții ei, cu capetele nimbate. În planul al doilea se văd două coloane de piatră, canelate care susțin arcade în stil gotic.

²⁰ Unul dintre cele mai importante capitole din sigilografia ecleziastică este reprezentat de sigiliile mănăstirilor. Sigiliile aflate pe diferitele documente emise de așezămintele monahale sunt numeroase, dar tiparele lor sigilare care au ajuns până la noi, relativ puține.

²¹ Tiparul sigilar al Mănăstirii Hodoș-Bodrog se păstrează în Muzeul acestui lăcaș monahal.

²² Sigilografia ecleziastică în spațiul românesc a urmat modelul bizantin, la fel ca la toate neamurile din Creștinătatea răsăriteană. Ca regulă, sigiliile instituțiilor ecleziastice și cele ale mănăstirilor conțin, în câmpul sigilar, reprezentarea hramului bisericii-catedrale sau a bisericii mari din respectiva mănăstire (Petronel ZAHARIUC, „Note de sigilografie ecleziastică moldovenească”, în *Herb*, Revista română de Heraldică, I (VI), 1-2, 1999, p. 171).

²³ Sărbătoarea Intrarea Maicii Domnului în Biserică este cunoscută în popor sub denumirea Vovidenia; vezi Lista alfabetică de sfinți, sărbători ortodoxe și diferite denumiri cronologice (Anexa VI), în *Documente privind Istoria României. Introducere*, vol. I, Editura Republicii Populare Române, 1956, p. 523.

În exergă, între două cercuri liniare în interior și un cerc liniar în exterior legenda în limba slavonă, de la dreapta spre stânga, în sensul acelor de ceasornic.

Legenda sună astfel: + *SII PECEAT MONASTIRA HODOȘA XRAM VA-VEDENIE VA ȚRKVE PR[esvea]TIE B[ogorodi]ȚE* (+ „ACEASTĂ PECETE A MĂNĂSTIRII HODOȘ CU HRAMUL INTRAREA ÎN BISERICĂ A PREA SFINTEI NĂSCĂTOARE DE DUMNEZEU”). Textul legendei ne indică adjectivul demonstrativ, apelativul sigilar, denumirea lăcașului monahal și hramul acestuia. Începutul legendei este indicat de o cruce înscrisă între două ovale liniare²⁴, iar sfârșitul acesteia marcată de un motiv vegetal.

Prin emblema gravată în câmpul sigilar, acest tipar de sigiliu se include în categoria sigiliilor ecleziastice de *tip hagiografic*. El nu este datat. Cercetarea documentelor emise de acest lăcaș monastic pe care se conservă sigiliile ar putea lămuri perioada anilor de folosire dar și vechimea hramului acestei mănăstiri. Mânerul acestui vestigiu sfragistic prezintă interes deosebit ca formă dar și pentru felul în care rondela sigilară are pe dos un „inel” rabatabil. El servește la ținerea tiparului și exercitarea sigilării, deci joacă rolul unui mâner propriu-zis.

Analogiile piesei sigilare cu exemplare similare, ale unor mănăstiri din Țara Românească și Moldova ne îngăduie o încadrare cronologică largă între veacurile XVII-XVIII. Având în vedere imaginea din emblemă, adevărată manifestare de artă feudală, caracterul literelor folosite în textul legendei și al denumirii lăcașului, tiparul de sigiliu poate fi datat ca fiind din a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

2.2. Sigiliul

Potrivit documentelor din Arhiva Mănăstirii Hodoș-Bodrog, din a doua jumătate a sec. al XIX-lea a început să fie utilizat un sigiliu deosebit pentru autentificarea actelor emise de cancelaria mănăstirească. Cercetătorul Laurențiu-Ștefan Szemkovics a descoperit un document la Arhivele Naționale, parafat cu acest sigiliu²⁵, prilej cu care domnia sa l-a analizat într-un studiu publicat într-un volum omagial²⁶. După analiza acestui sigiliu, domnia sa

²⁴ Augustin MUREȘAN, „Tiparul de sigiliu al Mănăstirii Hodoș-Bodrog”, în *Magazin istoric*, Anul L serie nouă, nr. 11 (608), noiembrie 2017, pp. 60-61. Vezi descrierea acestui tipar sigilar și la Teodor Octavian GHEORGHIU, Augustin MUREȘAN, „Elemente de urbanism istoric – evoluția relației dintre Mănăstirea Hodoș-Bodrog și satul Bodrog (azi Bodrogu-Vechi), jud. Arad”, pp. 289-303.

²⁵ Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Mănăstirea Cernica*, dosar nr. 45, fila 39.

ajunge la concluzia că, potrivit datelor inscripționate pe acest sigiliu, hramul mănăstirii s-a schimbat.

Dacă a fost schimbat hramul bisericii acestei mănăstiri nu putem fi siguri. Datorită faptului că unele izvoare istorice lipsesc sau nu ne sunt încă cunoscute este dificil de identificat numai pe cale documentară, schimbări care au avut loc de-a lungul timpului în stabilirea hramului unei biserici sau alta. Unele dintre ele nu și-au schimbat hramul, altele este posibil să-și fi schimbat închinarea inițială. Potrivit documentelor existente dar și tradiției locului hramul bisericii mănăstirii Hodoș-Bodrog nu s-a schimbat niciodată. Un lucru trebuie luat în seamă: pe stampla din 1750 reprezentând Mănăstirea Bodrog, mai precis, pe frontispiciul peretelui de apus al bisericii mănăstirii se vede icoana Preasfintei Treimi, în reprezentare apuseană, imagine care a circulat în întreaga Europă creștină mai ales după contrareformă. Sub această reprezentare se vede scena „Intrării în Biserică a Maicii Domnului”, sub formă de icoană, ținută în mâni de doi îngeri cu aripile deschise și cu fețele orientate spre exterior. Așadar, la mijlocul secolului al XVIII-lea hramul mănăstirii era același.

Din câmpul sigilar aflăm că lăcașul monahal Hodoș-Bodrog avea hramul „Intrarea în Biserică a Prea Sfintei Născătoare de Dumnezeu”. El este după cum am arătat mai sus, menționat prima dată în petiția din 26 decembrie 1651, a episcopului Sofronie de Lipova și Gyula care călătorind la Moscova, în acel an, solicita ajutor țarului Alexei Mihailovici pentru reparații, odăjdii și cărți pentru mănăstirea Hodoș-Bodrog. Dacă documentul din 1651 atestă că biserica mănăstirii Hodoș-Bodrog avea hramul „Intrarea Maicii Domnului în Biserică”, tiparul sigilar confirmă existența acestuia și atestă într-un fel vechimea lui. Astfel scena religioasă din emblema tiparului sigilar ne indică hramul preferat și stabilit care completează izvorul documentar mai sus amintit. Cu alte cuvinte cu ajutorul acestui însemn sigilar am putut afla hramul bisericii așezământului monahal folosit în acel secol.

Pe un document emis la 17 august 1936²⁷, starețul Mănăstirii Hodoș-Bodrog, îl roagă pe directorul Seminarului monahal Cernica ca între elevii înscriși în clasa I-a a acestui seminar monahal să-i considere înscriși și pe novicii Fl. Bogdan, Lazăr Popovici și Teodor Popovici și să fie anunțat despre condițiile de primire în Seminar.

²⁶ Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS, „Sigiliul Mănăstirii Hodoș-Bodrog pe un document din anul 1936”, în *In honorem Gheorghe Rancu* 75, Caracal, Editura Hoffman, 2021, pp. 405-406.

²⁷ Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Mănăstirea Cernica*, dosar nr. 45, fila 39.

Înscrisul este autentificat cu un *sigiliu* oval-vertical (37 x 32 mm), imprimat cu cerneală mov, cuprinzând în emblemă trei personaje redatate în întregime și din față, stând cu picioarele pe o câmpie, flancați de doi îngeri ocrotitori, înaripați, înfățișați de asemenea, în întregime și din față, dar cu mult mai înalți. Deasupra, și între capetele îngerilor un porumbel în zbor, cu capul în sus, și orientat spre aripa stângă, înconjurat de jur-împrejur, de raze. În exergă mărginită la exterior de două ovale liniare legenda scrisă cu litere majuscule în limba română: * SFÂNTA MĂNĂSTIRE * BODROG. Emblema sigiliului conține această interesantă reprezentare asupra căreia se va putea reveni odată cu descoperirea unor noi documente de arhivă.

3. Concluzii

Istoria milenară a Mănăstirii Hodoș-Bodrog se completează, în mod fericit, și prin cercetările cu privire la tiparele sigilare și sigiliile folosite în cancelaria mănăstirească de-a lungul secolelor. Ele vin să autentifice date istorice deja cunoscute sau să aducă noi informații cu privire la viața și devenirea acestui locaș monastic. Unele dintre ele devin adevărate provocări pentru cercetători, un lucru rămânând cert, anume că simbolurile regăsite pe aceste obiecte sunt legate de istoria și viața mănăstirii.

Tiparul sigilar ne arată lămurit că mănăstirea a fost pusă sub ocrotirea Maicii Domnului, mai precis, legată de un eveniment deosebit din viața Maicii Domnului, aducerea ei la Templu, la vârsta de trei ani. Teologic vorbind, la acest moment Maica Domnului a fost afierosit lui Dumnezeu, așa cum orice monah își închină viața lui Dumnezeu. Viața Maicii Domnului la templu a fost o viață de rugăciune și contemplare, așa cum este viața oricărui călugăr. Viețuirea ei a fost o înălțare spirituală și o apropiere tot mai mare de desăvârșire, așa cum fiecare monah încearcă să facă în viața lui mănăstirească.

Acest excurs în sigilografia ecleziastică ne redescoperă istoria fascinantă a unuia dintre cele mai vechi așezăminte monastice românești constituindu-se, totodată, într-un imbold de cercetare în acest domeniu auxiliar al istoriei, dar încărcat de simbolistică și de mesaj.

Fig. 1. Tipar sigilar al Mănăstirii Hodoș-Bodrog

Fig. 2. Mănerul tiparului

Sigiliul Mănăstirii Bodrog

ARTICOLE

SThHA

An V (2023)/5/ pp. 131 - 147

200 ANI DE ÎNVĂȚĂMÂNT TEOLOGIC LA ARAD

Prof. Univ. Dr. Anton ILICA

La zece ani de la înființarea Preparandiei din Arad, întâia școală de pregătire sistematică a învățătorilor în limba română, în „întâia zi” a lunii noiembrie 1822, se înființează la Arad, SCHOLARUM CLERICALIUM ARADIENSIVM VALACHICARVM, cunoscută ca Școală Clericală, Seminarium Clericesc, Institut Teologic, vizând pregătirea clerului pentru parohiile ortodoxe din această parte a împărăției habsburgice. Cursurile pentru cei 68 de elevi au început cu profesorii Gavril Gherasim Raț (1793, Roit-1850, Arad; studii teologice la Viena și Episcop al Aradului) și Gavril Giuliani (1791, Curtici-1852, Buteni, „unul dintre cei mai distinși și învățați membri ai clerului român de pe acele vremuri” – T. Botiș), în vremea când Episcop de Arad și administrator diecezan a fost Iosif Putnic. Școala Clericală va funcționa în clădiri închiriate, fiind organizată de cei doi până în anul 1835, când elevii vor fi învățați de Grigorie Chirilovici, Petru Varga și Petru Popovici. A urmat Patrachie Popescu, Iosif Beleş, Miron Moise Romanu, Andrei A. Papp, Vasile Mangra, apoi Ioan Russu, profesor prim pentru Institutul unit pedagogic-teologic. Până în anul 1876, Școala Clericală a întâmpinat multe dificultăți de funcționare, din lipsa unui spațiu permanent, a experienței organizatorice, precum și a sărăciei din parohiile ortodoxe din ținutul arădean, timișean, crișean etc.

În 1876, Institutul Clerical se unește cu Școala Preparandială într-un „Institut pedagogic-teologic diecezan” funcționând în edificiul de lângă Catedrala românească, în coordonarea lui Ioan Russu, având un corp didactic comun. Între profesori, menționăm pe dr. Roman Ciorogariu, dr. Atanasie

Șandor, dr. Vincențiu Babeș, dr. Atanasie Tuducescu, dr. Iosif Goldiș, Teodor Ceonțea, dr. Petru Pipoș, Sabin Evuțian, dr. Lazăr Petroviciu, Alexandru Gavra, dr. Gheorghe Ciuhandu, dr. Avram Sădean, dr. Teodor Botiș. Unii profesori aveau doctoratul în teologie ori în discipline umaniste, iar calitatea studiilor și a pregătirii învățătorilor și preoților este un temei pentru ca la centenarul din 1912, respectiv 1922, dr. Teodor Botiș, director, să alcătuiască *Istoria Școlii Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic ortodox-român din Arad* (Editura Consistoriului, 1922), cu aproape 750 de pagini, atent organizate și foarte riguros documentate. Acest volum este referențial pentru cunoașterea evoluției celor două „institute de educație”, pedagogică și teologică. Pentru ambele școli, începe o perioadă de dezvoltare și de creștere a prestigiului lor intelectual în mediul românesc. În 1927, Școala Normală Ortodoxă de Stat „Dimitrie Țichindeal” devine instituție autonomă, având remarcabili profesori și un exercițiu didactic temeinic. În același timp, Institutul Teologic devine Academia Teologică Ortodoxă din Arad, cu patru studii, fiind numit rector dr. Traian Botiș. Academia Teologică a funcționat până în anul 1948, când este desființată, ultimul rector fiind dr. Ilarion V. Felea. Abia în anul 1991, se reînvie tradiția formării preoților la Arad, prin înființarea Facultății de Teologie Ortodoxă „Ilarion V. Felea” în cadrul Universității „Aurel Vlaicu”, funcționând în locația de pe strada Academiei Teologice, în clădirea construită special pentru pregătirea clerului pentru parohiile ortodoxe.

Am punctat câteva momente importante din evoluția ideii de pregătire la Arad a tinerimii pentru preoțime. Detaliile legate de evoluția și maturizarea instituțională se pot regăsi în volumul amintit mai sus, elaborat de dr. Teodor Botiș; totodată istoria instituției clericale a fost recuperată prin cercetări din volumele elaborate de dr. Mircea Păcurariu, dr. Ioan Tulcan și dr. Lizica Mihuț, cu ocazia aniversării celor 175 ani de la înființarea învățământului teologic superior arădean (1997), precum și în anuarele, publicațiile instituției, Protocoale sinodale, dări de seamă etc. În plus, ne sunt de un real folos bibliografic scrierile lui Vasile Popeangă și ale lui Doru Bogdan (*Laudă Dascălului – Învățător român*, 2018), dedicate acestor instituții de cultură, educație și conștiință națională.

Efectuăm o sinteză despre absolvenții Școlii clericale din primul centenar, așa cum a fost prezentată lista acestora de către dr. Teodor Botiș, care s-a documentat în arhivele Institutului, unde era director. Vom putea identifica aria de recrutare a absolvenților (clerici), precum și evoluția intelectuală a

unora până la situația de a deveni parohi, episcopi ori profesori de institut teologic/Preparandie.

Anul absolv.	Nr abs.	Absolvenți cu nume de reținut	Observații biografice
1824	42	27 – Timiș, 4 – Arad, 10 – Caraș	
1825	31	18 – Timiș, 3 – Arad, 4 – Bihor	
1826	-	Fără absolvenți. Se trece la studii de trei ani	
1827	13	6 – Timiș, 2 – Arad, 4 – Caraș	
1828	15	Micloși Moise (Covăsânt), 2 – Timiș, 3 – Arad, 7 - Caraș	
1829	7	3 – Timiș, 2 – Arad, 2 - Caraș	
1830	7	Monția Isai (Șicula)	
1831	12		
1832	13	Popescu Gheorghe (Murani), Varga Petru (Zărand)	Preotul G. Ghenadie Popescu a urmat studiile juridice la Universitatea din Pesta, fiind profesor la Institutul teologic din Arad (1839-1852). Arhimandrit la mănăstirea Neamțului și profesor la Seminarul Teologic din București. Preotul P. Varga a fost paroh în Nădlac, iar apoi profesor la Institutul Teologic din Arad.
1833	22		
1834	30		
1835	29	Secula Isai (Șiria)	
1836	23	Petrovici Vicențiu (Pădureni)	

1837	24	Popescu Porfirie (Bata)	Preotul Patrichie Porfirie Popescul a urmat studii juridice și filosofice în Ungaria; a fost profesor al Institutului teologic arădean; a ajuns arhimandrit al mănăstirii Opova, apoi mandatar mitropolitan și administrator al Diecezei Arad. A înființat și organizat Biblioteca Institutului.
1838	69	Boțco Iacob (Archiș), Russu Ioan (Comlăuș)	În zona Archiș, Nermiș, familia nobiliară Boțco a dat literaturii române un poet, Isaia Boțco, Florile Tinereții (1884).
1839	46	Cociuba Ioan (Târnova)	
1840	29	Fritea Demetriu (Săldăbagiu)	
1841	28	Papp Teodor (Giula), Popovici Arsenie (Arad), Secula Ioan (Șiria)	
1842	33	Monția Ambrosie (Șicula), Raț Ioan (Oradea)	
1843	41	Beleş Ieroteu (Șimand), Boțco George (Archiș), Feier George (nobil)	Preotul Ieroteu Iosif Beleş a fost protopop și episcop vicar la Oradea. A profesat la Institutul Teologic din Arad.

1844	44	Babeș Vichentie (Hodoni), Moțica Ilie (nobil)	V. Babeș a fost profesor pre- parandial, membru fondator al Academiei Române. Parla- mentar dietal la Budapesta, judecător la Înalta Curte de Casație. A întemeia ziarul <i>Albina</i> (1866, Viena), în care a publica Mihai Eminescu. În manuscris, a lăsat <i>Istoria bisericească</i> .
1845	43	Ciorogariu Samuil (Ociu)	
1846	48	Jurma Ambrosie (Bata), Mangra Atanasie (Lazuri), Mezei Ioan (Oradea)	
1847	44	Goldiș Isaia (Mocirla), Jude Ioan, presbiter (Poienari)	
1848	39	Boțco Iosif (Tăut), Popovici Teodor (Semlac), Roman Moise (Mezieș)	
1848- 1852	Perioadă blocată din pricina evenimentelor revoluționare pașoptiste		
1853	4		
1854	5	Popovici Svetozar, preot (Cenad), Zorlințan Vasilie, preot (Căpruța)	

1855	20	Micloși Petru, preot (Covăsânț)	Familia Micloși din Covăsânț a dat științei românești pe inginerul Cornel Micloși, care a modernizat transportul electric din Timișoara. Membru al Academiei Române. A fost cadru didactic universitar. A scris numeroase cărți, printre care <i>Electrificarea Banatului</i> (1937)
1856	6		
1857	14	Raț Mihail (Roit)	
1858	20	Micloși Maximilian (Covăsânț), Papp Alexandru (Oradea)	Preotul A. Papp va deveni profesor la Institutul teologic pentru limba maghiară. În timp, se călugări, ajungând la treapta de protosinodal la mănăstirea Hodoș-Bodrog. Va deveni vicar episcopal la Oradea, ocupând demnitatea de arhimandrit. Donează Diecezei arădene o casă și o grădină în Gai.
1859	36	Mera Atanasiu (Crocna)	
1860	11		

1861	22	Goldiș Ioan (Socodor)	Preotul Ioan Iosif Goldiș a fost licențiat în drept la Debretin și în filozofie la Budapesta. A fost profesor și director la Preparandie. Episcop de Arad. Membru corespondent al Academiei Române.
1862	12	Muntean Zenobiu (Tăgădău)	
1863	10	Magier Pavel (Vidra, Arad)	Familia Mager a dat teologiei arădene pe Episcopul Magieru și pe profesorul preparandial Traian Mager, autorul celebrei lucrări <i>Monografia Ținutului Hălmagiu-lui</i> (4 volume)
1864	36		
1865	34	Horvath Gheorghe, diacon (Highișel)	
1866	43		
1867	33	Micluța Ioan (Răsculița), Pap Teodor (Beiuș-Urviș), Tempea Paul (Torac)	
1868	42	Pap Teodor (Urviș, Arad), Vățian Andrei (Obârșă)	
1869	46	Rubinovici Mihail (Bichiciu), Gurban Constantin (Buteni), Papp Ioan (Chiștag)	C. Gurban, paroh de Buteni, a fost director preparandial. Ca protopop de Ineu, sprijină material pe Ioan Vidu să-și facă studii muzicale la Conservatorul din Arad.

1870	32	Borlea Petru (Șiria), Monția Florian (Șicula)	
1871	35	Papp Ignatie (Pociovești, Bihor)	Preotul Ioan Papp (1848-1925) s-a călugărit la Boddrog. Profesor la Institutul teologic din Arad; a fost Episcop de Arad, apoi copreședinte al Adunării Naționale de la Alba-Iulia. A fost un om cumpătat și un excelent diplomat în reorganizarea vieții pastorale din Transilvania, fiind locțiitor mitropolitan.
1872	21	Mangra Vichentie (Săldăba-giu-Săliște), Marienescu Grigorie (Lipova)	Preotul Vasile Mangra a absolvit Facultatea juridică academică din Oradea, iar apoi a fost numit profesor la Institutul clerical. Conduce Institutul pedagogic-teologic diecezan. Colaborează la <i>Biserica și Școala</i> . Vicar episcopal la Oradea, apoi arhimandrit. Membru al Academiei Române. Mitropolit al românilor ortodocși din Transilvania. A scris o carte despre <i>Mitropolitul Sava Brancovici</i> (1906), precum și volumul <i>Ierarhia și Mitropolia bisericii românești din Transilvania</i> (1908)

1873	7	Bugariu Georgiu (Comlăuș)	
1874	5		
1875	12	Ciuhandu Petru (Roșia)	
1876	9	Mangra Romul (Săldăbagiu), Papp Ioan (Hidiș)	
1877	26	Ciorogariu Romul (Pecica Română)	Preotul R. Ciorogariu a fost Director preparandial și Episcop de Bihor. Doctoratul la Facultatea de Teologie din Cernăuți. Profesor la Institutul Teologic. Activitate publicistică. A scris. <i>Reorganizarea mitropoliei ardelene</i> , 1920, <i>Schisma românească</i> (1921), <i>Papism și ortodoxism</i> (1922)
1878	22	Hamsea Voicu (Râșnov), Ilica Ilie (Vidra), Tuducescu Atanasiu (Câmpanii de jos)	Preotul Ilie Ilica din Vidra a fost stră-străbunicul poetei Carolina Ilica și a lui Anton Ilica.
1879	25	Luminosu Solomon (Fădimac), Mihuț Dimitrie (Șiclău), Sabo Alexandru (Fânațe)	Preotul S. Luminosu a fost profesor preparandial pentru muzică vocală și instrumentală
1880	18	Bosco Maximilian (Șiad), Miloș George (Bara)	
1881	23	Hălmăgean Ioan (Crocna), Micu Emilian (Cuveșdia), Papp Aurel (Hășmaș)	Preotul E. Micu a fost un colecționar de documente despre Preparandia arădeană și Școala clericală. A fost un excelent bibliofil. Preot în Belinț și Chișoda.

1882	13	Evuțian Ioan (Țebea), Hamsea Ioan (Râșnov)	Preotul Ioan Evuțianu din Țebea a fost tatăl profesorului preparandial și ministru districtual Sabin Evuțian, o personalitate dinamică a învățământului bănățean din perioada interbelică.
1883	20	Trăilescu Ioan (Sărcia Română)	Preotul Ioan Trăilescu a fost doctor în studii teologice, obținute la Cernăuți, predă la Institutul teologic din Arad, apoi va fi protopresbiter de Chișineu.
1884	14		
1885	25	Dehelean Vasile (Ususău), Micloși Ioan (Covăsânt), Nestor Romul (Bata)	Preotul V. Dehelean aparține unei familii vechi de preoți. A posedat o imensă moșie, cultivând pomi și întreținând o amplă fermă de pășări și animale. Preotul R. Nestor a absolvit Facultatea Teologică din Cernăuți. A fost profesor la școala clericală din Arad și apoi preot la temnițele din Seghedin și apoi preot-învățător în Cenad.
1886	26	Lazăr Cornel (Beliu), Maher Traian (Vidra), Petran Ioan (Mâsca, Arad)	

1887	18	Vățian Traian (Halaliș)	Preotul T. Vățian (1864-1940) a fost profesor la Institutul Teologic din Arad și, ca Protopop al Aradului a reprezentat Episcopia la Adunarea națională de la Alba Iulia. A elaborat manuale școlare cu conținut bisericesc.
1888	16	Mihuția Alexandru (Vașcău, Bihor)	Preotul Alex. Mihuția a urmat studiile la Facultatea de Filozofie din Budapesta, după care a predat la Preparatoria din Arad.
1889	22	Hamsea Ioan (Tohanul Nou), Păcățian Mihaiu (Comloș)	Preotul M. Păcățian a fost paroh în Comloș, după care a ajuns profesor la Institutul clerical din Arad. A făcut publicistică și a elaborat volumul de <i>Predici</i> (1916).
1890	17	Papp Ioan (Pociovești)	
1891	20	Givulescu Aurel (Ilteu), Micluța Terentie (Rișculița)	
1892	28	Proca Gheorghe (Râșnov), Vățian Romul (Arad)	
1893	19		
1894	16	Iorgovici Iosif (Cuveșdia)	
1895	12	Monția Cornel (Șicula)	

1896	12	Ciuhandu Gheorghe (Roșia)	G. Ciuhandu, autorul lucrării <i>României din Câmpia Aradului</i> (1940), a fost dr. al Facultății de teologie din Cernăuți, profesor la Institutul P-T din Arad, senator și membru al Academiei române. A scris 60 de cărți cu tematică teologică.
1897	24	Danciu Ioan (Sârbești), Lugojan Trifon (Nădlac), Botiș Teodor (Valea Neagră, Bihor). 1 particular	Preotul T. Lugojan a fost profesor la Seminar, ca absolvent al Conservatorului regesc din Leipzig. A elaborat trei volume de <i>Cântări bisericești</i> (1907 - 1913) Preotul I. Danciu a slujit în Satu Mic, fiind apoi preot militar pe front. Teologul T. Botiș a fost o personalitate complexă și exemplară a vieții bisericești și didactice din Arad. Director și Rector al Academiei teologice din Arad. A scris volumul de referință <i>Istoria Scoalei Normale (Preparandia) și Institutului Teologic Ortodox Român din Arad</i> (1922) și altele
1898	9		

1899	20	Bărbulescu Moisă (Moșnița), Cărpinișan Ioan (Răhau), Russu Ioan (Bărăteaz), Mihulin Virgil (Prăjești). 2 particulari	Preotul M. Bărbulescu a desfășurat activitate de învățator în Chevereșul Mare. Preotul I. Russu a fost nepotul directorului preparandial Ioan Russu. A fost învățator și preot în Parța
1900	8	Lăzărescu Iuliu (Căprioara)	
1901	14	Leucuța Simeon (Chișlaca), Mihulin Constantin (Govojdia), 1 particular	
1902	20	Aga Victor (Budinț), 3 particulari	Preotul Victor Aga din Chișoda a elaborat o <i>Enciclopedie bisericească</i> și a fost ziarist bisericesc.
1903	20	Secula Sever (Baia de Criș). 2 particulari	Preotul Sever Secula a absolvit Facultatea de litere a Universității din București, fiind licențiat în filozofie și istorie. Va preda limba română la Institutul pedagogico-teologic din Arad; publicist și scriitor.
1904	11	1 particular	
1905	45	Iacob Lazăr (Peșteș), Monția Iustin (Șicula), Botiș Ioan (Valeaneagră). 16 particulari	Preotul I. Lazăr a fost bursier diecezan la Facultatea de Teologie Ortodoxă din Cernăuți. Cu doctoratul luat, va reveni la Institutul din Arad ca profesor. A avut activitate publicistică și teologică.

1906	23	Papp Miron (Pociovești) 9 particulari	
1907	25	Bodea Cornel Iuliu (Laz), Mager Traian Iuliu (Lazuri, Vidra), Mihulin Nicolae (Prăjești) 2 particulari	<p>Preotul C. Bodea a slujit în Dezna, renovând biserica și școala de aici. A refuzat cedarea clopotelor bisericii pentru tunuri. A fost tatăl Acad. Cornelia Bodea, care a donat biblioteca sa Universității Aurel Vlaicu din Arad. Preotul Traian Mager a fost învățător, apoi profesor preparandial la Arad. A scris monografia <i>Ținutul Hălmaگیului</i> (4 volume). (1937). Lavinia Betea îi aduce un elegant omagiu în Prefața la volumul actualizat, prin editare, în 2017.</p> <p>Nicolae Mihulin, preot paroh de Vinga, urmează filozofia la Cluj și Budapesta, fiind apoi prof. de geografie și științele naturii la Preparandia din Arad. Întâiul director al proaspăt înființatului liceu „Moise Nicoară din Arad. Va fi, mai apoi, director al Școlii Normale din Oradea (1929).</p>
1908	17	Monția Coriolan (Șicula), Sirca Nicolae (Măgulicea), 5 particulari	

1909	18	Russu Ioan (Utvin), Dr. Sârbu Ioan (Rudăria), 6 particulari	
1910	22	Ciorogariu Terentie (Lipova); 3 particulari	
1911	27	6 particulari	
1912	26	Chebelevu Ilie (Socodor), Ciuhandu Todor (Roșia), Ioja Romul (Sălăjani), Molnar Ioan (Tăgădău), Papp Traian (Bocsâg), Roșu Ioan (Șimand), 6 particulari	Preotul I. Chebelevu a păstorit în Șoimoș și s-a ocupat de educația copiilor în timpul războiului mondial. A desfășurat activitate publicistică.
1913	23	7 particulari	
1914	26	Magier Cornel (Satu Rău), 5 particulari	
1915	22	Marșieu Ioan (Socodor), Frateș Romul (Preșmar, Brașov), 5 particulari	R. Frateș – profesor preparandial și inspector școlar
1916	23	Clopoțel Ioan (Poiana Mărului), particulari Turic T. O. Caius (Târnova), 3 particulari	Ioan Clopoțel – publicist important în perioada interbelică; Caius Turicu a fost profesor la Liceul Moise Nicoară din Arad, apoi a predat, ca titular, limba română și pedagogia la Institutul teologic din Arad. Studii universitare filologice la Budapesta

1917	34	Dr. Costa Gheorghe (Mișca), Givulescu Traian (Ilteu), Goldiș Mihai (Mocirla), Mornăilă Teodor (Șimandul inf.), Vlad Emilian (Leauți, Arad), 1 particular	Preotul Emilian Vlad a fost profesor preparandial, pre- dând istoria și geografia.
1918	20	Oancea Remus (Bucuresci), Turic Oct. Tului (Otlaca)	R. Oancea a fost preot în Macea, renovând biserica și achiziționând două clădiri pentru parohie.
1919	12	Ciuhandu Aurelian (Roșia), Papp Pavel (Tăgădău)	
1920	6	Papp Ioan (Pociovești)	
1921	11	Ștefan Bogdan (Zărand). 1 particular	Preotul Ș. Bogdan a fost pro- topop la Hălmăgiu și profe- sor de religie în Arad.
1922	8	2 particulari	
100 ani	2112 absolvenți în primul centenar de existență		

Am selectat din lista absolvenților pe cei care au avut o activitate publică (profesori, teologi, ori pe cei ale căror nume ar putea fi corelate (Micloși, Monția, Magier, Micluța, Papp, Cărpinișan, Russu, Mihulin, Vățian etc.). Alți absolvenți au devenit profesori la Școala Clericală (Ieroteu Beleş, Teodor Botiș, Roman Ciorogariu, Gheorghe Ciuhandu, Constantin Gurban, Lazăr Iacob, Vasile Mangra, Ioan Mezei, Romul Nestor, Andrei Alex. Papp, Mihai Păcățean, Ghenadie Popescu, Patrachie Popescu, Teodor Popovici, dr. Gheorghe Proca, Miron Romanul, Dr. Ioan Trăilescu, Caius Turicu, Petru Varga) ori Școala Pedagogică (Trifon Lugojan, Solomon Luminosu, Valeriu Magdu, Teodor Pap, dr. Ioan Petran, dr. Sever Secula). Mulți dintre absolvenți sunt fii de economi, de dascăli ori preoți, provenind din satele ținuturilor Arad, Bihor, Timiș, Torontal, Caraș-Severin, Hunedoara. Am regăsit autentice „dinastii de preoți” cu multe generații de credință ortodoxă și cu un exemplar exercițiu parohial.

Aceste considerații constituie o motivație pentru cercetare. O monografie instituțională s-ar justifica, după cum multe personalități care au absolvit aici binemerită biografii, omagii, medalioane ori statui. Noi atât am dorit: să determinăm o emulație care să evidențieze rolul acestei instituții, alături de Preparandie, la întreținerea conștiinței naționale, a limbii române, precum și a credinței creștine ortodoxe.

EPISCOPIA ORTODOXĂ DIN ARAD ȘI ORADEA-MARE ÎN PERIOADA PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

Prof. Univ. Dr. Anton ILICA

Într-un colț al bibliotecii mele, am dat peste *Protocol despre Ședințele Sinodului eparhial din Dieceza ortodoxă rom. a Aradului*, ținute în sesiunea ordinară din anii 1918-1920 (conform obiceiului, aceste protocoale au fost tipărite la Editura Diecezană din Arad). Amintim că Episcopia Arad gestiona problemele bisericești și școlare din Consistoriul ort. român din Arad și din Consistoriul eparhial din Oradea Mare, precum și ale senatelor școlare. Episcopia Arad (Ioan I. Papp) numește, în 1917, pe Roman Ciorogariu vicar episcopesc pentru Eparhia din Oradea. În această calitate și în condiții excepționale determinate de război, în 16 oct. 1920, se restaurează Episcopia de Oradea, Ciorogariu fiind numit episcop arhimandrit, primind investitura (martie 1921) din mâinile regelui Ferdinand I al României. Protocolul despre Ședințele sinodale cuprinde Rapoarte ale Consistoriului, ale Senatului bisericesc, Senatului episcopesc și Senatului școlar pe anii 1917, 1918, 1919 și acte sinodale pe anul 1920. Acestea reprezintă activitatea celor două entități bisericești în mod diferențiat: documentația pentru Arad era semnată de episcopul Ioan I. Papp, iar documentația pentru Oradea-Mare purtau semnătura episcopului vicar Roman Ciorogariu.

Voi contura succint biografia celor doi ierarhi, implicați în organizarea și desfășurarea activităților specifice episcopale. Ioan Ignatie Papp s-a născut în Pociovești, ținutul Bihor (1848), iar Roman Ciorogariu s-a născut în Pe-

cica, Arad (1852). Ambii vor urma cursurile Institutului Teologic Ortodox din Arad, fiind o perioadă profesori, apoi ambii au devenit călugări, oficierea făcându-se la Mănăstirea Hodoș-Bodrog. Ioan Ignatie Papp va fi ales Episcop al Aradului (1902), iar Roman Ciorogariu va deveni Episcop al Oradei-Mari în 1919, după ce o perioadă a fost Episcop vicar (1917).

Remarcăm frumoasa activitate culturală a lui Roman Ciorogariu, ca sprijinitor de publicații teologice: *Biserica și Școala* (Arad), colaborator la *Tribuna* (Sibiu), director de Institut Teologic, membru implicat în diferite corporații bisericești, autor de cărți (*Zile trăite*, 1926; *Tribuna și tribuniștii*, 1936; *Spre prăpastie*), participant la Alba-Iulia, membru al Academiei Române și militant pentru reactivarea statală a spiritului românesc în episcopia sa.

Episcopul Ioan Ignatie Papp a fost delegat al Aradului la Alba-Iulia, fiind printre cei care au înmănat Regelui Ferdinand I al României *Rezoluția populară de la Alba-Iulia de Unire a Transilvaniei cu România*. A trecut la cele veșnice în 21 ian. 1925, la Arad, iar Roman Ciorogariu a fost așezat în Biserica cu Lună din Oradea în 21 ian. 1936.

Revenim la situația bisericii din cele două episcopii (Arad și Oradea), Rapoartele consemnează o serie de date relevante pentru istorie și pentru activitatea episcopală într-o asemenea perioadă tulburată de război și de faptele naționaliste și banditești ale revoluționarilor roșii, conduse de Bela Kun.

Pentru anul 1917, COR (Consistoriul Ortodox Român) Arad raportează, pe lângă aspectele formale privind viața și activitatea parohiilor, câteva elemente specifice: numărul credincioșilor ortodocși scade cu 4.839, iar la Institutul de teologie au fost înmatriculați doar 81, absolvind 35 de preoți. Mai apoi, dacă la sfârșitul anului 1916, au fost 417 preoți parohiali, în anul 2017, au rămas 408, rămânând 37 de parohii vacante. Un număr de 19 preoți se află în serviciul militar activ. Într-o statistică foarte interesantă, se menționează următoarele: există 312 comune „bisericești matre”, alte 128 comune „bisericești filii”, precum și un număr de 341 biserici, la un număr de 74.415 case, locuite de 82.717 familii. În decursul anului, s-au născut 4.264 de fete și băieți (cu 170 mai puține fete) și au decedat 8.573, dintre care unii au avut moarte silnică: uciși (16), sinuciși (29), nenorociți (68). Au trecut la ortodoxie, 72 de credincioși și au trecut spre alte culte 1.073. Au imigrat 1.032 și au emigrat 561 de credincioși. În fine, în decursul anului nu a fost zidită nicio biserică, iar patru (Revetiș, Bălinț, Hisiași și Bărătez) au fost renovate.

În anii următori, „Consistoriul, sub influența evenimentelor dezastruoase a fost constrâns a se mărgini la rezolvarea afacerilor curente cu caracter

curat oficial". În anii 1918 și 1919, situația bisericii ortodoxe „s-a agravat prin izbucnirea revoluțiunii maghiare în luna octombrie 1918. Patimile s-au dezlănțuit cu o forță brutală. Elemente obscure ale societății omenești s-au ridicat la suprafață întronând violența, anarhia, jaful și devastarea” (p. 155). În zona sud – vestică, armata sârbească a ocupat Banatul până la Mureș, inclusiv Timișoara, Orțișoara și Aradu – Nou. După Hotărârea Adunării Naționale de la Alba Iulia (1 dec. 1918) de Unire, „toată ura seculară a șovinismului maghiar s-a descărcat asupra blândului și pașnicului nostru popor cu o violență nemaipomenită”. Raportul general al Consistoriului continuă: „Bande de gărzi maghiare, cutreierând satele românești, au jefuit, au pângărit sfintele altare, au masacrat poporul și preoțimea cu o cruzime barbară”. Au fost uciși preoții Corneliu Popescu și Corneliu Leucuța, din Și-mand. 27 de preoți s-au refugiat. A fost un adevărat calvar, care a durat până în 17 mai 1919, când armata română a intrat în Arad, restabilind ordinea. Cu toate acestea, 55 de parohii au rămas vacante, cu puține speranțe să fie ocupate imediat, întrucât la Institutul Teologic din Arad s-au înscris, la toate cursurile, doar 20 de elevi (au absolvit 24 de teologi în anul 1918 și 26 în anul 1919). În cei trei ani, au frecventat anul I - 8, respectiv 6 studenți, în anul II - 9, respectiv 10 studenți, iar în anul III - 11, respectiv 6 studenți.

Referitor la „partea formală”, Episcopia Arad avea 408 preoți, iar la finele anului 1.919, numărul acestora a fost de 388 preoți, având 328 parohi, la un număr de 399 parohii sistematizate, 341 biserici, pentru o populație de 75.498 case. S-au născut 8.846 băieți și fete și au repauzat 7.148 de cetățeni ortodocși. S-au mutat de la altă religie în credința ortodoxă un număr de 88 de indivizi și au plecat din rândul ortodocșilor 82 de suflete. Episcopia avea, la sfârșitul anului 1919, un număr de 388.689 credincioși. În decursul celor doi ani bisericești, nu s-a renovat și nu s-a construit nicio biserică.

Rapoartele generale ale Consistoriului eparhial ort. rom. Din Oradea-Mare (către Sinodul Eparhial) au fost elaborate de episcopul vicar, Roman Ciorgariu, fiind prezentate abia în 1920. Au mai multă consistență, grație calităților scriitoricești și unei înalte culturi teologice a raportorului. Sunt trei rapoarte pe anii 1917, 1918 și 1919, urmând aceleași grile de elaborare: activitatea generală, activitatea specială, partea statistică, biserici și concluzii.

Anul 1917 a fost unul de „sedisvacanță”, de aceea, afirmă *Raportul*, se va putea reprezenta activitatea pastorală, duhovnicească și culturală abia după desfășurarea „conferințelor pastorale”. Cu toate acestea, impresia este că există „probe de demnitate și sobrietate” în activitatea preoților, în ciuda

unor greutăți materiale și a situației speciale impuse de starea de război. În Episcopia Orădiei-Mari, există 276 comune bisericesti matre și 71 de filii, din care 61 sunt parohii vacante. Sunt 216.279 de suflete ortodoxe. S-au născut 4.678 copii și au murit 5.622 de oameni. În district, există 1.952 de sec-tari. Nu s-au zidit biserici noi, doar discrete reparații la Cârpeștii Mici, Cheșa, Gurbești și Inand. Urmează un frumos eseu, în cadrul concluziilor, despre „influența războiului asupra credinței și a vieții religioase”. În faza primă a războiului, început în urmă cu 4 ani, „am avut impresia renașterii credinței”, „biserica devenise o trebuință ardentă, iar rugăciunea – o hrană de toate zilele” (p. 181). Mai apoi, s-a instalat „un indiferentism religios, prin contactul cu o lume necunoscută, cu atâtea neamuri străine, sufletul credinciosului nostru a suferit schimbări esențiale” (p. 182). Între credincioși, s-au răspândit idei noi, vederile li s-au lărgit, iar convingerile lor morale s-au modificat. Războiul produce „o rapidă devaluare a moravurilor publice”: „locul stropit cu sânge s-a dovedit că nu e terenul priincios pentru înflorirea virtuților creștinești”. Viața socială, afirmă R. Ciorogariu, ne prezintă probe că „războiul – în loc să mobilizeze și să apropie sufletele de Dumnezeu – a contribuit la destrămarea și la însălbăticirea moravurilor” (p. 182). Fiii bisericii noastre se vor întoarce din război „cu altă fizionomie sufletească” (s.n.). În fața acestei situații, Episcopul vicar face apel la noua misiune a preoților bisericii ortodoxe, aceea de îndrumare pastorală de după război, prin „intensificarea activității de apologetică” în cadrul conferințelor pastorale.

În anul 1918 (toamna se încheie războiul), gândurile sale din meditațiile anului precedent se adevăresc: „Tinerii, reîntorși din război, cu sufletul infectat de microbii unui pseudo-socialism rău înțeles și rău aplicat au început a răsturna toată ordinea morală de la sate”. În fața noii situații, „viața și organizația noastră bisericească va trebui să sufere reforme și prefaceri radicale”. Trupele revoluționare maghiare au prigonit preoțimea ortodoxă, astfel că mulți au fost nevoiți să se refugieze și nu au putut întocmi datele pentru acest raport.

Prezentarea activității Consistoriului orădean pe anul 1919 începe cu menționarea „caracterului îngrozitor” al situației poporului român: „sate întregi erau jefuite, ba chiar aprinse, preoții – urmăriți, refugiați prin văi și păduri...supuși persecuțiilor groaznice și chiar morții” (p. 193). Am fost scăpați de către „glorioasa armată română” (29 aprilie 1919, intrarea armatei române în Oradea), dar „prin demarcațiunea” de hotar, s-a pierdut parohiile din Micherechi, Cristor, Săcal, Ch. Apateu, Darvaș, Jaca, Vecherd și Peterd.

Au rămas să slujească, la sfârșitul anului, 208 preoți, la 276 de parohii matre, 71 de filii, pentru 298 biserici și pentru un număr de 211.794 de suflete. În decursul anului, s-au născut și botezat 6.219 copii și au murit 15.327 de oameni. În episcopie, figurează 1.666 sectari. R. Ciorogariu mai face o mențiune legată de analfabetism: din numărul total de credincioși ortodocși, știu citi și scrie 21.907 bărbați și 15.138 femei, în total 37.138, ceea ce înseamnă un procent de 82,47 % analfabeți. Fără comentarii. Sau comentarii triste și o constatare înspăimântătoare.

Textul de mai sus constituie o sinteză documentară, menită să atragă atenția asupra situației speciale a guvernării treburilor bisericești din Episcopia Arad și Oradea-Mare în decursul anilor tulburi ai războiului prim mondial și a schimbării puterii statale în urma hotărârii Adunărilor naționale și a Tratatelor de pace. E un semnal privind problemele cu care s-a confruntat Biserica Ortodoxă din Arad și Oradea într-o perioadă de criză statală și națională. Ofertăm astfel un documentar pentru teologi și istorici să comenteze în limbajul specific și după viziunea lor științifică atmosfera din timpul Războiului mondial.

PROTOPOPUL SIMION BICA (1812-1888), ABSOLVENT DE SEAMĂ AL INSTITUTULUI TEOLOGIC DIN ARAD

Drd. Alin-Florin CIOTEA

In contextul Bicentenarului Teologiei arădene (1822-2022) se cuvine să ne amintim și de vrednicii absolvenți ai acestei instituții de învățământ teologic, care au scris pagini de istorie în viața bisericească de pe aceste meleaguri. Unul dintre aceștia este și protopopul Simion Bica, de la a cărui naștere se împlinesc anul acesta 210 ani. A fost unul dintre cei mai mari și importanți clerici din părțile bihorene, care și-a început activitatea preoțească în mijlocul românilor ortodocși din Ungaria și a sporit-o în demnitatea de protopop al Peșteșului, iar ulterior al Oradiei. În continuare vom schița câteva date și detalii din viața acestuia.

Protopopul Simion Bica s-a născut în anul 1812 la Oradea, într-o familie de români evlavioși. A mai avut o soră, Agneta (1829-1897), care a fost căsătorită cu Teodor Filip (1828-1916), protopopul Peșteșului. După finalizarea cursurilor gimnaziale în localitate, simțind o chemare aparte spre slujirea preoțească, se înscrie la Institutul Teologic din Arad, fiind absolvent al promoției 1834-1835, urmând apoi să-și desăvârșească pregătirea intelectuală în domeniul științelor juridice.

După finalizarea studiilor, în anul 1838 se căsătorește cu Elena Poynar de Kiralydarócz (1821-1881). Considerăm important să accentuăm câteva detalii referitoare la nobila familie Poynar de Kiralydarócz din care se trăgea preteasa protopopului Simion Bica, deoarece are legături și cu o altă per-

sonalitate marcantă a românilor din Ungaria, Emanuil Gojdu. Această familie străveche își are originea în secolul al XVII-lea. În anul 1655 Pavel Poynar, căpitanul cetății Széchény, județul Nograd și fratele său Ioan, au fost ridicați la rangul de nobili. La un secol distanță, descendenții acestora, Ioan, Gheorghe și Teodor se mută în părțile bihorene, în comuna Ianoșda, de unde se ramifică trecând în Oradea, Peștiș și Gepiu. Din ramura bihoreană a acestei familii s-au remarcat: Nicolae, protopop ortodox român al Peșteșului, vicar și președinte al Consistoriului din Oradea; Ioan, care ia parte la redeșteptarea nobilimii maghiare contra lui Napoleon (1809); Alexandru, care se distinge pe terenul administrativ și public al Bihorului. În secolul al XVIII-lea este esențial să-l amintim pe Dimitrie Poynar și descendenții săi. Ana, fiica lui Dimitrie Poynar, avea să se căsătorească cu Atanasie Popovici Gojdu, iar în anul 1802 îl năștea pe marele om politic și filantrop Emanuil Gojdu. Aceasta mai avea o soră, Verona, care în anul 1815 s-a căsătorit cu Gavril Faur de Tövis (1789-1865) în urma căruia a rămas o importantă fundație. Fără a avea documente sau informații, printr-o presupuziție istorică putem crede că cele două surori ar mai fi avut și un frate care este tatăl viitoarei preotese Elena Bica. Potrivit necrologului acesteia, ea a mai avut un frate și o soră: Ioan, care a fost căsătorit cu Maria Jiga, fiica marelui mecenat Nicolae Jiga, și Sofia căsătorită cu George Ștefanovics. Căsătoria lui Ioan Poynar cu Maria Jiga a fost binecuvântată de Dumnezeu cu mai mulți copii dintre care îi amintim pe doi: Dr. Nicolae Poynar, avocat în Aleșd, cel care a completat arborele genealogic al familiei Poynar, și Maria (1846-1910), care a fost căsătorită cu avocatul și luptătorul bisericesc și național, Nicolae Zigre (1844-1918), tatăl Dr. Nicolae Zigre jr. (1882-1962), prefect de Bihor, subsecretar de stat în Ministerul de Interne, senator și ministru al Cultelor și Artelor. Acest excurs l-am considerat necesar pentru a arăta legătura de rudenie prin alianță a protopopului Simion Bica cu Emanuil Gojdu, Gavril Faur, Nicolae Jiga și Nicolae Zigre.

În anul 1838 este hirotonit preot de către episcopul Gherasim Raț al Aradului. Activitatea clericală și-o începe la parohia Giula Maghiară (Giula Mare), unde vreme de nouă ani, între 1838-1847, păstorește cu mult zel și abnegație pe românii ortodocși de aici. Contextul în care își desfășoară activitatea preotul Simion Bica la Giula era următorul: episcopatul lui Gherasim Raț, al doilea episcop de neam și suflet român al Aradului, deziderat pentru care a luptat Moise Nicoară; finalizarea lucrărilor de construcție a noii biserici din Giula și înființarea unei noi parohii ortodoxe românești în

oraș. Faptul că în anul 1834 este întemeiată a doua parohie în orașul Giula relevă existența aici a unei numeroase și puternice comunități ortodoxe românești. Tânărul preot Simion Bica având o pregătire intelectuală deosebită a fost considerat potrivit pentru a-i păstori pe credincioșii de aici. După despărțirea celor două parohii, vreme de un an, între 1844-1845, administrează și comunitatea parohiei Giula Germană (Giula Mică). Deși informațiile despre activitatea sa vreme de nouă ani în mijlocul românilor de aici sunt lacunare, putem extrapola afirmând că s-a dedicat întru totul bisericii, școlii, tinerilor și susținerii limbii române, toate acestea fiind dublate de o viață virtuoașă.

Pentru frumoasele și merituosele calități și virtuți preotești, conducerea Episcopiei Aradului dimpreună cu cea a Consistoriului eparhial de la Oradea, îl numesc în anul 1847 administrator protopopesc al protopopiatului de la Peșteș, urmând ca din anul 1852 să fie instituit în demnitatea de protopop. În această calitate a luat parte la importantul și celebrul Sinod eparhial din anul 1849 de la Chișineu-Criș, organizat la inițiativa guvernului maghiar și a deputaților români din Dietă, devenind baza politicii de împăcare între unguri și români, considerat un compromis politic de împăcare între guvernul maghiar și mișcarea națională a românilor din Ungaria. În cadrul primei ședințe Simion Bica a fost ales membru al comisiei pentru coordonarea sinodului, a consistoriilor și ajustarea parohiilor. În a doua ședință a sinodului îl găsim printre candidații pentru postul de vicar episcopal. După a treia rundă de votări a fost ales preotul Ioan Chirilescu din Talpoș, tatăl viitorului preot și protopop Petru Chirilescu din Chitighaz.

După o activitate de peste 16 ani în fruntea tractului de la Peșteș, începând cu anul 1863 este întărit ca protopop și paroh al Orăzii Mari. Va conduce protopopiatul până aproape de sfârșitul vieții (1886), urmașul său în scaunul tractual fiind Toma Păcală, fostul preot din Jaca. În anul 1868 participă la Congresul Național Bisericesc de la Sibiu. Aflându-se în fruntea deputaților congresuali din Bihor, va pleda în fața mitropolitului Andrei Șaguna pentru reînființarea Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei: „Exceleanța Voastră, Părinte Arhiepiscoape! Vechia dieceză de Oradea-mare a scăpat întregă din mijlocul viforoaselor valuri ale trecutului, ce se conjuraseră contra ei. A scăpat întregă dar văduvă și astăzi își dorește și-și cere pe episcopul său. [...] Am suferit mult și amar. Avem însă încrederea firmă în Ex. Ta și în congresul nostru, că va face să înceteze suspinele noastre”. Acestor cuvinte încărcate cu putere sufletească, mitropolitul Andrei Șaguna le răs-

punde pe măsură: „Cunosc suferințele voastre, iubii mei. Le cunosc și eu, mitropolitul vostru, am lăcrimat împreună cu voi. Ați scăpat întregi, căci a fost tare credința voastră [...]. Recunosc necesitatea reactivării episcopiei de Oradea, o doresc și stăruiesc pentru dânsa. [...] Sunt un om bătrân, se poate să mor azi-mâine.... doresc să auziți încă din gura mea, cumcă eu m-am îngrijit pentru episcopia de Oradea-mare”. Un an mai târziu îi chema pe toți românii din comitatul Bihariei de a se organiza într-un partid național care să lupte pentru drepturile lor. În paralel cu activitatea protopopească de la Oradea, după moartea arhimandritului Andrei Papp întâmplată la 7 iunie 1878, episcopul Ioan Mețianu al Aradului îl numește în funcția de președinte al Consistoriului eparhial de aici până la reorganizarea acestuia după prevederile noului Statut șagunian și numirea lui Iosif Ierotei Beleş ca vicar episcopal. De asemenea, a fost inspector școlar, delegat din partea clerului arădean la Congresul Național Bisericesc de la Sibiu și membru în *Asociația Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român*. După despărțirea de ierarhia sârbă face parte din delegația congressională care se ocupa de revizuirea actelor și documentelor în localitățile unde existau români și sârbi. În 14 septembrie 1880 este ales vicepreședinte al unei societăți culturale românești care milita pentru dreptul la educație al fetelor de naționalitate română. Pe lângă activitatea administrativ-bisericească s-a remarcat și prin numeroasele acte filantropice la care a participat susținând diferite asociații și societăți: Societatea „Petru Maior” din Budapesta; Fondul pentru Gimnaziul din Beiuș și altele. Ca inspector școlar a organizat numeroase conferințe învățătoarești, a contribuit la îmbunătățirea salariilor învățătorilor, iar în anul 1884 a propus înființarea a două posturi de subinspectori școlari pentru bunul mers al învățământului românesc din Oradea.

Împovărat de anii bătrâneții și de multele griji și responsabilități, protopopul Simion Bica se pensionează și se retrage în comuna Lungașul de Sus din județul Bihor, fiind în grija surorii sale. După o grea luptă și călătorie a acestei vieți, călătorul obosit și venerabilul protopop emerit al Orăzii Mari, Simion Bica, trece pragul veșniciei în ziua de 16/28 ianuarie 1888, la binecuvântata vârstă de 76 de ani și la jumătate de veac de slujire în ogorul Domnului. Este înmormântat în localitatea Lungașul de Sus. Necrologul său ne prezintă și o altă dimensiune a părintelui și omului Simion Bica: „bătrânul Bica nu a fost numai protoprezbiter. El mai luase asupra-și în această viață și o altă sarcină din cele mai grele. El se făcuse pe sine un adevărat părinte al tinerimii române, care cerceta școlile din Oradea-mare. Casa dânsului era

deschisă pentru întreaga tinerime română. Și putem zice, că nu a fost tânăr român student în Oradea mare, care să nu fi aflat adăpost în casa dânsului”. Acest fragment este o icoană evocatoare pentru ceea ce semnifică misiunea preoțească din toate timpurile.

Protopopul Simion Bica, deși încă puțin cunoscut și de o parte și de cealaltă a graniței, rămâne în memoria ecleziastică a românilor din Ungaria și a celor din părțile bihorene, ca un luptător dârz pentru Biserică, Neam și unitate dintre ele. Bogata sa activitate constituie o piatră fundamentală peste care au fost puse altele și care în decursul câtorva decenii au condus la întregirea unității naționale (1918) și la reînființarea Episcopiei Oradiei (1920). Despre importanța personalității sale glăsuiesc atât rudeniile sale (Teodor Filip, Emanuil Gojdu, Gavril Faur, Nicolae Jiga, Nicolae Zigre), cât și bunele relații avute pe plan bisericesc, până la cel mai înalt nivel cu mitropolitul Andrei Șaguna. Toate acestea și încă multe altele rămase sub colbul istoriei relevă personalitatea protopopului Simion Bica și pregătirea intelectuală dobândită în anii studenției la Institutul Teologic din Arad.

Bibliografie: *Albina*, an III (1868), nr. 102 din 29 septembrie/11 octombrie, p. 1; [Redacția], „Diverse”, în: *Gazeta Transilvaniei*, an XXXVI (1873), nr. 14 din 17 februarie, p. 4; [Redacția], „O noua societate culturala româna”, în: *Familia*, an XVI (1880), nr. 68 din 7 septembrie, p. 430; [Redacția], „†Simionu Bica”, în: *Biserica și Școala*, an XII (1888), nr. 4 din 24 ianuarie/5 februarie, pp. 26-27; [Redacția], „Necrologe”, în: *Familia*, an XXIV (1888), nr. 4 din 24 ianuarie, p. 48; Gheorghe Tulbure, „Chestiunea episcopiei din Oradea-mare la congresul din 1868”, în: *Biserica și Școala*, an XXXVIII (1914), nr. 20 din 18/31 mai, pp. 163-165; Teodor Botiș, *Istoria Școalei Normale (Preparandia) și a Institutului Teologic ortodox-român din Arad*, Editura Consistoriului, Arad, 1922, p. 682; Teodor Neș, *Oameni din Bihor (1848-1918)*, Oradea, 1937, p. 369; *Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului pentru păstrarea ființei naționale prin educație și cultură (1784-1918)*. Documente referitoare la Episcopia Ortodoxă a Aradului, Arad, 1986, pp. 208-209; Teodor Misaroș, *Din istoria comunităților bisericești ortodoxe române din Ungaria*, Giula, 2002, p. 167; Pr. Dr. Pavel Vesa, *Eparhia Aradului în perioada episcopului Gherasim Raț (1835-1850)*, Editura Mirador, Arad, 2008, pp. 59; 271-272; Pr. dr. Pavel Vesa, *Învățământul teologic de la Arad (1822-1948)*, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Deva, 2013, p. 223; Nicolae Nistoroiu, „Complexul funerar ortodox din Cimitirul Municipal Rulikowschi”, în: *Acta Musei Varadiensis* II, Anuar/2019, pp. 281-291.

GEORGE CHIRILESCU (1839-1882), VREDNIC SLUJITOR AL ROMÂNILOR ORTODOCȘI DIN CHITIGHAZ – UNGARIA

Drd. Alin-Florin CIOTEA

In anul 2022 s-au împlinit 140 de ani de la trecerea în viața cea veșnică a unuia dintre vrednicii preoți care au slujit biserica ortodoxă românească din Chitighaz și pe românii de aici.

Preotul George Chirilescu s-a născut la 20 mai 1839 în localitatea Chitighaz, într-o familie cu importante rădăcini sacerdotale. Tatăl său a fost venerabilul protopop Petru Chirilescu, care vreme de șase decenii a slujit în parohia Chitighaz, iar în paralel, mai bine de trei decenii, a ocupat demnitatea de protopop al tractului de la Chișineu-Criș. Mama sa, Maria, a fost fiica lui David Nicoară, fratele marelui luptător român Moise Nicoară. Ioan Chirilescu, bunicul lui George Chirilescu dinspre tată, a fost la rândul său preot în localitatea Talpoș din județul Bihor, iar în perioada martie-august 1849 vicar al eparhiei Aradului și unul dintre importanții participanți la Sinodul eparhial de la Chișineu-Criș (1849). Așadar, preotul George Chirilescu făcea parte dintr-o renumită familie preoțească cu importante atribuții și funcții de conducere bisericească. A crescut în casa părintească alături de încă doi frați: Iulian Chirilescu, jude de tablă în Giula ajuns ulterior notar public în Chișineu-Criș, și Maria Șerb, soția lui Gherasim Șerb. Cel din urmă a fost absolvent de teologie, redactor al revistei *Speranța* (1871), prima revistă a Societății de lectură a teologilor arădeni, învățător, notar în comuna Pilu și asesor referent în senatul episcopesc al Consistoriului eparhial din Arad.

Acesta a mai avut un frate, Nicolae Șerb, protonotar în Chitighaz, care a avut două fiice, dintre care una a fost căsătorită cu Andrei Horvath, protopop de Oradea, delegat la Marea Unire de la Alba Iulia din 1918 și publicist. Am făcut acest excurs dorind să evidențiez relațiile de rudenie care au existat între preotul George Chirilescu și anumiți oameni importanți, care au avut un aport deosebit și un rol hotărâtor în viața socială și bisericească a vremii.

Tânărul George Chirilescu urmează cursurile primare în localitatea natală, iar cele gimnaziale la Szarvaș. Își desăvârșește pregătirea intelectuală între anii 1861-1864 la Institutul Teologic din Arad, unde i-a avut ca formatori pe renumiții dascăli de teologie: Andrei Alexandru Papp, Miron Romanul, Iosif Ierotei Beleş și alții. După finalizarea studiilor teologice s-a căsătorit cu Rosalia Illoviu, născută în casa lui Nicolae Illoviu pretor în comitatul Bichiș, cercul Giula, și a Mariei Astrisu, într-o familie cu încă cinci frați, dintre care doi, Iosif a fost vicenotar comitatens în Arad, iar George a fost doctor în Drept și avocat în Arad. După căsătorie Dumnezeu îi binecuvintează cu singura lor fiică, Mina, care a fost căsătorită cu preotul Vasile Beleş din Chitighaz și care în 29 iulie/10 august 1885, la vârsta de numai 21 de ani, trece la cele veșnice.

Activitatea clericală a început-o în anul 1864, când a fost hirotonit preot de către episcopul Procopie Ivașcovici al Aradului pe seama parohiei Chitighaz. Alături de tatăl său, protopopul Petru Chirilescu, și de ceilalți preoți din localitate se va îngriji de locașul de cult care în anul 1863 a fost afectat de un incendiu. Astfel, în anul 1868 a fost refăcut turnul bisericii, în 1872 s-a zugrăvit interiorul lăcașului de cult, iar în 1873 s-a refăcut acoperișul și s-a înlocuit crucea din turn. Deși pentru unii aceste lucrări edilitare nu par a fi greu realizabile, totuși pentru perioada respectivă ele au presupus multă jertfă și ambiție din partea preoților și a credincioșilor. În respectivele vremuri comunitatea din Chitighaz a fost greu încercată atât de seceta care s-a ivit în anul 1863 și care a cauzat foamete, încât locuitorii au fost nevoiți să-și descopere casele acoperite cu paie și tulei pentru a putea hrăni animalele, cât și de izbucnirea epidemiei de holeră în anul 1873, care a provocat multe îmbolnăviri și morți. La un an de la izbucnirea epidemiei, în ziua de 3/15 decembrie 1874, soția sa Rosalia Chirilescu, încetează din viață la vârsta de 34 de ani, rămânând în grija sa singura loc copilă, Mina, de numai 10 ani.

Fiind apreciat de conducerea bisericească arădeană pentru calitățile deosebite și implicațiile sale pe plan pastoral și administrativ, în anul 1870 este ales asesor onorar în Consistoriul eparhial din Arad, desfășurându-și activi-

tatea în această chemare sub trei episcopi ai Aradului, care ulterior toți au ajuns mitropoliți ai Transilvaniei: Procopie Ivașcovi, Miron Romanul și Ioan Mețianu.

Alături de activitatea clericală și administrativ-bisericească, preotul George Chirilescu s-a implicat și în diferite mișcări culturale. Astfel, după înființarea la Arad a *Asociației naționale pentru cultura și conversarea poporului român*, se înscrie ca membru alături de ceilalți preoți din localitate și de alte notabilități. În anul 1875 va contribui financiar și la edificarea clădirii Institutului Pedagogic-Teologic din Arad, gest prin care demonstrează că nu și-a uitat locul formării sale teologice. De asemenea, a fost implicat în acțiuni de ridicare prin cultură a poporului român din Chitighaz, când în 1979 va sprijini înființarea și organizarea unei biblioteci școlare în localitate, fiind printre primele biblioteci de acest fel din aceste părți. Nu a rămas insensibil nici la dezastrele și traumele provocate de război, contribuind la colecta organizată pentru ajutorarea românilor răniți în războiul din 1877.

Încă de tânăr, pe când se afla în plină putere, o boală incurabilă a pus stăpânire pe trupul său. Deși a încercat diferite tratamente la băile termale din Gleichenberg (Austria), după o grea suferință, în după-amiaza zilei de 9/21 decembrie 1882 trece la cele veșnice, la vârsta de numai 43 de ani și după 19 ani de activitate preoțească. A fost înmormântat în ziua de sâmbătă 11/23 decembrie în cimitirul ortodox din Chitighaz, fiind plâns de fiica Mina, tatăl Petru Chirilescu și cei doi frați. În acest mod își încheie viața preotul George Chirilescu din Chitighaz. Preotul Iosif-Ioan Ardelean, cel care a slujit la Chitighaz alături de George Chirilescu vreme de șapte ani, avea cuvinte apreciative referitoare la activitatea sa clericală și administrativă: „ca asesor consistorial a făcut mai multe servicii de esmisiuni, pe cari totdeauna li-a împlinit punctual și conștientios. Ca preot încă a fost prompt în toate funcțiunile sale”. A fost printre pușinii preoți din cadrul comunității ortodoxe românești din Ungaria care a trecut la cele veșnice la o vârstă prea tânără, neajuns care a fost o piedică poate în afirmarea sa la un nivel mai înalt, iar aici ne putem gândi la varianta în care el ar fi putut prelua de la tatăl său conducerea protopopiatului de la Chișineu-Criș.

Provenit dintr-o familie sacerdotală de rang înalt și înconjurat de lumea bună a intelectualității românești, George Chirilescu nu-și trădează chemarea preoțească și nici numele bun moștenit de la străbunii săi. Deși a avut o viață plină de provocări și greutăți și-a împlinit cu responsabilitate și conștiinciozitate misiunea la care a fost chemat, arătându-ne că nu numărul ani-

lor sunt importanți, ci intensitatea trăirii și modul viețuirii. Preotul George Chirilescu din Chitighaz rămâne un model de conștiință preoțească și de viață asumată cu bucuriile și necazurile pe care aceasta ni le oferă.

Bibliografie: [Redacția], „Necrolog”, în *Albina*, an I (1866), nr. 85 din 30 octombrie/11 noiembrie, p. 4; [Redacția], „†Rosalia Chirilescu”, în *Familia*, an X (1874), nr. 50 din 22 decembrie, p. 605; [Redacția], „†Necrologu”, în *Biserica și Școala*, an VI (1882), nr. 50 din 12/24 decembrie, p. 502; Iosif-Ioan Ardelean, *Monografia comunitii Chitichaz*, Editura Diecezană, Arad, 1893, pp. 37-38; [Redacția], „†Gherasim Serb”, în *Biserica și Școala*, an XLII (1918), nr. 25-26 din 24 iunie/7 iulie, p. 3; Teodor Misaroș, *Din istoria comunităților bisericești ortodoxe române din Ungaria*, Giula, 2002, p. 114; Pr. dr. Pavel Vesa, *Învățămintul teologic de la Arad (1822-1948)*, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Deva, 2013, p. 446.

RECENZII

† **Gurie Georgiu, Florin Dobrei (coord.), *Acad. pr. prof. dr. Mircea Păcurariu (1932-2021) – o viață pusă în slujba lui Dumnezeu și a neamului românesc*, Editura Renașterea/Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Cluj-Napoca/Deva, 2021, 384 p.**

Am sperat din toată inima ca toată emoția zilelor în care Părintele Mircea Păcurariu era cu noi să fie păstrată undeva, ca un busuioc la icoana unei plecări. Ne-am strâns unii în alții, ucenici și prieteni, colaboratori și cinstitori ai memoriei Omului acestuia minunat, și – dincolo de un număr din revista *Mitropolia Ardealului* (nr. 3/ 2021), dedicat omagierii sale – am aflat sprijin. În acest context, la Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei (Deva) și Editura Renașterea (Cluj-Napoca) a apărut un volum coordonat de vrednicul de pomenire ierarh Gurie Georgiu și de Părintele Florin Dobrei: *Acad. pr. prof. dr. Mircea Păcurariu (1932-2021) – o viață pusă în slujba lui Dumnezeu și a neamului românesc*.

De ce la Deva apariția? Pentru că Părintele Păcurariu și-a luat zborul din cuibul părintesc de la Ruși (jud. Hunedoara), din casa Părintelui Ștefan și a Preotesei Cornelia, pentru că acolo, la Deva, s-a școlit dintâi și acolo și-a căutat bunica mereu, ca un înger zâmbitor. La Deva, pentru că acolo s-a simțit dator să susțină proiecte și să dăruiască orașului tinereții sprijin la momentul înființării noii Episcopii a Devei și a Hunedoarei. La Deva, unde de fiecare dată episcopul Gurie, prietenul mai tânăr al Părintelui, l-a făcut să se simtă acasă, mereu acasă.

Nu era un melancolic – sunt date în mărturiile volumului acestuia despre care nici cei foarte apropiați nu știam mare lucru –, dar ținea să știm că e urmaș de oștean, ce a fost gardă de corp unui sutaș al lui Avram Iancu, să știm că ai lui, toți, au făcut parte din istoria pe care nouă ne-a povestit-o cu atâta har. Volumul acesta poartă în el – îndată după un frumos cuvânt al Prea Sfinției Sale Gurie Georgiu (*Mircea Păcurariu – un „martor” al istoriei, o prezență vie și o bogată moștenire pentru viitor*, pp. 5-9) – o largă bio-bi-

bliografie a Părintelui, realizată de urmașul său la catedră, Dl. Prof. Paul Bruszanowski (pp. 10-151).

Volumul lasă apoi loc textelor emoționante, parte rostite, parte primite și transmise familiei și școlii de Teologie sibiene. Veți citi – în capitolul *La ceas de rămas bun* – gânduri ale Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române (studentul amintit mereu de Părintele cu mare bucurie și respect), ale Înaltpreasfințitului Părinte Laurențiu Streza, Mitropolitul Ardealului, ale Prof. Ioan-Aurel Pop, Președintele Academiei Române, un călduros prieten al celui dispărut. Sunt surprinse apoi cuvintele Prof. Paul Bruszanowski, ale Părintelui Daniel Buda, Decanul Facultății de Teologie din Sibiu, ale Părintelui Emanuel Tăvală, nu doar consilier al Arhiepiscopiei Ortodoxe a Sibiului, ci și un apropiat suflet de sufletul Părintelui.

O altă secțiune a cărții o constituie *Gânduri și amintiri*, unde avem o mulțime de martori ai prețuirii Părintelui Profesor și a muncii sale, de la ierarhi, profesori, doctori ai Istoriei Bisericii Ortodoxe Române ce i-au trecut prin mâini și sufletul său minunat. E de reținut că pentru niciunul dintre ei exigențele Părintelui nu au fost altfel decât foarte ridicate, că sub niciun chip nu a făcut rabat de la muncă cinstită și că pentru el, Omul, a fi prieten însemna Hristos, muncă, respect, Neam, adevăr.

Un segment emoționant al cărții îl constituie *Omagiul hunedorenilor*, multe din paginile acestea aducându-mi lacrimi în ochi, lacrimi de bucurie a părtașiei cu acești oameni des pomeniți de Părintele Păcurariu, dar foarte rar văzuți față către față și care astăzi, prin acest volum, ne dovedesc că alcătuim o familie.

Dacă mărturisirile celor ce i-au cunoscut munca sunt pline de emoție, încercați să vă bucurați de entuziaștele mărturii ale unor colegi ori prieteni din copilărie. Da, da, din copilăria unui elev și student de excepție, alungat de regimul comunist de la Facultatea de Istorie din Cluj și primit la Sibiu, în Institutul Teologic, căruia i-a dăruit viața și opera sa. Cât de minunat lucrează Dumnezeu. Să fii dat afară de la Istoria alienată ideologic ca să redai Istoria Bisericii tale cu toată demnitatea. Oare de ce, după ce am parcurs volumul, am simțit o întoarcere Acasă a Părintelui Mircea Păcurariu? Poate pentru că uneori inima simte ce ochii nu mai văd...

Pr. Prof. Univ. Dr. Constantin NECULA

Pr. Prof. Dr. Cristinel Ioja, *Ilarion V. Felea (1903-1961). Preotul, Teologul, Mărturisitorul*, Editura Universității „Aurel Vlaicu” din Arad, 2022, ISBN 978-973-752-881-0, 436 pp.

Sub acest titlu a apărut monografia dedicată teologului arădean și martir, Ilarion V. Felea, cu prilejul celebrării Bicențenarului Teologiei arădene (1822-2022), elaborată de Decanul acestei instituții de învățământ superior, Preotul Profesor Dr. Cristinel Ioja. Cu acest prilej, Decanatul Facultății de Teologie a inițiat un proiect important, și anume acela de a scoate în evidență viața, gândirea teologică, opera și activitatea celor care de-a lungul timpului au slujit cu multă dăruire acest așezământ teologic din partea de vest a României. În acest context, se înscrie și monografia de față, care deschide, de fapt, seria lucrărilor monografice ce vor apărea în continuare. Intenția elaborării acestor monografii este precizată încă de la începutul primei monografii, în sensul că „demersul colecției (de monografii n.n.) se înscrie în efortul metodologic și științific al Facultății de Teologie Ortodoxă „Ilarion V. Felea” din Arad de restaurare a memoriei istorice a învățământului teologic ortodox arădean, de identificare a contribuțiilor teologice și culturale majore, și de facilitarea acestui tezaur secular către publicul interesat de descoperirea personalităților teologice și culturale care constituie o impresionantă filă din istoria vechii Eparhii a Aradului” (p. 2).

Autorul prezentei monografii a reținut trei dimensiuni esențiale ale vieții, operei și activității bogate a teologului arădean. Cea de preot, de teolog și de mărturisitor al credinței în Iisus Hristos. Acestea constituie tot atâtea părți mari sau capitole ale lucrării.

Aceste capitole sunt precedate de *Introducere* (p. 11-32) unde sunt prezentate aspecte importante ale familiei preotului Ilarion V. Felea, precum și etape ale formării sale laice și teologice, arătându-se și aprecierile de care s-a bucurat din partea episcopului locului, prin distincțiile pe care acesta le-a primit. Sublinierile autorului monografiei referitoare la personalitatea lui Ilarion V. Felea conturează contextul și liniile de forță ale activității sale. În acest sens, autorul lucrării evidențiază următoarele: „Personalitatea teologică și duhovnicească a părintelui profesor Ilarion V. Felea (1903-1961) devine tot mai pronunțată în contextul actual al teologiei și misiunii Bisericii. Statura impresionantă a acestui preot, teolog și mărturisitor al lui Hristos, convinge în măsura în care contribuțiile și atitudinile sale sunt privite în con-

textul istoric-bisericesc și cultural-politic tumultuos în care s-a manifestat. Parcursul teologic și bisericesc al părintelui Ilarion Felea se desfășoară sub semnul vocației sacerdotale a slujirii altarului din care iradiază forța teologiei, culturii și misiunii sale” (pp. 11-12).

În prima parte a monografiei, autorul scoate în evidență cu multă pasiune și acuratețe calitatea de preot a lui Ilarion V. Felea, privindu-l pe acesta în lucrarea pastoral-misionară desfășurată, cu preponderență în cele trei locuri, unde a slujit lui Iisus Hristos și Bisericii Sale: Valea Bradului și câteva comunități ecleziale din jurul acesteia: Criscior și Zdrapti; apoi, sunt analizați cu multă atenție anii de slujire preoțească în cartierul Arad-Șega I, unde părințele Felea, timp de nouă ani de zile a desfășurat o extrem de rodnică slujire închinată lui Dumnezeu și oamenilor, și, în fine, slujirea sa preoțească la cea mai importantă biserică a eparhiei Aradului – Catedrala veche sau istorică a orașului. În prima comunitate eclezială, pe a păstorit-o părințele Felea, Valea Bradului, și-a pus la încercare talanții cu care l-a înzestrat Dumnezeu, slujind credincioșii și Biserica cu entuziasmul începutului, împletind cu multă dăruire slujirea liturgică sau mai precis a Sfintei Liturghii, cu cea a Tainelor Bisericii, străduindu-se să realizeze o activitate religios-culturală de ce mai aleasă calitate: pricepere, dăruire, perseverență, curaj și dragoste. Toate aceste aspecte sunt analizate cu acrivie de autor, reușind să înfățișeze chipul unui adevărat păstor de suflete, care „își pune viața pentru oile sale” (cf. *Ioan* cap. 10). Chintesența slujirii lui Ilarion V. Felea în Valea Bradului, începând cu data de 6 August 1927, sărbătoarea Schimbării la Față a Domnului, o subliniază părințele profesor Cristinel Ioja astfel: „Preoția o începe și o concepe în ordinea transfigurării, a Schimbării la Față a Domnului pe Tabor. Preoția înseamnă pentru Ilarion Felea Taborul permanent transfigurat și prezent în lume în vederea transfigurării ei. Iată începutul simplu, plin de Taina transfigurării al preoției lui Ilarion Felea, ambient petrecut în ambientul satului românesc...” (p. 35). Motivarea duhovnicească a slujirii este întotdeauna prioritară și atunci când se referă la cele materiale.

Fiecare dintre cele trei secvențe ale slujirii preoțești ale părintelui Felea sunt analizate cu migală, cu pasiune și în mod creator de către autorul acestei monografii. Strâns legată de activitatea sa preoțească este și dimensiunea teologică a vieții și lucrării sale preoțești. Monografia dedicată teologului arădean surprinde în mod coerent activitatea sa didactică desfășurată, inițial la Academia Teologică din Cluj, în anul academic 1937-1938, iar din toamna anului 1938 va preda la Academia Teologică din Arad, până la desființarea

acesteia în anul 1948. Lucrarea aceasta este semnificativă și pentru faptul, că pune în lumină direcțiile teologice mai importante ale teologului Ilarion V. Felea: importanța dogmelor, doctrina trinitară, antropologia, soteriologia, ecleziologia, eshatologia, teme ce se circumscriu în Teologia Dogmatică. Alte preocupări a avut părintele Felea în ceea ce privește spiritualitatea ortodoxă, liturgica, apologetica, pastorala. Un moment important al contribuției teologice a părintelui Felea, pus în lumină de autorul monografiei, este acela al unificării și înnoirii Teologiei, reprezentând un pas foarte important în acest demers, pas făcut aproape simultan și de către teologii Dumitru Stăniloae și Nichifor Crainic.

O altă dimensiune a vieții și activității părintelui Felea, pusă în evidență de către părintele profesor Cristinel Ioja este și aceea a dimensiunii mărturisitoare, pe care a pecetluit-o cu cununa martirajului, în temnița de la Aiud, în anul 1961. Întreaga viață, slujire preoțească și creație teologică a lui Ilarion Felea poartă veșmântul mărturisirii. Atât Preoția, cât și Teologia sa au dobândit caracteristica mărturisirii, manifestată atât în libertate, cât și în universul concentraționar. Autorul monografiei nu evită să abordeze și chestiunile mai delicate din viața părintelui Felea, și anume, cele referitoare la legăturile sale cu mișcarea legionară și atingerea sa cu reprezentanții regimului comunist. Sensul legăturii părintelui Felea cu mișcarea legionară și cu sistemul comunist îl evidențiază autorul monografiei astfel: „Fără îndoială, sfârșitul martiric al părintelui Felea în temnița de la Aiud suspendă orice suspiciune asupra părtășiei cu regimul comunist din România, după cum neparticiparea la rebeliunea legionară, la crimele și abuzurile legionarilor – pe care le detestă public – suspendă orice implicare mai mult decât spirituală, teologică, specifică Bisericii, în registrul politic al mișcării legionare. El nu reprezintă în contextul mișcării legionare sau al comunismului ateu vreo ideologie, ci doar pe Hristos și Biserica Sa” (p. 334). Această afirmație este o punere la punct a ceea ce ar putea să însemne controversate legate de o anumită etapă a vieții părintelui Felea.

Monografia se încheie cu concluzii pertinente, bibliografie și două categorii de Anexe: *O viață de slujire în imagini* și *Documente de arhivă*.

Monografia aceasta dedicată unuia dintre cei mai reprezentativi teologi ortodocși români din prima jumătate a veacului trecut reprezintă o realizare nu numai binevenită, dar, și foarte reușită a autorului ei, și, implicit a Teologiei arădene. Personalitatea părintelui Felea, prezentată atât de viu, de argumentat și de captivant, îndeamnă pe fiecare cititor la meditație, la inspirație

din lucrarea amplă a părintelui Felea, dar, și de încurajare mărturisitoare în orice timp și loc.

Felicităm pe autorul monografiei pentru aplecarea competentă și pasionată asupra acestei personalități teologice arădene de excepție, care pentru Teologia arădeană reprezintă o moștenire valoroasă ce va trebui mereu să fie luată în considerare, și, de care generațiile prezente și viitoare nu vor putea face abstracție.

Pr. Prof. Univ. Dr. Ioan TULCAN

Nicolae M. Tang, Alin-Florin Ciotea, Marius-Gheorghe Danciu, Alexandru-Silvius Obrad (coord.), *Chipuri de absolvenți ai Institutului și Academiei Teologice din Arad*, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, Arad, 2022, ISBN: 978-973-752-891-9, 313 pp.

Aniversarea, în 2022, a bicentenarului Teologiei arădene – în paralel și a 210 ani de învățământ pedagogic românesc neîntrerupt în aceeași cetate a culturii de pe Mureș – a prilejuit inițierea unui amplu program de activități, cuprinzând organizarea mai multor simpozioane și conferințe naționale și internaționale, a unor expoziții de cărți și de ilustrații vechi, a unor concerte de muzică corală, târnosirea paraclisului studentesc, precum și un frumos, dar anevoios proiect de întocmire de către dascălii actuali ai Facultății de Teologie Ortodoxă „Ilarion V. Felea” a unui buchet de ample bio-bibliografii ale înaintașilor de la catedrele pe care aceștia, actualmente, le onorează prin predare.

Pe aceeași linie aniversară bicentenară s-a înscris și un demers istoriografic inedit în peisajul teologic și cultural arădean, de identificare și de prezentare a alumnilor aceleiași instituții superioare de învățământ în cadrul unui volum colectiv, editat la finele anului 2022, intitulat *Chipuri de absolvenți ai Institutului și Academiei Teologice din Arad*.

Rod al unei fructuoase colaborări a membrilor unui colectiv editorial complex, constituit din profesori, doctoranzi, masteranzi și studenți, aflați sub coordonarea Protos. Lect. Univ. Dr. Nicolae M. Tang, această veritabilă enciclopedie teologică arădeană înmănunchează bio-bibliografiile unor absolvenți de altădată, foști cursanți ai Institutului Pedagogic-Teologic (1822-1927), respectiv ai Academiei Teologice (1927-1948), care, prin viața lor, au

adus cinste instituției teologice arădene ce i-a format, iar prin opera scrisă și prin rodnică și diversificată lor activitate desfășurată au pus umărul la dezvoltarea unor paliere ale Teologiei și ale culturii românești, precum și la propășirea Bisericii lui Hristos și a neamului din care făceau parte.

Volumul se deschide printr-o prefață succintă, purtând semnătura Pr. Prof. Univ. Dr. Cristinel Ioja, Decanul Facultății de Teologie din Arad, în care se subliniază faptul că această „redare, sub formă de medalion, a chipurilor personalităților care au absolvit Teologia arădeană reprezintă o semnificativă contribuție la temeluirea unei conștiințe autentice a trecutului istoric, pe care o dorim afirmată continuu pentru a nu ne uita rădăcinile, de fapt un autentic recurs la fundamente”. Mai departe, în cuvântul introductiv alcătuit de Protos. Lect. Univ. dr. Nicolae M. Tang, se demonstrează pas cu pas – prin absolvenții ei – relevanța școlii teologice arădene în sfera vieții național-politice, sociale, culturale și bisericești a românilor din vestul țării de-a lungul unei perioade istorice emblematică pentru devenirea noastră ca națiune, ca popor. De aceea „pleiada de personalități expusă dă un plus de valoare, peste secole, școlii de Teologie din orașul de pe Mureș”.

În ceea ce privește medalioanele întocmite, acestea cuprind informații privitoare la locul și la data nașterii celor microbiografați, la familiile acestora, la anii de formare intelectuală și duhovnicească și, îndeosebi, la moștenirea pe care fiecare dintre aceștia a lăsat-o posterității în domeniul în care a activat. Iar buchetul acestor medalioane este bogat: 146 de „chipuri” de academicieni, ierarhi, asesori consistoriali (consilieri eparhiali), profesori de Teologie, publiciști, dascăli din învățământul primar confesional, protopopi, preoți-parohi, ieromonahi și luptători pentru drepturile românilor. Limita temporală superioară o constituie anul 1948, anul desființării abuzive a fostei Academii Teologice arădene de către autoritățile comuniste atee ale vremii.

Distins printr-o ținută grafică de excepție, prin stilul laborios al elaborării și prin acuratețea datelor istorice transmise (bibliografia aferentă fiecărui „chip” creionat constituie dovada unei bune cunoașteri a vieții și a operei celor micro-monografați), volumul, rezultat al unei munci de cercetare minuțioasă de identificare, de prelucrare și de valorificare a tuturor informațiilor pe care autorii medalioanelor în discuție le-au avut la dispoziție, a văzut lumina tiparului în Editura Universității „Aurel Vlaicu” din Arad, înaltul for academic din care și Teologia arădeană, pe linie instituțională, face – din 1991, anul reînființării sale ca facultate – parte.

La finele acestei succinte prezentări, considerăm că volumul în discuție și-a atins, cu prisosință, menirea, aceea de a constitui „un prinos de cinstire pentru cei ce s-au ostenit la altar sau la catedră, pentru cei ce s-au jertfit pentru interesele românilor, adăugând fiecare un plus de valoare societății noastre, oferind pilde de viețuire și de dăruire pentru generațiile ce i-au succedat și lăsând o moștenire binecuvântată, pe care suntem datori să o actualizăm acum”. Prin urmare, el se recomandă de la sine tuturor celor interesați de cunoașterea unor file de autentică istorie, cultură și teologie românească, precum și de (re)descoperirea unor personalități peste ale căror chipuri s-a așternut, în bună parte, colbul nemeritat al uitării.

Pr. Prof. Univ. Dr. Florin DOBREI

Pr. Conf. Univ. Dr. Lucian Farcașiu și Pr. Lect. Univ. Dr. Ștefan Negreanu, *Paraclisul Facultății de Teologie Ortodoxă din Arad spațiu liturgic-formativ și teologic-cultural*, Editura Universității „Aurel Vlaicu” din Arad, Arad, 2022, ISBN 978-973-752-887-2, 242 pp.

Slujirea liturgică, cântarea bisericească și practica omiletică și catehetică a studentului teolog reprezintă fundamentul unei formări ordonate și complexe, în ceea ce privește descoperirea tainelor Teologiei și cunoașterii teologice. Studentul teolog, tânărul care începe să descopere frumusețea Teologiei are nevoie, încă de la început, de un climat propice pentru a-și forma corect și într-un mod asumat, deprinderile slujirii Teologiei, iar cadrul acesta atât de necesar, este oferit la cel mai înalt nivel, de ansamblul unei Facultăți de Teologie, cu direcția centrată pe Paraclisul universitar. O Facultate de Teologie Ortodoxă se aliniază în rândul celorlalte facultăți din cadrul unei Universități și devine un pilon central în ceea ce privește vizibilitatea acesteia în plan național, dar și extern, tocmai prin spațiile de formare cultural-educative și teologic-duhovnicești, pe care le oferă.

Astfel, Paraclisul Facultății de Teologie Ortodoxă „Ilarion V. Felea”, din cadrul Universității „Aurel Vlaicu” din Arad, cu hramurile „Sfântul Maxim Mărturisitorul” și Sfântul Mare Mucenic Mina”, ridicat și construit cu binecuvântarea Înaltpreasfințitului Părinte Dr. Timotei Sevcicu, Arhiepiscopul Aradului, reprezintă spațiul liturgic-duhovnicesc de formare a studenților

teologi cu aleasă vocație pentru slujirea preoțească. Dar, mai mult decât aceasta, Paraclisul universitar oferă celui care intră pentru câteva clipe în el, o capodoperă teologică în imagini și culori, menită să-l așeze pe om într-o stare de rugăciune și de contemplație.

Monografia-album *Paraclisul Facultății de Teologie Ortodoxă din Arad. Spațiu liturgic-formativ și teologic-cultural*, reprezintă munca neobosită de cercetare și documentare a doi distinși colegi și profesori de la Facultatea de Teologie arădeană, Pr. Conf. Univ. Dr. Lucian Farcașiu și Pr. Lect. Univ. Dr. Ștefan Negreanu, dar și de mărturie teologică-spirituală, deoarece Părinții profesori au avut un rol deosebit pentru ca școala teologică arădeană să aibă un astfel de Paraclis; desigur, demersul sfinților lor fiind susținut cu un efort deosebit de Părintele decan, Prof. Univ. Dr. Cristinel Ioja, cu sugestiile oferite în realizarea acestei lucrări, cât și din punct de vedere al ridicării propriu-zise a Paraclisului, la începutul anilor 2000.

Lucrarea de față se încadrează foarte bine pe structura unei monografii-album, oferind cititorului mai puțin avizat, dar și specialistului, toposul-reper în descoperirea frumuseții teologice și liturgice a unei biserici ortodoxe.

Cuprinsul monografiei este realizat pe întinderea a cinci capitole, precedate de un *Cuvânt înainte* al Părintelui decan Cristinel Ioja, iar la final, lucrarea științifică se fundamentează pe o Bibliografie reprezentativă, paginile lucrării fiind presărate cu o documentație fotografică de excepție.

Ca orice lucrare științifică și cea de față, începe prin prezentarea contextului istoric reliefat în capitolul I: *Precedente ale construirii Paraclisului. De la Capela Academiei Teologice la Paraclisul Facultății*, intenția pentru ridicarea unui astfel de edificiu-locaș de slujire, în angrenajul unei instituții de învățământ superior, a reprezentat o dorință a vrednicilor înaintași de la catedra teologică arădeană, încă de pe vremea vrednicului de pomenire, Episcopul Andrei Magieru. Chiar dacă vechea Academie Teologică din Arad nu a beneficiat de la început de o capelă destinată practicii liturgice și cântării bisericești, eforturile susținute ale vrednicilor înaintași s-au concretizat abia între anii 1934-1937, când în vremea rectoratului Părintelui profesor dr. Teodor Botiș s-a amenajat capela studenților teologi. Fiind terminată și înzestrată complet, capela a fost sfințită în ziua de 18 decembrie 1937, de către rectorul academiei Pr. Prof. Dr. Teodor Botiș, asistat de preoții profesori Dr. Iustin Suci, Dr. Nicolae Popovici și Dr. Gheorghe Popovici, răspunsurile liturgice fiind date de corul studenților din vremea aceea, îndrumați de profesorul Atanasie Lipovan. După o perioadă istorică grea pentru Biserică,

Facultatea de Teologie, care este continuatoarea unei tradiții teologice de 200 de ani, a Institutului și Academiei Teologice, în curtea actuală a instituției de învățământ superior, a început o lucrare deosebită, de ridicare a actualului Paraclis Universitar. Astfel, la 1 octombrie 1996 s-a pus piatra de temelie a noii biserițe, de către Înaltpreasfințitul Părinte Arhiepiscop Timotei, pe atunci cadru universitar al Facultății.

În capitolul al II-lea: *Construcția Paraclisului*, autorii ne prezintă punerea în operă a lucrării propriu-zise, efectiv ridicarea și construcția Paraclisului, cu tot ceea ce a însemnat atât partea logistică-birocratică a documentației cât și etapele construcției: Sfântul Altar, Iconostasul, structura efectivă specifică stilului maramureșean, pictura, toate acestea fiind reliefate atât de sugestiv prin fotografiile bine alese și așezate în text. Apoi, tot în acest capitol ni se prezintă întreg ansamblul arhitectural al Paraclisului format din: Altarul de vară-clopotniță și curtea; Troița, Poarta maramureșeană, acest tot unitar având la bază un om credincios, o familie credincioasă, familia domnului Constantin Beu, ctitorii principali ai acestui edificiu bisericesc. Proiectul de construcție s-a finalizat prin slujba de binecuvântare a lucrărilor, oficiată de Înaltpreasfințitul Părinte Arhiepiscop TIMOTEI, înconjurat de soborul profesorilor de teologie, în prezența conducerii Universității „Aurel Vlaicu” din Arad, a studenților, în data de 26 iunie 2004. Răspunsurile liturgice la acel moment festiv-duhovnicesc au fost date de corul bărbătesc al Facultății, condus de regretatul profesor, Conf. Univ. Dr. Mircea Buta.

Capitolul al III-lea intitulat: *Paraclisul Facultății de Teologie. Slujire liturgică, cultură și duhovnicie*, este prezentat de către autori pe două paliere, pe de-o parte slujirea liturgică împlinită de studenții teologi și elevii seminariști, dimpreună cu duhovnicii lor, iar pe de altă parte activitatea academică a facultății, reflectată în simpoziioanele și manifestările științifice. Sunt evidențiate vizite duhovnicești și slujiri cu diferite ocazii, ale Înălților prelați ai Bisericii Ortodoxe Române și nu numai, reprezentativă fiind în acest sens vizita Întâistătătorului Bisericii Ortodoxe Române, Preafericitul Părinte Patriarh Daniel, în data de 26 septembrie 2011, ilustrată prin mărturii fotografice. Apoi, se arată faptul că toate manifestările academice organizate de Facultate, încep cu binecuvântarea lui Dumnezeu, în Paraclis, în cadrul slujbei de Te-Deum. Tot aici, autorii ne prezintă evenimentele și slujirile legate de ziua Hramului Școlilor Teologice, dar și zilele de hram ale Paraclisului, orele de Practică liturgică ale studenților, Săptămâna duhovnicească – prima a Sfântului și Marelui Post, Festivitățile de absolvire a cursurilor de licență

și master, Revederile generațiilor de absolvenți, dar și momentele de comemorare a foștilor dascăli trecuți în veșnicie: Pr. Lect. Univ. Dr. Dumitru Moca, Pr. Conf. Univ. Dr. Teodor Baba și Conf. Univ. Dr. Mircea Buta.

Capitolul IV: *Erminia picturii Paraclisului și semnificația ei teologică*, este cel legat de înveșmântarea pereților Paraclisului în haina picturii bizantine. Pictura Paraclisului universitar a fost realizată de pictorul Lect. Univ. Dr. Cătălin Băluț într-o frumoasă și rodnică colaborare cu Părintele Lucian Farcașiu, în calitate de profesor și specialist în Liturgică și Artă creștină. Părintele profesor prezintă întreaga pictură, operă de artă a maestrului Băluț, expunând într-un mod academic semnificația teologică a veșmântului pictural din cele trei mari părți ale bisericeuței: Altar, Naos și Pronaos.

Ultimul capitol, al V-lea, intitulat *Bicentenarul 1822-2022. Târnosirea Parclisului*, este unul sugestiv prin însăși terminologia din titlu, anume, Târnosirea sau Sfințirea cea Mare a bisericii, prin așezarea Sfințelor Moaște în piciorul Sfântului Prestol. Momentul plenar s-a înfăptuit în anul *Bicentenarului Teologiei arădene* (1822-2022), în data de 18 septembrie 2022, în ziua trecerii în veșnicie a vrednicului de pomenire Preotul martir Ilarion Felea, sub protia Înaltpreasfințitului Părinte Ioan, Mitropolitul Banatului, înconjurat de o seamă de ierarhi ai Bisericii Ortodoxe Române, citindu-se la acel ceas liturgic-aniversar, cuvântul de binecuvântare al Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul României. Răspunsurile liturgice au fost date de corul bărbătesc „Atanasie Lipovan” al Facultății de Teologie Ortodoxă din Arad, dirijat de Pr. Lect. Univ. Dr. Tiberiu Ardelean.

Monografia-album se încheie prin prezentarea în detaliu a bibliografiei cercetate.

Așadar, în urma celor prezentate, putem concluziona că avem de a face cu o monografie-album științifică, împodobită cu un potpuriu fotografic, care are menirea de a crea cititorului un climat favorabil cunoașterii tainelor Teologiei, și mai mult, adâncirea acesteia prin imagine și icoană. Paraclisul Facultății de Teologie Ortodoxă „Ilarion V. Felea” din Arad este pentru contemporaneitate și va rămâne și pentru posteritate un reper de spiritualitate și formare teologică.

Iar autorii, prin această lucrare de excepție, oferă neamului posibilitatea de a se întâlni pe cărarea Împărăției atât cu istoria locală, cât și cu arta creștină mărturisitoare.

Pr. Lect. Univ. Dr. Tiberiu ARDELEAN

